

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi sukupuolen vahvistamisesta ja siihen liittyviksi laeiksi

ESITYKSEN PÄÄASIALLINEN SISÄLTÖ

Esityksessä ehdotetaan säädettäväksi laki sukupuolen vahvistamisesta. Lailla kumottaisiin laki transeksuaalin sukupuolen vahvistamisesta. Lisäksi ehdotetaan muutettavaksi sterilisointilakia, äitiysavustuslakia, kansaneläkelakia, lääketieteellisestä tutkimuksesta annettua lakia, raskauden keskeyttämisestä annettua lakia, väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annettua lakia, kotikuntalakia, lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annettua lakia, vanhemmuuslakia, rikoslakia, vankeuslakia sekä tutkintavankeuslakia. Esitys perustuu pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelmaan.

Tavoitteena on vahvistaa henkilön itsemääräämisoikeutta erottamalla sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista. Hakemus sukupuolen vahvistamisesta perustuisi henkilön omaan selvitykseen hänen sukupuolen kokemuksestaan.

Henkilön henkilökohtaista koskemattomuutta ja oikeutta yksityiselämään vahvistettaisiin poistamalla voimassa oleva vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä edellytyksenä sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle.

Henkilö voitaisiin vahvistaa kuuluvaksi toiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmään merkitty, jos hän esittää selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen, on täysi-ikäinen ja on Suomen kansalainen tai hänellä on asuinpaikka Suomessa.

Sukupuolen vahvistamista koskevan hakemusmenettelyn tarkoituksena on varmistua siitä, että sukupuolen vahvistamista haetaan tietoon perustuen ja harkiten.

Esityksen mukaan henkilön vanhemmuusnimike voitaisiin muuttaa väestötietojärjestelmään vastaamaan vahvistetun sukupuolen mukaista nimikettä. Lisäksi esitetään muuhun lainsäädäntöön muutoksia, joiden tarkoitus on turvata lapsen oikeudellinen asema vanhemman vanhemmuusnimikkeen muutoksesta huolimatta. Lakeihin tehtäisiin myös uudistuksesta johtuvia teknisluonteisia muutoksia.

Ehdotetut lait on tarkoitettu tulemaan voimaan 1.1.2023. Vanhemmuusnimikkeen muuttamista koskevaa säännöstä sovellettaisiin kuitenkin vasta 1.1.2024.

SISÄLLYS

ESITYKSEN PÄÄASIALLINEN SISÄLTÖ.....	1
PERUSTELUT	5
1 Asian tausta ja valmistelu	5
1.1 Tausta	5
1.2 Valmistelu	5
2 Nykytila ja sen arviointi.....	7
2.1 Lainsäädäntö ja käytäntö.....	7
2.1.1 Perustuslain säännökset ja kansallinen lainsäädäntö.....	7
2.1.1.1 Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta	9
2.1.1.2 Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta	10
2.1.1.3 Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista	10
2.1.1.4 Sukupuolen vahvistamista koskevan hakemuksen käsittely	13
2.1.1.5 Etu- ja sukunimilaki	13
2.1.1.6 Avioliittolaki	14
2.1.1.7 Laki rekisteröidystä parisuhteesta	14
2.1.1.8 Steriloimislaki	15
2.1.1.9 Sukupuoleen sidottu lainsäädäntö	15
2.1.1.10 Terveystietoa koskeva lainsäädäntö.....	16
2.1.1.11 Lääketieteellistä tutkimusta koskeva lainsäädäntö.....	17
2.1.1.12 Vanhemmuuslaki	17
2.1.1.13 Etuuslainsäädäntö.....	18
2.1.1.14 Kotikuntalaki.....	19
2.1.1.15 Kansalaisuuslaki.....	19
2.1.1.16 Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta	20
2.1.1.17 Vankeuslaki ja tutkintavankeuslaki sekä laki poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta	20
2.1.1.18 Rikoslaki	21
2.1.2 Kansainväliset ja alueelliset ihmisoikeusvelvoitteet ja -sitoumukset sekä ihmisoikeusmekanismi.....	22
2.1.3 Transsukupuolisuuden tutkimusta ja hoitoa koskeva sääntely ja käytäntö	32
2.2 Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat henkilöt ja heidän asemansa.....	36
2.3 Nykytilan arviointi	38
2.3.1 Yleistä	38
2.3.2 Translaki.....	38
2.3.3 Transasetus.....	44
2.3.4 Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista	46
2.3.5 Laki hedelmöityshoidoista	47
2.3.6 Steriloimislaki	49
2.3.7 Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta	49
2.3.8 Laki raskauden keskeyttämisestä	50
2.3.9 Sukupuolensa toiseksi vahvistaneiden vanhemmuus.....	51
2.3.10 Kotikuntalaki.....	51

2.3.11 Kansalaisuuslaki.....	52
2.3.12 Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta	52
2.3.13 Etuuslainsäädäntö.....	52
2.3.14 Vankeuslaki ja tutkintavankeuslaki sekä laki poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta	52
2.3.15 Rikoslaki	55
3 Tavoitteet.....	56
4 Ehdotukset ja niiden vaikutukset	56
4.1 Keskeiset ehdotukset.....	56
4.2 Pääasialliset vaikutukset.....	58
4.2.1 Taloudelliset vaikutukset	58
4.2.2 Vaikutukset viranomaisten toimintaan.....	61
4.2.3 Yritysvaikutukset	65
4.2.4 Yhteiskunnalliset vaikutukset	65
5 Muut toteuttamisvaihtoehdot	74
5.1 Vaihtoehdot ja niiden vaikutukset.....	74
5.2 Ulkomaiden lainsäädäntö ja muut ulkomailla käytetyt keinot	79
6 Lausuntopalaute.....	82
7 Säännöskohtaiset perustelut.....	89
7.1 Laki sukupuolen vahvistamisesta.....	89
7.2 Laki sterilointilain 1 ja 4 §:n muuttamisesta.....	97
7.3 Laki äitiysavustuslain 1 ja 2 §:n muuttamisesta.....	98
7.4 Laki kansaneläkelain 40 §:n muuttamisesta.....	98
7.5 Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta annetun lain muuttamisesta	98
7.6 Laki raskauden keskeyttämisestä annetun lain muuttamisesta	99
7.7 Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain muuttamisesta	99
7.8 Laki kotikuntalain 2 ja 6 a §:n muuttamisesta.....	100
7.9 Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 6 ja 6 a §:n muuttamisesta	101
7.10 Laki vanhemmuuslain 68 §:n kumoamisesta	101
7.11 Laki rikoslain 21 ja 22 luvun muuttamisesta	101
7.12 Laki vankeuslain muuttamisesta	103
7.13 Laki tutkintavankeuslain muuttamisesta	104
8 Lakia alemman asteinen sääntely	105
9 Voimaantulo	105
10 Suhde muihin esityksiin.....	105
10.1 Esityksen riippuvuus muista esityksistä.....	105
11 Suhde perustuslakiin ja säätämisyjärjestys	106
LAKIEHDOTUKSET	114
1. Laki sukupuolen vahvistamisesta.....	114
2. Laki sterilointilain 1 ja 4 §:n muuttamisesta.....	117
3. Laki äitiysavustuslain 1 ja 2 §:n muuttamisesta.....	118
4. Laki kansaneläkelain 40 §:n muuttamisesta.....	119
5. Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta annetun lain muuttamisesta	120
6. Laki raskauden keskeyttämisestä annetun lain muuttamisesta.....	122

7. Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain muuttamisesta	123
8. Laki kotikuntalain 2 ja 6 a §:n muuttamisesta.....	124
9. Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 6 ja 6 a §:n muuttamisesta	125
10. Laki vanhemmuuslain 68 §:n kumoamisesta	126
11. Laki rikoslain 21 ja 22 luvun muuttamisesta	127
12. Laki vankeuslain muuttamisesta	129
13. Laki tutkintavankeuslain muuttamisesta	131
LIITTEET	133
RINNAKKAISTEKSTIT	133
2. Laki sterilöimislain 1 ja 4 §:n muuttamisesta.....	133
3. Laki äitiysavustuslain 1 ja 2 §:n muuttamisesta.....	134
4. Laki kansaneläkelain 40 §:n muuttamisesta.....	135
5. Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta annetun lain muuttamisesta	136
7. Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain muuttamisesta	139
8. Laki kotikuntalain 2 ja 6 a §:n muuttamisesta.....	141
9. Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 6 ja 6 a §:n muuttamisesta	143
11. Laki rikoslain 21 ja 22 luvun muuttamisesta	144
12. Laki vankeuslain muuttamisesta	146
13. Laki tutkintavankeuslain muuttamisesta	148

PERUSTELUT

1 Asian tausta ja valmistelu

1.1 Tausta

Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelmassa on asetettu tavoitteeksi vahvistaa yhteiskunnan eheyttä. Tavoitteeseen vastataan muun muassa säätämällä itsemääräämisoikeutta kunnioittava laki sukupuolen vahvistamisesta. Vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä poistetaan ja lääketieteelliset hoidot eriytetään juridisen sukupuolen korjauksesta. Sukupuolen voi hakemuksesta korjata täysi-ikäinen henkilö, joka esittää perustellun selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa korjattavaan sukupuoleen. Sukupuolen korjaamiseen tulee harkinta-aika.

Itsemääräämisoikeutta kunnioittava laki sukupuolen vahvistamisesta on myös listattu toimenpiteenä hallituksen tasa-arvo-ohjelmassa 2020–2023. Hallituksen tasa-arvo-ohjelma kokoaa yhteen pääministeri Sanna Marinin hallituksen tavoitteet ja toimenpiteet sukupuolten tasa-arvon edistämiseksi ja muun muassa sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ihmisten aseman parantamiseksi.

Eduskunnan työ- ja tasa-arvovaliokunta totesi tasa-arvovaltuutetun kertomuksen 2018 johdosta antamassaan mietinnössä (TyVM 16/2018 vp) kannattavansa transsukupuolisen henkilön sukupuolen vahvistamista koskevan lain (transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annettu laki (563/2002); *translaki*) uudistamistyön aloittamista. Myös eduskunnan lakivaliokunta totesi translain muutostarpeiden kokonaistarkastelun olevan aiheellista käsitellessään hallituksen esitystä eräiksi tasa-arvoisen avioliittolain edellyttämiksi lakimuutoksiksi (LaVM 7/2015 vp – HE 65/2015 vp).

Translain muutostarpeita on aiemmin arvioitu sosiaali- ja terveysministeriön syyskuussa 2013 asettamassa transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain uudistamisen työryhmässä. Työryhmän tehtävänä oli laatia tarvittavat ehdotukset lisääntymiskyvyttömyysvaatimusta ja tuolloin sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä ollutta naimattomuusvaatimusta koskevien muutosten toteuttamiseksi translakiin. Työryhmän oli lisäksi arvioitava mahdolliset muut translain muutostarpeet ja tehtävä ehdotuksensa jatkotyöskentelyn pohjaksi. Työryhmän loppuraportti ”Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytykset” (STM:n raportteja ja muistioita 2015:23) julkaistiin toukokuussa 2015. Työryhmän laatimassa luonnoksessa hallituksen esitykseksi lisääntymiskyvyttömyys ja naimattomuus sukupuolen vahvistamisen edellytyksinä ehdotettiin poistettaviksi translaista. Työryhmä ehdotti, että tulevaisuudessa selvitetään lisäksi mahdollisuutta muuttaa lainsäädäntöä siten, että henkilö voisi ilmoittaa tai tehdä hakemuksen sukupuolensa vahvistamisesta ilman vaatimusta lääketieteellisestä selvityksestä. Lisäksi työryhmän mukaan vaatimusta täysi-ikäisyydestä sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksenä olisi perusteltua tarkastella ja tulisi arvioida, miten sukupuolensa vahvistaneiden henkilöiden vanhemmuudesta säädetään. Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi lähetettiin sidosryhmille elokuussa 2014, ja esitysluonnos viimeisteltiin lausuntokierroksen jälkeen virkatyönä. Hallitus ei antanut esitystä eduskunnalle.

1.2 Valmistelu

Sosiaali- ja terveysministeriön kansliapäällikkö Päivi Sillanaukee asetti 16.4.2019 antamallaan päätöksellä translainsäädännön uudistamisen valmistelutyöryhmän toimikaudelle 1.5.2019 – 31.1.2020. Työryhmän tehtävänä oli esittää vaihtoehdot transsukupuolisia ja muita

sukupuolivähemmistöihin kuuluvia henkilöitä koskevan lainsäädännön kehittämiseksi. Työryhmä antoi raporttinsa Vaihtoehtoiset sääntelymallit sukupuolivähemmistöjen oikeudellisen aseman järjestämiseksi 31.1.2020. Raportti on luettavissa julkisessa palvelussa osoitteessa <https://stm.fi/hankkeet/tunnuksella/STM034:00/2019>. Raportissaan työryhmä jakaa sääntelyvaihtoehdot karkeasti jaotellen suppeaan ja laajaan malliin. Ensin mainittu sisältäisi vähimmillään translain lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistamisen. Jälkimmäinen malli sisältäisi laajimmillaan oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen erottamisen sukupuolen korjaamiseen tähtäävistä lääketieteellisistä toimenpiteistä, joko ilmoitusasiana tai hakemusmenettelynä. Työryhmä laati kumpaankin malliin eräitä vaihtoehtoisia elementtejä.

Valmistelutyöryhmän toimeksiantoon ei kuulunut tehdä ehdotusta selvittämiensä sääntelyvaihtoehtojen valinnasta eikä arvioida niiden suhdetta hallitusohjelmakirjauksiin. Työryhmä katsoi kuitenkin aiheelliseksi tuoda esille eräitä sen työskentelyn kuluessa tekemiä oikeudellisia havaintoja. Työryhmä piti erityisesti oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen erottamista lääketieteellisistä selvityksistä, tutkimuksista ja hoidoista perusteltuna paitsi perus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta myös terveydenhuollon resursseihin kytkeytyvistä syistä. Lisäksi valmistelutyöryhmä havaitsi, että hallitusohjelmassa mainittu harkinta-aika voidaan kokea itsemääräämisen periaatetta loukkaavana. Harkinta-ajasta säätämiseksi voidaan kuitenkin valmistelutyöryhmän mukaan nähdä eri tarkoituksia, kuten henkilön suojaaminen hänen omilta impulsiivisilta ja harkitsemattomilta ratkaisuiltaan sekä henkilön tunnistettavuuden ja väestötietojärjestelmän toimivuuden varmistaminen, ottaen huomioon haasteet, joita useat perättäiset väestötietojärjestelmään kohdistuvat muutokset voivat aiheuttaa. Näitä voitaisiin valmistelutyöryhmän mukaan hillitä säätämällä viranomaiselle informointivelvollisuus, jota valmistelutyöryhmä piti perusteltuna riippumatta siitä, mikä sääntelyvaihtoehto tulee valituksi. Sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevan hakemusmenettelyn ja perustellun selvityksen osalta valmistelutyöryhmä nosti esille myös haasteen, joka liittyy hakemusta käsittelevän viranomaisen osaamiseen ja harkintavaltaan selvityksen arvioinnissa. Lisäksi valmistelutyöryhmän työskentelyssä erityistä huomiota sai osakseen alaikäisten asema.

Sosiaali- ja terveysministeriö asetti 27.5.2021 translainsäädännön uudistamisen työryhmäkokoonpanon, joka koostui seuranta- ja arviointiryhmästä sekä virkamiesryhmästä. Seuranta- ja arviointiryhmän tehtävänä oli seurata ja tukea virkamiesryhmän työskentelyä, osallistua vaihtoehtojen ja ehdotusten arviointiin sekä tuottaa asiantuntijainformaatiota valmistelun tueksi. Seuranta- ja arviointiryhmässä oli jäsenenä edustajat seuraavista tahoista: sosiaali- ja terveysministeriö, Amnesty International, Suomen osasto ry, Intersukupuolisten ihmisoikeudet - ISIO ry, Lapsiasianvaltuutetun toimisto, Lastensuojelun Keskusliitto, Sateenkaariperheet ry, Seta ry, Suomen UNICEF ry, Tasa-arvovaltuutetun toimisto, Trans ry, Trasek ry, Transfeminiinit ry, Translasten ja -nuorten perheet ry, Väestöliitto, Helsingin yliopistollinen keskussairaala, Oulun yliopistollinen sairaala, Tampereen yliopistollinen sairaala, Terveystieteiden tutkimuskeskus ja palveluvalikoimaneuvosto.

Virkamiesryhmän tehtävänä oli tehdä tarvittavat lainsäädännölliset ehdotukset sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden aseman ja oikeuksien järjestämiseksi hallitusohjelman mukaisesti sekä tehdä tarvittavat muut ehdotukset erityisesti intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden vahvistamiseksi lapsen edun ja henkilökohtaisen koskemattomuuden sekä iän ja kehitystason mukaisesti. Lisäksi virkamiesryhmän tuli tehdä ehdotus sääntelyksi oikeudellisen sukupuolensa vahvistaneen henkilön vanhemmuudesta ja sosiaaliturvalainsäädännön soveltamisesta. Virkamiesryhmän oli valmisteltava lainsäädäntöä koskevat ehdotuksensa hallituksen esityksen muotoon. Virkamiesryhmässä oli edustus sosiaali- ja terveysministeriöstä, oikeusministeriöstä, valtiovarainministeriöstä, ja Digi- ja väestötietovirastosta.

Luonnoksesta hallituksen esitykseksi järjestettiin lausuntokierros 18.2.-3.4.2022.

Lausuntopyyntö lähetettiin laajasti eri viranomaisille, laillisuusvalvojille, järjestöille ja terveydenhuollon edustajille. Lausuntokierroksella kysyttiin lausunnon antajien näkemyksiä sukupuolen vahvistamisen edellytyksiin, hakemukseen ja sen käsittelyyn, sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin, sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin ja vanhemmuuteen, vanhemmuusnimikkeen muuttamiseen, ulkomaisen päätöksen tunnustamiseen, lain voimaantuloon ja sen soveltamisen porrastamiseen sekä esityksen pääasiallisiin vaikutuksiin. Lausunnon antajilta kysyttiin myös kommentteja liittyen tietojärjestelmiin kohdistuviin muutostarpeisiin sekä muihin julkisen hallinnon tiedonhallinnasta annetun lain (906/2019; tiedonhallintalaki) 5 §:n 3 momentin kannalta olennaisiin asioihin sekä muita huomioita liittyen hallituksen esitysluonnokseen. Lausuntoja vastaanotettiin määräpäivään mennessä 104 kappaletta. Saapuneet lausunnot, yksityishenkilöiden antamia lausuntoja lukuunottamatta, sekä muut hallituksen esityksen valmisteluasiakirjat ovat luettavissa julkisessa palvelussa osoitteessa <https://stm.fi/hankkeet> tunnuksesta [STM009:00/2021](https://stm.fi/hankkeet).

Lausuntokierroksen aikana kuultiin myös lapsia ja nuoria hallituksen esitysluonnoksen vaikutusarvioinnin tueksi. Toisella kyselyllä kuultiin lapsia ja nuoria siitä, millä tavalla voimassa olevan translain sekä hallitusohjelman mukainen vaatimus täysi-ikäisyydestä vaikuttaa heidän elämäänsä. Kuuleminen järjestettiin verkkokyselynä 13-18 -vuotiaille ja sitä nuoremmille Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskuksen vapaaehtoisten kanssa suunnitellussa ja ohjatussa työpajassa. Toinen kuuleminen, joka toteutettiin niin ikään verkkokyselynä, koski ehdotettua mahdollisuutta muuttaa vanhemmuusnimikkeitä. Verkkokyselyä jaettiin Sateenkaariperheet ry:n sekä muiden sateenkaarijärjestöjen kautta heidän jäsenilleen. Molempien kuulemisten tuloksia on kuvattu jaksossa 4.2. Pääasialliset vaikutukset.

Hallituksen esitysluonnoksen jatkovalmistelun aikana kuultiin vankeuslakiin, tutkintavankeuslakiin ja rikoslakiin ehdotettavista muutoksista muun muassa laillisuusvalvojia, Syyttäjälaitosta, Rikosseuraamuslaitosta sekä transjärjestöjä. Lisäksi kuultiin väestötietojärjestelmään ja väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annettuun lakiin 661/2009; VTJ-laki) ehdotettavista muutoksista väestötietojärjestelmästä perheoikeudellisia tietoja vastaanottavia tahoja, kuten sairaanhoitopiirejä, hyvinvointialueita, Kelaa ja Opetushallitusta sekä transjärjestöjä. Jatkovalmistelun aikana osallistettiin myös vammaisia henkilöitä Vammaisfoorumi ry:n kautta.

2 Nykytila ja sen arviointi

2.1 Lainsäädäntö ja käytäntö

2.1.1 Perustuslain säännökset ja kansallinen lainsäädäntö

Valtiosäännön arvoperustasta on säädetty perustuslain 1 §:n 2 momentissa. Sen mukaan valtiosääntö turvaa ihmisarvon loukkaamattomuuden ja yksilön vapauden ja oikeudet sekä edistää oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa. Vaatimus ihmisarvon loukkaamattomuudesta ilmaisee perustavanlaatuisen oikeuksien yleisinhimillisen perustan. Lisäksi ihmisarvon käsite viittaa kaikkien ihmisyyksilöiden periaatteelliseen yhdenvertaisuuteen. Maininta yksilön oikeuksien ja vapauden turvaamisesta korostaa puolestaan perusoikeuksien keskeistä asemaa Suomen valtiosäännössä. Sanonnan piiriin kuuluu myös monien muiden oikeuksien käytön perustana oleva yksilön itsemääräämisoikeus eli vapaus määrätä itsestään ja toimistaan. (HE 309/1993 vp, s. 42.)

Perustuslain 6 §:n mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Säännöksessä ilmaistaan paitsi perinteinen vaatimus oikeudellisesta yhdenvertaisuudesta, myös ajatus tosiasiallisesta tasa-arvosta. Säännöksellä ei ole kielletty kaikenlaista erontekoa ihmisten välillä, vaikka erottelu perustuisi säännöksessä nimenomaan mainittuun syyhyn. Olennaista on, voidaanko erottelu perustella perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävällä tavalla. Säännöksellä ei myöskään estetä tosiasiallisen tasa-arvon turvaamiseksi tarpeellista positiivista erityiskohtelua eli tietyn ryhmän (esimerkiksi naiset, lapset, vähemmistöt, työttömät) asemaa ja olosuhteita parantavia toimia. (HE 309/1993 vp, s. 42-44.)

Perustuslain 6 §:n 3 momentin mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Säännöksellä on haluttu korostaa, että lapsia tulee kohdella sekä aikuisväestöön nähden tasa-arvoisina, periaatteessa yhtäläiset perusoikeudet omaavina ihmisinä että keskenään yhdenvertaisesti. Tämän ohella se osoittaa, että jokaista lasta tulee kohdella yksilönä, ei pelkästään passiivisena toiminnan kohteena. (HE 309/1993 vp, s. 45.)

Säännöksen 4 momentin mukaan sukupuolten tasa-arvoa edistetään yhteiskunnallisessa toiminnassa sekä työelämässä, erityisesti palkkauksesta ja muista palvelussuhteen ehdoista määrättäessä, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään.

Perustuslain 7 §:ssä säädetään oikeudesta elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Säännöksen 1 momentissa säädetty henkilökohtainen vapaus on luonteeltaan yleisperusoikeus, joka suojaa ihmisen fyysisen vapauden ohella myös hänen tahdonvapauttaan ja itsemääräämisoikeuttaan (HE 309/1993 vp, s. 46). Oikeus henkilökohtaiseen koskemattomuuteen antaa suojaa esimerkiksi henkilöön käypiä tarkastuksia ja pakolla toteutettavia lääketieteellisiä tai vastaavia toimenpiteitä vastaan (HE 309/1993 vp, s. 47). Henkilökohtaisen koskemattomuuden asema perusoikeutena asettaa säännöksen perustelujen mukaan siihen puuttumiselle korkean kynnyksen. Rajoitusten tulee perustua lakiin ja täyttää tulkintakäytännössä täsmentyvät hyväksyttävyy- ja välttämättömyysvaatimukset. Tältä osin merkitystä on perustuslakivaliokunnan uudemmallalla tulkintakäytännöllä sekä perusoikeussäännösten ja ihmisoikeussopimusten tarjoaman suojan yhteisvaikutuksella. (HE 309/1993 vp, s. 47.)

Säännöksellä on läheinen yhteys myös perustuslain 10 §:ssä turvattuun yksityiselämän suojaan. Sen lähtökohtana on, että yksilöllä on oikeus elää omaa elämäänsä ilman viranomaisten tai muiden ulkopuolisten tahojen mielivaltaista tai aiheetonta puuttumista hänen yksityiselämäänsä. Siihen kuuluu muun muassa yksilön oikeus vapaasti solmia ja ylläpitää suhteita muihin ihmisiin ja ympäristöön sekä oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan. (HE 309/1993 vp, s. 52-53.) Myös perhe-elämä kuuluu suojan piiriin (HE 309/1993 vp, s. 53). Perustuslain 10 §:n 1 momentti sisältää myös erityisen tietosuojaa koskevan säännöksen, jonka mukaan henkilötietojen suojasta säädetään lailla. Säännös viittaa tarpeeseen lainsäädännöllisesti turvata yksilön oikeusturva ja yksityisyyden suoja henkilötietojen käsittelyssä, rekisteröinnissä ja käyttämisessä (HE 309/1993 vp, s. 53).

Perustuslain 19 §:n 3 momentin mukaan julkisen vallan on turvattava, sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään, jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut ja edistettävä väestön terveyttä. Säännöksessä ei määritellä sosiaali- ja terveyspalvelujen järjestämistapaa vaan velvoitetaan julkista valtaa lainsäädännöllä huolehtimaan riittävien palvelujen turvaamisesta. Palvelujen järjestämistapaan ja saatavuuteen vaikuttavat välillisesti myös muut

perusoikeussäännökset, kuten esimerkiksi yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltä, oikeus henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ja turvallisuuteen sekä yksityiselämän suoja. (HE 309/1993 vp, s. 71.) Näiden perusoikeussäännösten samoin kuin kansainvälisten ihmisoikeussopimusten periaatteiden soveltamista sosiaali- ja terveydenhuoltoon koskee myös laki potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992).

Momenttiin sisältyy myös säännös julkisen vallan velvollisuudesta tukea lapsen huolenpidosta vastaavien mahdollisuuksia turvata lapsen hyvinvointi ja yksilöllinen kasvu. Se korostaa perheen merkitystä lapsen luonnollisena elin- ja kasvuympäristönä. Päävastuu lapsen kehityksestä ja kasvatuksesta kuuluu perheelle, erityisesti lapsen vanhemmille tai muille lapsen huollosta lain mukaan vastaaville. (HE 309/1993 vp, s. 71). Lapsen hyvinvointi on ymmärrettävä laajasti sekä aineellisenä että henkisenä hyvinvointina. Siten säännöstä on tarkasteltava yhteydessä muihin taloudellisiin, sosiaalisiin ja sivistyksellisiin perusoikeuksiin. Toisaalta se sisältää yleisemminkin ajatuksen turvallisista kasvuoloista. Oikeus yksilölliseen kasvuun puolestaan korostaa lapsen yksilöllisten tarpeiden huomioon ottamista. Hyvinvoinnin edistäminen kattaa myös suojan väkivaltaa, alistamista ja hyväksikäyttöä vastaan, mihin on kiinnitetty erityistä huomiota myös lapsen oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa. (HE 309/1993 vp, s. 72.)

Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Säännös ulottaa julkisen vallan turvaamisvelvollisuuden perusoikeuksien ohella myös Suomea velvoittavissa kansainvälisissä sopimuksissa turvattuihin ihmisoikeuksiin. Perusoikeuksien tosiasiallinen toteutuminen edellyttää usein julkisen vallan aktiivisia toimenpiteitä esimerkiksi perusoikeuksien suojaamiseksi ulkopuolisilta loukkauksilta tai tosiasiallisten edellytysten luomiseksi perusoikeuksien käyttämiselle. Turvaamiskeinoihin kuuluu myös perusoikeuden käyttöä turvaavan ja täsmentävän lainsäädännön aikaansaaminen (HE 309/1993 vp, s. 75).

2.1.1.1 Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta

Naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta annetun lain (609/1986; tasa-arvolaki) tarkoituksena on estää sukupuoleen perustuva syrjintä ja edistää naisten ja miesten välistä tasa-arvoa sekä tässä tarkoituksessa parantaa naisten asemaa erityisesti työelämässä. Lain tarkoituksena on myös estää sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuva syrjintä. Syrjintänä pidetään myös häirintää sukupuolen perusteella sekä seksuaalista häirintää. Sukupuoleen perustuvalla häirinnällä tarkoitetaan henkilön sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun liittyvää ei-toivottua käytöstä, joka ei ole luonteeltaan seksuaalista ja jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan tämän henkistä tai fyysistä koskemattomuutta ja jolla luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri. Seksuaalisella häirinnällä puolestaan tarkoitetaan sanallista, sanatonta tai fyysistä, luonteeltaan seksuaalista ei-toivottua käytöstä, jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan henkilön henkistä tai fyysistä koskemattomuutta erityisesti luomalla uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri.

Tasa-arvolaisissa sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan henkilön kokemusta omasta sukupuolestaan. Sukupuolen ilmaisulla tarkoitetaan sukupuolen tuomista esiin pukeutumisella, käytöksellä tai muulla vastaavalla tavalla. Mitä tasa-arvolaisissa säädetään sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun perustuvasta syrjinnästä, sovelletaan myös syrjintään, joka perustuu siihen, että henkilön fyysiset sukupuolta määrittävät ominaisuudet eivät ole yksiselitteisesti naisen tai miehen. Tällä viitataan intersukupuolisuuteen (HE 19/2014 vp, s. 109). Lain esitöiden mukaan sukupuoli-identiteetti on aina yksilöllinen eikä se välttämättä ole sama kuin henkilölle syntymässä määritelty sukupuoli. Syntymässä miespuoliseksi määritelty

henkilö voi kokea olevansa nainen tai naispuoliseksi määritelty henkilö voi kokea olevansa mies. Henkilö voi myös kokea olevansa esimerkiksi sukupuoleton tai osittain nainen ja osittain mies. Sukupuoli-identiteetin kuvataan olevan syvä ja pysyväisluonteinen kokemus. (HE 19/2014 vp s. 109.)

2.1.1.2 Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta

Edellytyksistä, joiden perusteella transsukupuolisen henkilön oikeudellinen sukupuoli voidaan muuttaa vastaamaan hänen kokemustaan omasta sukupuolestaan, säädetään translaissa. Lain 1 §:n mukaan henkilö vahvistetaan kuuluvaksi vastakkaiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on VTJ-laissa tarkoitettuun väestötietojärjestelmään merkitty, jos hän: 1) esittää lääketieteellisen selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja että hän elää tämän mukaisessa sukupuoliroolissa sekä siitä, että hänet on steriloitu tai että hän muusta syystä on lisääntymiskyvytön; 2) on täysi-ikäinen; ja 3) on Suomen kansalainen tai hänellä on asuinpaikka Suomessa. Jos henkilö on rekisteröidyssä parisuhteessa, vahvistamisen edellytyksenä on lisäksi se, että parisuhteen toinen osapuoli on ilmoittanut Digi- ja väestötietovirastolle suostuvansa rekisteröidyn parisuhteen muuttumiseen avioliitoksi. Kun rekisteröidyssä parisuhteessa olevan henkilön sukupuoli vahvistetaan, rekisteröity parisuhde muuttuu lain 2 §:n mukaan ilman eri toimenpidettä avioliitoksi.

Lain 3 §:n mukaan sukupuolen vahvistaa henkilön itsensä allekirjoittamasta hakemuksesta Digi- ja väestötietovirasto, tai Ahvenanmaalla Ahvenanmaan valtionvirasto, joka tekee merkinnän vahvistetusta sukupuolesta sekä rekisteröidyn parisuhteen muuttumisesta avioliitoksi väestötietojärjestelmään.

Translaissa on lisäksi säännökset muutoksenhausta, sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen oikeusvaikutuksista sekä ulkomaisen päätöksen tunnustamisesta.

2.1.1.3 Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista

Henkilötunnuksesta ja sen muuttamisesta säädetään VTJ-laissa.

Lain 11 §:n mukaan henkilötunnus on yksilöllinen ja se muodostuu syntymäajasta, yksilönumerosta ja tarkistusmerkistä. Yksilönumerolla erotetaan samana päivänä syntyneet henkilöt toisistaan ja se sisältää tiedon henkilön sukupuolesta. Lain 12 §:n 2 momentin mukaan väestötietojärjestelmään talletettu henkilötunnus voidaan muuttaa muun muassa, jos henkilö on translain mukaisesti vahvistettu vastakkaiseen sukupuoleen kuuluvaksi. Lain 12 §:n 3 momentin mukaan henkilötunnuksen muuttamisesta päättää sukupuolen vahvistamista koskevissa tilanteissa translain 3 §:ssä tarkoitettu viranomainen.

VTJ-lain 13 §:n mukaan väestötietojärjestelmään talletetaan rekisteröinnin kohteena olevasta henkilöstä nimen, henkilötunnuksen ja kotikuntaa sekä asuinpaikkaa koskevan tiedon lisäksi muun muassa transsukupuolisen henkilön sukupuolen vahvistamista koskeva tieto, vanhempien ja lasten nimet ja henkilötunnukset.

Valtiovarainministeriön 1.12.2020 käynnistämässä henkilötunnuksen uudistamista ja valtion takaaman identiteetin hallinnoimista koskevassa hankkeessa tavoitteena on varmistaa sujuva asiointi kaikille kehittämällä väestötietojärjestelmän identiteetinhallintaa, varmistaa edellytykset digitaalisen toimintaympäristön kehittymiselle Suomessa, varmistaa henkilötunnusten riittävyys, mahdollistaa sukupuolineutraali henkilötunnus ja ehkäistä henkilötunnusten käyttöä tunnistuskäytössä sekä ehkäistä identiteettivarkauksia. Osana

hanketta on valmisteltu muutoksia VTJ-lakiin. Hankkeesta on saatavilla lisätietoa julkisessa palvelussa osoitteessa <https://vm.fi/hankkeet> tunnuksella [VM183:00/2020](https://vm.fi/hankkeet).

Luonnos hallituksen esitykseksi eduskunnalle laeiksi väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain sekä eräiden muiden lakien muuttamisesta oli lausuttavana 10.1.-4.3.2022. Esityksessä ehdotetaan muutettavaksi henkilötunnukseen sisältyvän yksilönumeron rakennetta siten, että siitä ei enää kävisi ilmi henkilön sukupuoli. Yksilönumero olisi muutoksen myötä sukupuolesta riippumaton kolminumeroinen luku. Uudet henkilötunnukset annettaisiin ehdotuksen mukaan sukupuolineutraalina vuodesta 2027 alkaen. Ennen tätä annetut henkilötunnukset pysyisivät ennallaan. Sukupuolitietoa ei kuitenkaan tulisi enää muutoksen voimaantulon jälkeen päätellä suoraan vanhoista henkilötunnuksista, vaan sitä tulisi muutoksen jälkeen käsitellä henkilötunnuksesta erillisenä tietona. Tieto sukupuolesta merkittäisiin edelleen väestötietojärjestelmään ja sitä luovutettaisiin järjestelmän tietoja hyödyntäville tahoille VTJ-lain 4 luvussa säädettyjen yleisten edellytysten mukaisesti. Esitykseen sisältyvillä ehdotuksilla ei olisi vaikutusta oikeudellisten sukupuolten määrään, vaan sukupuolitiedoksi kirjattaisiin edelleen väestötietojärjestelmään aina joko nainen tai mies.

Hallituksen esitysluonnoksen mukaan sukupuolitiedon poistaminen henkilötunnuksesta ehdotetulla tavalla vanhoja henkilötunnuksia muuttamatta tarkoittaisi sitä, että ennen vuotta 2027 annetuista henkilötunnuksista olisi tosiasiallisesti edelleen pääteltävissä, onko tunnus annettu miehelle vai naiselle. Sukupuolensa vahvistavan henkilön kohdalla tämä johtaisi siihen ongelmalliseen tilanteeseen, että tieto henkilön transsukupuolisuudesta voisi olla pääteltävissä henkilötunnuksesta. Esityksessä ehdotetaan siksi, että sukupuolensa vahvistavalla henkilöllä olisi nykytilaa vastaavasti oikeus saada sukupuolen vahvistamisen perusteella uusi henkilötunnus, jonka yksilönumero annettaisiin nykykäytännön mukaisesti miehillä parittomana ja naisille parillisena. Henkilötunnuksen muuttaminen olisi täysin vapaaehtoista, eikä sille asetettaisi erityistä määräaikaa. Hallituksen esitys on tarkoitus antaa eduskunnalle vuonna 2022 viikolla 37.

Lisäksi VTJ-lain 13 §:n 1 momentin 8 kohdan mukaan väestötietojärjestelmään talletetaan rekisteröinnin kohteena olevasta henkilöstä lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevat tiedot. Saman pykälän 2 momentin mukaan 1 momentissa tarkoitettujen tietojen ja niitä koskevien lisäysten, muutosten ja korjausten tallettamisesta sekä tietojen yksityiskohtaisesta sisällöstä annetaan tarkempia säännöksiä valtioneuvoston asetuksella. Lain esitöiden mukaan perheoikeudellisella asemalla tarkoitettaisiin tietoa siitä, onko lapsi syntynyt avioliitossa vai avioliiton ulkopuolella sekä perustuuko isyys isyyslain (700/1975) mukaiseen isyysolettamaan vai isyyden vahvistamiseen (HE 89/2008 vp, s. 76).

Väestötietojärjestelmästä annetun valtioneuvoston asetuksen (128/2010) 7 § koskee perheoikeudellista asemaa koskevia tietoja. Pykälän mukaan lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevana tietoina talletetaan väestötietojärjestelmään tieto siitä, että: 1) lapsi on syntynyt avioliiton aikana; 2) lapsi on syntynyt avioliiton ulkopuolella; 3) lapsen isyys on vahvistettu; 4) lapsen äitiys on vahvistettu; 5) lapsi on kihlalapsi; 6) lapsi on annettu adoptiolapseksi; 7) lapsi on otettu adoptiolapseksi; 8) adoptio on purettu.

VTJ-lain 28 §:ssä säädetään tietojen luovuttamisen yleisistä edellytyksistä. Pykälän 1 momentin mukaan väestötietojärjestelmän tietoja voidaan luovuttaa vain, jos VTJ-laissa säädetty edellytykset tietojen luovuttamiselle ovat olemassa. Väestötietojärjestelmästä luovutettavan tiedon tulee olla tarpeellinen siihen käyttötarkoitukseen, johon se luovutetaan. Luovutettaessa erityisiin henkilötietoryhmiin kuuluvia tietoja on varmistettava, että vastaanottajalla on luonnollisten henkilöiden suojelusta henkilö tietojen käsittelyssä sekä näiden tietojen vapaasta liikkuvuudesta ja direktiivin 95/46/EY kumoamisesta annetun Euroopan parlamentin ja

neuvoston asetuksen (EU) 2016/679 (yleinen tietosuoja-asetus) tai tietosuojalain (1050/2018) mukainen oikeus käsitellä tietoja. Lain esitöiden mukaan tietojen luovuttamisen yleisillä edellytyksillä tarkoitetaan tässä yhteydessä edellytyksiä, joiden tulisi aina täyttyä, jotta järjestelmän tietoja voitaisiin yleensäkin luovuttaa. Yleisten edellytysten ensisijainen tavoite on ohjata tulkintaa yksityisyyden suojan varmistamisen suuntaan. Väestötietojärjestelmän tietoja on pykälän mukaan mahdollista luovuttaa vain, jos ehdotetussa laissa säädetty edellytykset tietojen luovuttamiselle ovat olemassa eikä henkilön oikeudesta kieltää tietojensa luovuttaminen muuta johdu. (HE 89/2008 vp, s. 92.) Hallituksen esityksen, jolla muutettiin pykälää, mukaan pykälän tarkoituksena ei ole poiketa tietosuoja-asetuksen tai tietosuojalain sääntelystä, vaan niitä sovelletaan täysimääräisesti väestötietojärjestelmän tietojen luovuttamiseen, ellei laissa erikseen toisin säädetä. Pykälän ensimmäisen virkkeen tarkoituksena on varmistaa, että laissa asetettuja edellytyksiä esimerkiksi erikseen rajoitettujen tietojen luovuttamisesta (38—42 §), luovuttamisen tavoista ja keinoista (46 §) sekä tietojen suojauksesta (44 §) ei sivuuteta tiedonsaantioikeuksilla, joista on säädetty muussa erityislainsäädännössä. Pykälän 1 momentin mukaan rekisterihallinnon viranomaisen on erityisiä henkilötietoja luovutettaessa varmistettava, että vastaanottajalla on tietosuoja-asetuksen tai tieto-suojalain mukainen oikeus käsitellä tietoja. Vastaanottajan oikeus voi perustua suoraan tietosuoja-asetukseen taikka tietosuojalain 6 §:n erityisiin käsittelyperusteisiin. Tietojen vastaanottaja vastaa rekisterinpitäjänä siitä, että sen tietojen käsittely on tietosuoja-asetuksen ja tietosuojalain mukaista. (HE 19/2018 vp, s. 33.) Erityisinä henkilötietoryhminä tietosuoja-asetuksessa mainitaan muun muassa luonnollisen henkilön seksuaalista käyttäytymistä ja suuntautumista koskevat tiedot. Edellä mainitussa hallituksen esityksessä todetaan, että esimerkiksi sukupuolen vahvistamista koskeva tieto ja uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyyttä koskeva tieto voidaan katsoa tietosuoja-asetuksen tarkoittamalla tavalla erityisiksi henkilötiedoiksi (HE 19/2018 vp, s. 9-10).

Saman pykälän 2 momentin mukaan tietoja ei saa luovuttaa, jos luovuttamisen tai luovutuksen saajan toiminnan voidaan perustellusta syystä epäillä loukkaavan henkilön yksityiselämän tai henkilötietojen suojaa, hänen etujaan tai oikeuksiaan taikka vaarantavan valtion turvallisuutta. Lain esitöiden mukaan tietoja ei myöskään voi luovuttaa, mikäli riski sisältyy luovutuksen saajan toimintaan. Tällä varmistetaan, että rekisterihallinnon viranomainen voi kieltäytyä luovutuksesta, mikäli luovutus väestötietojärjestelmästä ei itsessään loukkaa henkilötietojen suojaa, mutta vastaanottava taho on laajemmassa toiminnassaan syyllistynyt esimerkiksi tietosuojaloukkauksiin. (HE 19/2018 vp, s. 34.)

VTJ-laissa on myös säännös tietojen luovuttamisesta viranomaistehtävän hoitamiseen (29 §). Pykälän mukaan väestötietojärjestelmästä luovutetaan tuomioistuini- ja hallintomenettelyyn, viranomaisen suunnittelu- ja selvitystehtävään sekä muuhun näitä vastaavaan viranomaistehtävään: 1) laissa tai sen nojalla annetussa asetuksessa säädetty tiedot; 2) laissa tai sen nojalla säädetyn tai määrätyn tehtävän, toimenpiteen tai toimeksiannon hoitamisessa tarpeelliset tiedot; ja 3) tarpeelliset tiedot, jos käsittelyn perusteena on tietosuoja-asetuksen 6 artiklan 1 kohdan c tai e alakohta. Lain esitöiden mukaan viranomaistehtävällä tarkoitetaan säännöksessä sellaista julkisen vallan käyttöä, jonka perusteella voidaan yksipuolisesti velvoittaa johonkin tai sallia jotakin. Tietoja voidaan luovuttaa säännöksen perusteella muun muassa kun käsittely on tarpeen ja oikeasuhtaista viranomaisen toiminnassa yleisen edun mukaisen tehtävän suorittamiseksi. (HE 89/2008 vp, s. 93.)

Lisäksi laissa on säännökset tietojen luovuttamisesta historialliseen ja tieteelliseen tutkimukseen sekä tilaston laatimiseen (30 §), tietojen luovuttamisesta rahoitus- ja vakuutustoimintaan sekä muuhun vastaavaan toimintaan (31 §), tietojen luovuttamisesta sähköalan yrityselle (31 a §), tietojen luovuttamisesta asiakkuuden hoitoon ja markkinointiin (32 §) ja tietojen muusta luovuttamisesta (34 §).

VTJ-laissa on erikseen säännös sukupuolen vahvistamista koskevan tiedon luovuttamisen rajoituksista. Lain 40 §:n mukaan sukupuolen vahvistamista koskeva tieto sekä tieto hänellä välittömästi ennen sukupuolen vahvistamista olleesta entisestä henkilötunnuksesta ja mahdollisesti entisestä etunimestä voidaan luovuttaa vain 1) sellaiselle viranomaiselle, jonka oikeus näiden tietojen käsittelyyn perustuu lain tai sen nojalla säädetyn tai määrätyn kyseisen henkilön oikeutta tai velvollisuutta koskevan tehtävän, toimenpiteen tai toimeksiannon hoitamiseen; sekä 2) muulle yksilöidyssä asiassa tietoja pyytävälle henkilölle, yritykselle tai yhteisölle, joka välttämättä tarvitsee tiedot kyseisen henkilön yksilöintiä taikka hänen henkilö- ja perheoikeudellisen asemansa tai toimintakelpoisuutensa selvittämistä varten.

2.1.1.4 Sukupuolen vahvistamista koskevan hakemuksen käsittely

Sukupuolen vahvistamista koskeva asia tulee vireille hakijan itsensä allekirjoittamasta hakemuksesta. Hakemukseen tulee liittää lääketieteellinen selvitys siitä, että sukupuolen vahvistamisen lääketieteelliset edellytykset täyttyvät. Jos hakija on rekisteröidyssä parisuhteessa, tulee hakemuksen liitteeksi toimittaa myös rekisteröidyn parisuhteen toisen osapuolen kirjallinen suostumus siihen, että rekisteröity parisuhde muuttuu avioliitoksi. Samat asiakirjat edellytetään, jos sukupuolen vahvistamista hakee ulkomaan kansalainen, jolla on asuinpaikka Suomessa. Mikäli tietoa ulkomaan kansalaisen siviilisäädystä ei ole merkitty väestötietojärjestelmään, tulee hänen lisäksi esittää todistus siviilisäädystään ennen asian ratkaisemista. Tämä liittyy vaatimukseen rekisteröidyn parisuhteen osapuolen suostumuksesta parisuhteen muuttumiselle avioliitoksi.

Kun kaikkien laissa asetettujen vahvistamisedellytysten täyttymisestä on varmistuttu, vahvistetaan henkilö vastakkaiseen sukupuoleen kuuluvaksi. Samassa yhteydessä muutetaan hänen henkilötunnuksensa ja sähköinen asiointitunnuksensa. Jos hakija on samanaikaisesti hakenut myös nimensä muuttamista, pyritään molemmat asiat ratkaisemaan samanaikaisesti. Näin toimimalla pyritään välttämään se, että hakija joutuisi uusimaan henkilöllisyyttään osoittavat asiakirjat useaan kertaan.

Sukupuolen vahvistamista koskeva päätös ja tieto uudesta henkilötunnuksesta lähetetään hakijalle välittömästi asian ratkaisemisen jälkeen. Jos henkilö, jonka sukupuoli on vahvistettu, on avioliitossa, lähetetään vahvistamisesta hänen aviopuolisolleen voimassa olevan translain 2 a §:n mukainen kirjallinen ilmoitus.

Jos sukupuolensa jo kertaalleen vahvistuttanut henkilö hakee uudelleen sukupuolen vahvistamista aikaisemman rekisterimerkinnän mukaiseksi, on menettely käytännössä sama. Palaaminen entiseen, käytössä olleeseen henkilötunnukseen ei ole kuitenkaan mahdollista, vaan henkilö saa uuden henkilötunnuksen samassa yhteydessä, kun hänen sukupuolensa vahvistetaan vastakkaiseen sukupuoleen.

Vuonna 2021 sukupuolen vahvistamista koskevan hakemuksen keskimääräinen käsittelyaika Digi- ja väestötietovirastossa oli kymmenen päivää. Lähes 70 prosenttia hakemuksista käsiteltiin kuitenkin viikossa tai tätä lyhyemmässä ajassa. Käsittelyaika pidentyi, mikäli hakemusta tai hakijan tietoja piti täydentää.

2.1.1.5 Etu- ja sukunimilaki

Etu- ja sukunimilain (946/2017) 2 §:n 1 momentin mukaan etunimeksi voidaan pääsääntöisesti hyväksyä vain nimi, joka on vakiintunut samalle sukupuolelle. Lain 3 §:n mukaan etunimi, joka ei täytä 2 §:n 1 momentissa säädettyjä edellytyksiä, voidaan kuitenkin hyväksyä säännöksessä listattujen perusteiden nojalla tai jos siihen harkitaan olevan muu erityinen syy. Säännöksen

perustelujen mukaan muuna erityisenä syynä voidaan pitää esimerkiksi nimenhakijan sukupuoli-identiteettiin liittyviä syitä. Poikkeusperuste ei edellytä translain 1 §:n tavoin ulkopuolista selvitystä, vaan ratkaiseva on hakijan luotettavalla tavalla esittämä kokemus sukupuoli-identiteetistään. (HE 104/2017 vp, s. 42.)

2.1.1.6 Avioliittolaki

Avioliittolakia (234/1929) muutettiin vuonna 2014 siten, että myös samaa sukupuolta olevat henkilöt voivat solmia avioliiton keskenään. Muutos perustui kansalaisaloitteeseen (KAA 3/2013 vp). Muutos koski niitä avioliittolain säännöksiä, joissa käytettiin käsitteitä ”nainen” ja ”mies”. Eduskunta edellytti hyväksyessään muutoksen, että hallitus antaa erillisen esityksen sukupuolineutraaliin muotoon saatetun avioliittolain edellyttämistä muutoksista muihin lakeihin.

Tuolloin voimassa olleen translain sääntely perustui ajatukseen, että avioliitto on miehen ja naisen välinen instituutio. Translain 1 §:n mukaan avioliitto tai rekisteröity parisuhde oli lähtökohtaisesti este sukupuolen vahvistamiselle (niin sanottu naimattomuusvaatimus). Lain 2 §:n mukaan sukupuoli voitiin kuitenkin vahvistaa puolison suostumuksella, mutta tällöin parisuhteen muoto muuttui joko avioliitosta rekisteröidyksi parisuhteeksi tai rekisteröidystä parisuhteesta avioliitoksi. Lakia säädettäessä naimattomuusvaatimusta pidettiin perusteltuna henkilöoikeudellisen sääntelyn johdonmukaisuuden kannalta, mutta samalla katsottiin tarpeelliseksi mahdollistaa oikeussuhteen jatkuvuus sukupuolen vahvistamisen jälkeen (LaVL 3/2002 vp ja StVM 7/2002 vp).

Eduskunnan edellyttämässä hallituksen esityksessä (HE 65/2015 vp) ehdotettiin avioliittolakiin lisättäväksi uusi 1 a §, jonka mukaan Suomessa parisuhteensa rekisteröineet puoliset voivat yhteisellä ilmoituksella muuttaa rekisteröidyn parisuhteen avioliitoksi. Rekisteröity parisuhde on voimassa avioliittona siitä päivästä, jona maistraatti on vastaanottanut ilmoituksen. Parisuhde jatkuu ilmoituksen jälkeen keskeytyksettä oikeudellisena instituutiona ilman, että aiempi oikeussuhde lakkaa. Uusi säännös tuli voimaan samaan aikaan kuin samaa sukupuolta olevien henkilöiden avioliiton mahdollistavat säännösmuutokset eli 1.3.2017.

2.1.1.7 Laki rekisteröidystä parisuhteesta

Rekisteröidystä parisuhteesta annetusta laista (950/2001) kumottiin sukupuolineutraalin avioliittolain yhteydessä säännökset, jotka koskivat rekisteröidyn parisuhteen perustamista (laki rekisteröidystä parisuhteesta annetun lain muuttamisesta 250/2016). Muilta osin laki jäi voimaan. Samaa sukupuolta ovat henkilöt eivät näin ollen voi enää rekisteröidä parisuhdettaan vaan ainoa parisuhteen virallistamisen muoto on avioliitto. Muutoksella ei ole vaikutusta lain voimaantulohetkeen mennessä rekisteröityihin parisuhteisiin eikä ulkomailta rekisteröityjen parisuhteiden pätevyYTEEN.

Samalla translaista kumottiin edellytys, jonka mukaan sukupuolen vahvistamista hakeva henkilö ei saa olla avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa. Lisäksi laista kumottiin säännös avioliiton muuttumisesta rekisteröidyksi parisuhteeksi sukupuolen vahvistamistilanteessa (laki transeksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain muuttamisesta 252/2016). Jos sukupuolen vahvistamista hakeva henkilö on avioliitossa, avioliitto jatkuu avioliittona. Koska aviopuolison sukupuolen vahvistaminen ei muuta liiton oikeudellista muotoa, vaatimus aviopuolison suostumuksesta kumottiin. Translakiin lisätyn 2 a §:n mukaan Digi- ja väestötietoviraston on kuitenkin ilmoitettava avioliitossa olevan henkilön sukupuolen vahvistamisesta tämän aviopuolisolle. Näin varmistetaan se, että tieto sukupuolen vahvistamisesta tulee aina myös aviopuolison tietoon (HE 65/2015 vp, s. 12).

Sitä vastoin rekisteröidyn parisuhteen muuttuminen avioliitoksi merkitsee liiton oikeudellisen muodon muuttumista, minkä vuoksi rekisteröidyssä parisuhteessa olevan henkilön sukupuolen vahvistaminen edellyttää translain 1 §:n 2 momentin mukaan edelleen sitä, että parisuhteen toinen osapuoli on ilmoittanut Digi- ja väestötietovirastolle suostuvansa parisuhteen muuttumiseen avioliitoksi. Suostumusta ei kuitenkaan edellytetä aiemman tavoin sukupuolen vahvistamiseen. Tällä haluttiin korostaa sukupuolen vahvistamista hakevan henkilön itsemääräämisoikeutta (HE 65/2015 vp, s. 11).

2.1.1.8 Steriloimislaki

Steriloimislaisissa (283/1970) säädetään edellytyksistä, joiden täyttyessä ihmisen sterilointi voidaan tehdä. Steriloimislain 1 §:ään lisättiin translain säätämisen yhteydessä uusi 7 kohta, jonka mukaan sterilointiin voidaan mainitun lain säännöksiä noudattaen asianomaisen henkilön pyynnöstä ryhtyä, kun henkilö pysyvästi kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja elää tämän sukupuolen mukaisessa roolissa. Steriloimisesta päättää tällöin kaksi lääkäriä. Lainkohdan perusteluissa todetaan, että koska oikeudellisen sukupuolen vahvistaminen olisi mahdollista vain sillä edellytyksellä, että henkilö on lisääntymiskyvytön, on steriloinnissa tarpeen mahdollistaa sterilointi myös tilanteissa, joissa hakija kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen (HE 56/2001 vp, s. 14).

Käytännössä hormonihoitojen sivuvaikutuksena ilmenevän hedelmättömyyden on tulkittu täyttävän translain lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen siitakin huolimatta, että hedelmällisyys saattaa palautua, jos hormonihoitot lopetetaan.

2.1.1.9 Sukupuoleen sidottu lainsäädäntö

Translain mukaisesti vahvistettua sukupuolta on lain 5 §:n mukaan pidettävä henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä, jollei toisin säädetä.

Merkittävä säädös on asevelvollisuuslaki (1438/2007). Sen 2 §:n 1 momentin mukaan jokainen miespuolinen Suomen kansalainen on asevelvollinen sen vuoden alusta, jona hän täyttää 18 vuotta, sen vuoden loppuun, jona hän täyttää 60 vuotta, jollei mainitussa laissa toisin säädetä. Asevelvollisuuslaissa säädetään kutsunnasta, jossa lain 12 §:n mukaan määritetään asevelvollisen palvelukelpoisuus, ja sen perusteella päätetään palveluksesta. Kutsunnalainen on asevelvollisuuslain 13 §:n 1 momentin mukaan miespuolinen henkilö, joka 1 kohdan mukaisesti kutsuntavuonna täyttää 18 vuotta tai joka 2 kohdan mukaisesti on jäänyt edellisiin kutsuntoihin saapumatta, jollei hänen palveluskelpoisuudestaan ole vielä erikseen tehty päätöstä eikä hän ole täyttänyt tai sinä vuonna täytä 30 vuotta. Kutsunnalaisuus määräytyy väestötietojärjestelmään merkityn sukupuolen mukaan. Jos henkilö vahvistaa sukupuolensa mieheksi 18 ja 29 ikävuoden välillä, hän on kutsunnalainen ja hänet kutsutaan tarkastukseen, jossa hänen palveluskelpoisuutensa arvioidaan. Jos henkilö vahvistaa sukupuolensa mieheksi 30 ja 60 ikävuoden välillä, katsotaan hänet asevelvollisuuslain 49 §:n 2 momentin mukaisesti henkilöksi, joka ei ole suorittanut varusmiespalvelusta, ja joka kuuluu varareserviin. Naisten vapaaehtoisesta asepalveluksesta säädetään naisten vapaaehtoisesta asepalveluksesta annetussa laissa (194/1995).

Naisille ja miehille erillisistä tiloista säädetään useissa laeissa ja asetuksissa. Työpaikkojen turvallisuus- ja terveysvaatimuksista annetun valtioneuvoston asetuksen (577/2003) mukaan peseytymis-, pukeutumis- ja lepotiloja sekä käymälöitä tulee tarvittaessa olla erikseen miehille ja naisille. Työministeriö on antanut vuonna 1994 päätöksen rakennustyömaiden henkilöstötiloista (977/1994), jonka mukaan pukeutumis-, peseytymis-, vaatteiden kuivatus- ja säilytys- sekä käymälätilat on järjestettävä erikseen miehille ja naisille. Suurten

yleisötilaisuuksien hygieenisistä järjestelyistä ja jätehuollosta annetussa sosiaali- ja terveysministeriön asetuksessa (405/2009) säädetään, että suuressa yleisötilaisuudessa on oltava käytettävissä riittävästi asianmukaisesti varustettuja käymälöitä sekä miehille että naisille.

Myös naisille ja miehille erillisistä pukineista on sääntelyä. Muun ohella pelastustoimen, rajavartiolaitoksen ja rikosseuraamuslaitoksen virkapuvuista on oltava erikseen naisten ja miesten mallit (sisäministeriön asetus pelastustoimen virkapuvusta sekä pelastusviranomaisen henkilökortista 507/2011 ja sisäministeriön asetus rajavartiolaitoksen virkapuvusta ja rajavartiomiehen tunnuksesta 654/2005; oikeusministeriön asetus Rikosseuraamuslaitoksen virkamiesten virkapuvusta sekä suoja- ja erityisvaatetuksesta 1126/2016).

2.1.1.10 Terveystieteiden huoltoa koskeva lainsäädäntö

Terveystieteiden huollon lainsäädännössä on säännöksiä, jossa viitataan naiseen. Sääntely liittyy erityisesti lisääntymisterveyteen liittyviin kysymyksiin, eli raskauden keskeytykseen, sterilointiin, hedelmöityshoitoihin sekä raskauteen liittyviin terveystieteisiin.

Terveystietolain (1326/2010) 15 §:n mukaan kunnan, jatkossa hyvinvointialueen, on järjestettävä alueensa raskaana olevien naisten, lasta odottavien perheiden sekä alle oppivelvollisuusikäisten lasten ja heidän perheidensä neuvolapalvelut. Palveluiden tarkemmasta sisällöstä säädetään mainitun 15 §:n 2 momentissa sekä neuvolatoiminnasta, koulu- ja opiskeluterveydenhuollosta sekä lasten ja nuorten ehkäisevästä suun terveystieteiden huollosta annetussa valtioneuvoston asetuksessa (338/2011), jossa myös viitataan lasta odottavaan naiseen ja äitiin (1, 7 ja 15 §).

Laissa raskauden keskeyttämisestä (239/1970) säädetään edellytyksistä, joiden täyttyessä raskaus voidaan naisen pyynnöstä keskeyttää. Myös lain nojalla annetuissa raskauden keskeyttämisestä annetun asetuksen (359/1970) 1 §:ssä sekä raskauden keskeyttämistä ja steriloinnista koskevista lomakkeista annetussa sosiaali- ja terveysministeriön asetuksessa (1063/2008) viitataan naiseen. Steriloimislain 6 §:ssä säädetään steriloinnin suorittamisesta raskauden keskeyttämisen yhteydessä naisen pyynnöstä.

Hedelmöityshoitoista annetun lain (1237/2006) 1 §:n 1 momentin mukaan laissa säädetään sellaisen hedelmöityshoidon antamisesta, jossa ihmisen sukusolu tai alkio viedään naiseen raskauden aikaansaamiseksi.

Hedelmöityshoitoista annetun lain 2 §:n 1 kohdan mukaan laissa tarkoitetaan parilla naista ja miestä, jotka elävät keskenään avioliitossa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa taikka kahta naista, jotka elävät keskenään avioliitossa, rekisteröidyssä parisuhteessa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa. Hoitoa saavalla tarkoitetaan 2 §:n 2 kohdan mukaan paria tai sellaista naista, joka ei elä avioliitossa, rekisteröidyssä parisuhteessa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa. Naiseen, mieheen tai sukupuolia vastaaviin vanhemmuusnimikkeisiin viitataan laissa ja sen nojalla annetussa sosiaali- ja terveysministeriön asetuksessa (825/2007) useassa eri kohdassa.

Terveystietolain 14 §:n mukaan kunnan, 1.1.2023 lähtien hyvinvointialueen on järjestettävä alueellaan valtakunnallisen seulontaohjelman mukaiset seulonnat. Kunta, jatkossa hyvinvointialue voi lisäksi järjestää seulontoja ja terveystarkastuksia tietyn taudin tai sen esiasteen toteamiseksi tai taudin aiheuttajan löytämiseksi. Terveystietolain 23 §:n mukaan valtioneuvoston asetuksella voidaan antaa tarkempia säännöksiä seulonnoista. Seulonnoista säädetään tarkemmin seulonnoista annetussa valtioneuvoston asetuksessa (339/2011). Seulonnalla tarkoitetaan 1 §:n mukaan väestön tai tietyn väestönosan tutkimuksia tai näytteiden ottamista tietyn taudin tai sen esiasteen toteamiseksi tai taudin aiheuttajan löytämiseksi.

Asetuksen 2 §:n 1 momentin mukaan valtakunnallisen seulptaohjelman mukaisia seulptoja ovat muun muassa 1 kohdan mukaiset rintasyöpäseulptonnat 50–69-vuotiaille, vuonna 1947 tai sen jälkeen syntyneille naisille 20–26 kuukauden välein ja 2 kohdan mukaiset kohdunkaulasyövän seulptonnat 30–65-vuotiaille naisille viiden vuoden välein. Kutsut seulptontoihin lähetetään väestötietojärjestelmässä olevan sukupuoliiedon mukaisesti. Asetuksessa säädetään myös raskaana oleville tehtävistä seulptonnoista, mutta tältä osin asetuksessa ei viitata naiseen tai äitiin.

Mainituissa laeissa ja asetuksissa (pois lukien aiemmin kuvattu sterilioimislain 1 §) ei ole transsukupuolisia koskevia erityissäännöksiä.

2.1.1.11 Lääketieteellistä tutkimusta koskeva lainsäädäntö

Lääketieteellistä tutkimusta koskevassa lainsäädännössä säädetään edellytyksistä suorittaa lääketieteellinen tutkimus. Lääketieteellinen tutkimus on käsitteellisesti tutkimusta, jossa puututaan ihmisen, sikiön tai alkion koskemattomuuteen fyysisesti tai psyykkisesti. Raskaana olevia ja imettäviä suojellaan tutkimuslainsäädännössä siten, että heidän osallistumisensa tutkimukseen edellyttää erityisten edellytysten täyttymistä. Raskaana olevan ja imettävän naisen tutkimuksen osallistumisen edellytyksiä koskevaa lainsäädäntöä on Suomessa suoraan sovellettavissa EU-säädöksissä eli EU:n klinisiä lääketutkimuksia koskevassa asetuksessa (536/2014, 33 artikla), klinisiä laitettutkimuksia ja in vitro-diagnostiikkaan koskevia suorituskyvyn arviointitutkimuksia sääntelevissä lääkinnällisiä laitteita koskevissa EU-asetuksissa (745/2017, 66 artikla ja 746/2017, 62 artikla) sekä kansallisessa lääketieteellisestä tutkimuksesta annetussa laissa (488/1999), tutkimuslaki, 9 §). Tutkimuslain uusimman uudistuksen (984/2021, voimaan 31.1.2022) hallituksen esityksen perusteluissa selvennetään, että pykälän raskaana olevaa ja imettävää naista koskevia sääntöjä sovelletaan myös silloin, jos tutkittava on vahvistanut sukupuolensa mieheksi translain mukaisesti tai jos hänen sukupuoli-identiteettinsä ei muuten ole naisen, ja henkilö on raskaana tai hän imettää (HE 18/2020 vp, s. 151). Tutkimuslaissa säädetään myös alkiotutkimuksen tekemisen edellytyksistä, ja myös näissä säännöksissä viitataan naiseen (2, 11 ja 12 §).

2.1.1.12 Vanhemmuuslaki

Vanhemmuuslain (775/2022) 2 §:n mukaan lapsen äiti on se, joka on synnyttänyt lapsen. Äitiyden toteaminen ei edellytä sitä, että lapsen synnyttänyt henkilö on sukupuoleltaan nainen. Säännöksen perusteluiden mukaan sellaisissa harvoin esiintyvissä tilanteissa, joissa henkilön oikeudellinen sukupuoli on vahvistettu mieheksi, mutta hän on säilyttänyt biologisen sukupuolensa mukaisen suvunjakamiskyvyn naisena, on mahdollista, että lapsen synnyttänyt henkilö on oikeudelliselta sukupuoleltaan mies. Säännös mahdollistaa äitiyden toteamisen näissäk in tilanteissa. (HE 132/2021 vp, s. 45.)

Vanhemmuuslain 3 §:n 1 momentin mukaan aviomies on lapsen isä, jos lapsi on syntynyt avioliiton aikana (niin sanottu isyysolettama). Ratkaiseva on synnyttäneen äidin aviopuolison oikeudellinen sukupuoli lapsen syntymän hetkellä. Jos hänen oikeudellinen sukupuolensa on mies, häneen sovelletaan isyysolettamaa.

Muissa tapauksissa isyys vahvistetaan Digi- ja väestötietoviraston tai tuomioistuimen päätöksellä siten kuin vanhemmuuslain 4 §:ssä säädetään. Pykälän 2 momentin mukaan lapsen isä on se, joka on siittänyt lapsen tai jonka siittiöitä on käytetty äidin hedelmöittämiseen muulla tavoin kuin siittämällä, esimerkiksi niin sanotulla koti-inseminaatiolla. Pykälän 3 momentissa säädetään lisäksi isyyden määräytymisestä niissä tilanteissa, joissa lapsi on saanut alkunsa hedelmöityshoidoista annetussa laissa tarkoitettulla tavalla. Säännöksen mukaan, jos lapsen

synnyttäneelle äidille on annettu hedelmöityshoidoista annetun lain 1 §:ssä tarkoitettua hedelmöityshoitoa ja lapsi on syntynyt annetun hoidon tuloksena, lapsen isä on mies, joka yhteisymmärryksessä lapsen synnyttäneen äidin kanssa antoi suostumuksensa hoitoon. Jos hoitoa on annettu naisparille tai lapsen synnyttäneelle äidille yksin, lapsen isä on mies, jonka siittiöitä on käytetty hoidossa, jos hän on ennen hoidon antamista suostunut isyyden vahvistamiseen mainitun lain 16 §:n 2 momentin mukaisesti. Jos hoitoa on annettu lapsen synnyttäneelle äidille yksin, suostumus voidaan antaa yhteisymmärryksessä hänen kanssaan myös hoidon antamisen jälkeen. Säännöksen perusteluissa todetaan, että jos miehen oikeudellinen sukupuoli 3 §:n 2 momentissa tarkoitetun tapahtuman (siittäminen tai siittiöiden käyttäminen äidin hedelmöittämiseen) tai 3 momentissa tarkoitetun suostumuksen (suostumus hedelmöityshoitoon) antamisen jälkeen vahvistetaan naiseksi, tämä seikka ei estä isyyden vahvistamista. Isyyden vahvistaminen ei edellytä, että isä on sukupuoleltaan mies. (HE 132/2021/ vp, s. 46.) Ratkaisevaa on siten oikeudellinen sukupuoli siittämisen, siittiöiden käyttämisen tai suostumuksen hetkellä. Jos suostumus on annettu miehenä, henkilö vahvistetaan isäksi.

Vanhemmuslain 5 §:ssä säädetään äitiyden vahvistamisesta hedelmöityshoitoon suostumisen perusteella. Pykälän 1 momentin mukaan, jos lapsen synnyttäneelle on annettu hedelmöityshoidoista annetun lain 1 §:ssä tarkoitettua hedelmöityshoitoa ja lapsi on syntynyt hoidon tuloksena, naisen, joka yhteisymmärryksessä lapsen synnyttäneen kanssa antoi suostumuksen hedelmöityshoitoon, voidaan vahvistaa olevan lapsen synnyttäneen ohella lapsen äiti. Pykälän 2 momentin mukaan äitiyttä ei kuitenkaan voida vahvistaa, jos lapsella on jo kaksi oikeudellista vanhempaa tai lapselle voidaan todeta tai vahvistaa isä vanhemmuslain perusteella.

2.1.1.13 Etuuslainsäädäntö

Etuuslainsäädännössä etuuden hakijan tai saajan sukupuolella ei ole merkitystä, sillä etuuskien saamisen edellytykset ovat samat henkilön sukupuolesta riippumatta. Oikeus lapsen perusteella maksettaviin etuuksiin, kuten lapsilisään, lasten hoidon tukiin tai lapsikorotuksiin, on määritelty hieman eri tavoin eri etuuslaeissa. Oikeus voi olla sidottu oikeudelliseen vanhemmuuteen, huoltajuuteen tai tosiasialliseen lapsen huollosta vastaamiseen. 1.8.2022 voimaan tulevan perhevapaaudistuksen myötä myös sairausvakuutuslain (1224/2004) vanhempainpäivärahoja sekä työsopimuslain (55/2001) perhevapaita koskevat säännökset ovat sukupuolineutraalit. Lapsen oikeudellisilla vanhemmilla on sukupuolesta riippumatta yhtäläinen oikeus saada vanhempainrahaa ja jäädä työstään vanhempainvapaalle lapsen hoidon vuoksi. Loppuraskaudesta maksettavaan raskausrahaan sekä raskausvapaaseen puolestaan on oikeus raskaana olevalla henkilöllä oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta.

Muista etuuslaeista poiketen äitiysavustuslaissa (477/1993) hakijan sukupuolella on merkitystä säädettäessä avustuksen tavoitteista sekä oikeudesta avustukseen. Lain 1 §:n mukaan äitiysavustus maksetaan naiselle äidin ja lapsen terveyden ja hyvinvoinnin edistämiseksi. Äitiysavustuslain 2 §:n mukaan oikeus avustukseen on naisella, jonka raskaus on kestänyt vähintään 154 päivää. Lisäksi edellytyksenä on, että nainen ennen raskaudentilansa neljännen kuukauden päättymistä on käynyt terveystarkastuksessa terveyskeskuksessa tai lääkärin vastaanotolla.

Kansaneläkelain (568/2007) 40 §:n 3 momentissa säädetään täysorvon lapsen oikeudesta lapseneläkkeeseen. Pykälän 3 momentin mukaan täysorvolla lapsella on oikeus lapseneläkkeeseen samanaikaisesti kahden edunjäntäjän jälkeen, joista toinen voi olla muukin kuin lapsen oma vanhempi. Lapsi on täysorpo, kun hänen molemmat omat vanhempansa ovat

kuolleet. Täysorpona pidetään myös lasta, jonka äiti on kuollut ja lapsen isän isyyttä ei ole vahvistettu.

2.1.1.14 Kotikuntalaki

Kotikuntalain (201/1994) 2 §:n 1 momentin mukaan henkilön kotikunta on jäljempänä samassa laissa säädetyn poikkeuksin se kunta, jossa hän asuu. Vastasyntyneen lapsen kotikunta on se kunta, jossa hänen äidillään on kotikunta lapsen syntyessä.

Kotikuntalain 6 a §:n 1 momentin mukaan ulkomailla vakinaisesti asuvan Suomen kansalaisen väestökirjanpitokunta on se kunta, joka viimeksi oli hänen kotikuntansa Suomessa. Pykälän 2 momentissa säädetään, että jos Suomen kansalaisella ei ole ollut kotikuntaa Suomessa, hänen väestökirjanpitokuntansa määräytyy äidin, isän tai puolison kotikunnan taikka väestökirjanpitokunnan mukaan mainitussa järjestyksessä. Väestökirjanpitokunta on se kunta, joka hänen saadessaan Suomen kansalaisuuden oli hänen vanhempansa tai puolisonsa kotikunta tai väestökirjanpitokunta. Jos vanhemmilla tai puolisoilla ei ollut tällöin kotikuntaa eikä väestökirjanpitokuntaa Suomessa, väestökirjanpitokunta on Helsinki. Merkintä väestökirjanpitokunnasta tehdään, kun henkilön tiedot merkitään ensimmäisen kerran väestötietojärjestelmään.

Vanhemmuuslain 68 §:n mukaan, jos lapsella on vanhemmuuslain nojalla kaksi äitiä, sovellettaessa kotikuntalain 2 ja 6 a §:ää lapsen synnyttäneeseen äitiin sovelletaan, mitä mainituissa pykälissä säädetään äidistä, ja vanhemmuuslain 5 §:n 1 momentissa tarkoitettuun äitiin (hedelmöityshoitoon annetun suostumuksen perusteella vahvistettu äiti) sovelletaan, mitä kotikuntalain 6 a §:ssä säädetään isästä.

2.1.1.15 Kansalaisuuslaki

Suomen kansalaiselle syntyneen lapsen oikeudesta saada Suomen kansalaisuus säädetään kansalaisuuslain (359/2003) 9 §:ssä. Kansalaisuuslain 9 §:n 1 momentin 1 kohdan mukaan lapsi saa Suomen kansalaisuuden syntyessään, jos hänen äitinsä on Suomen kansalainen. Isältään lapsi saa 9 §:n 1 momentin 2 kohdan mukaan syntyessään Suomen kansalaisuuden, jos isä on avioliitossa lapsen äidin kanssa (a alakohta) tai jos lapsi syntyy Suomessa ja miehen isyys vahvistetaan (b alakohta). Suomen kansalaisuuden periytyminen isältä edellyttää siten joko sitä, että lapsen vanhemmat ovat keskenään avioliitossa, tai sitä, että lapsi syntyy Suomessa ja miehen isyys vahvistetaan. Lapsi saa 9 §:n 1 momentin 3 kohdan mukaan syntyessään Suomen kansalaisuuden myös siinä tapauksessa, että isä on kuollut mutta oli kuollessaan Suomen kansalainen. Edellytyksenä on lisäksi se, että isä oli kuollessaan avioliitossa lapsen äidin kanssa (a alakohta) tai että lapsi syntyy Suomessa ja miehen isyys lapseen vahvistetaan (b alakohta).

Kansalaisuuslain 9 §:n 3 momentissa säädetään kansalaisuuden saamisesta tilanteessa, jossa lapsella on äitiyslain nojalla kaksi äitiä. Lapsen synnyttäneeseen äitiin sovelletaan, mitä 1 momentin 1 kohdassa säädetään äidistä (äiti on Suomen kansalainen). Äitiyslain 3 §:n 1 momentissa tarkoitettuun äitiin (äitiys voidaan vahvistaa hedelmöityshoitoon annetun suostumuksen perusteella) puolestaan sovelletaan, mitä 1 momentin 2 kohdan b alakohdassa ja 3 kohdan b alakohdassa säädetään isästä. Vahvistettu äiti rinnastuu kansalaisuuslaissa vahvistettuun isään.

Voimassa olevan kansalaisuuslain 11 §:n mukaan lapsi saa Suomen kansalaisuuden suoraan lain nojalla myös vanhempiensa solmiessa avioliiton. Pykälän 1 momentin mukaan lapsi saa kansalaisuuden vanhempiensa avioliiton solmimisesta lukien, jos mies oli lapsen syntyessä ja on siitä lähtien ollut Suomen kansalainen ja miehen isyys lapseen on vahvistettu ennen

avioliiton solmimista. Pykälän 2 momentin mukaan lapsi saa kansalaisuuden kuitenkin isyyden vahvistamispäivästä lukien, jos isyys vahvistetaan vasta avioliiton solmimisen jälkeen ja isä on edelleen Suomen kansalainen. Lapsi saa kansalaisuuden isyyden vahvistamispäivästä lukien myös siinä tapauksessa, että isä on kuollut avioliiton solmimisen jälkeen ja oli kuollessaan Suomen kansalainen.

Lisäksi lapsi saa joissain tilanteissa Suomen kansalaisuuden kansalaisuusilmoituksella kansalaisuuslain 26 §:n perusteella. Näin on lähinnä silloin, kun lapsi on syntynyt ulkomailla ja vain hänen isäkseen tai äidikseen vahvistetulla henkilöllä on Suomen kansalaisuus. Myös kansalaisuuden saaminen ilmoituksen perusteella edellyttää sitä, että lapsen isällä tai äidillä on ollut Suomen kansalaisuus lapsen syntyessä. Pykälän 1 kohta koskee tilannetta, jossa lapsi syntyy Suomessa ja isyys tai äitiys vahvistetaan vasta hänen täytettyään 18 vuotta. Avioituminen alle 18 vuoden ikäisenä rinnastetaan kohdassa 18 vuoden täyttämiseen. Pykälän 2 kohta koskee puolestaan tilannetta, jossa lapsi syntyy Suomen ulkopuolella ja isyys tai äitiys on vahvistettu.

Kansalaisuuslakia ollaan muuttamassa. Muutoksessa muun muassa kansalaisuuden saamista uudistettaisiin niin, että lapsi saisi syntyessään Suomen kansalaisuuden suomalaiselta äidiltä tai isältään samoin perustein aina suoraan lain nojalla. Olennaista olisi se, että vanhempi on lapsen syntymähetkellä Suomen kansalainen. Jos Suomen kansalaisen vanhemmuus vahvistettaisiin lapsen syntymän jälkeen, lapsen katsottaisiin takautuvasti saaneen Suomen kansalaisuuden jo syntyessään. Lain muuttamista koskeva hallituksen esitys on ollut lausunnolla 1.10.-12.11.2021. Hallituksen esitys on annettu 28.4.2022. Muutosten olisi tarkoitus tulla voimaan noin puolen vuoden kuluttua siitä, kun laki on vahvistettu.

2.1.1.16 Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) 6 §:ssä säädetään lapsen huoltajista lapsen syntymän perusteella. Pykälän mukaan lapsen vanhemmat, jotka lapsen syntyessä ovat avioliitossa keskenään, ovat kumpikin lapsensa huoltajia. Jos vanhemmat eivät lapsen syntyessä ole avioliitossa keskenään, on huoltaja tällöin äiti, joka on synnyttänyt lapsen.

Lain 6 a §:n 2 momentin mukaan, jos lapsen synnyttänyt äiti on yksin lapsensa huoltaja ja hän menee avioliittoon henkilön kanssa, jonka tämän jälkeen vahvistetaan olevan lapsen vanhempi, myös tästä vanhemmasta tulee lapsen huoltaja, kun vanhemmuus on vahvistettu.

2.1.1.17 Vankeuslaki ja tutkintavankeuslaki sekä laki poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta

Vankeuslain (767/2005) 4 luvun 8 §:n mukaan vankilaan sijoitettaessa tulee ottaa huomioon muun muassa vangin sukupuoli. Lain 5 luvun 1 §:n 3 momentin ja tutkintavankeuslain (768/2005) 3 luvun 1 §:n 4 momentin mukaan miehet ja naiset on pidettävä eri asunto-osastoissa. Käytännössä kaikissa vankiloissa ei ole osastoja miehille ja naisille, vaan vankila voi olla vain miehille tai vain naisille. Vangit on siten sijoitettava sellaiseen vankilaan, jossa miesten ja naisten asuttaminen eri asunto-osastoille on mahdollista. Vankilaan sijoittamisesta päättää asiakasarvioinnin yksikön yksikönpäällikkö tai muu Rikosseuraamuslaitoksen työjärjestyksessä määrätty asiakasarvioinnin yksikön virkamies tai yhdyskuntaseuraamustoimiston yksikönpäällikkö. Osastosijoittelusta päättää vankilassa toiminnoista vastaava taikka ohjauksen tai valvonnan esimiestehtävissä toimiva virkamies taikka rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätty ohjaus- tai valvontatehtävissä toimiva virkamies. (Ks. vankeuslain 4 luvun 11 § ja 5 luvun 9 § sekä tutkintavankeuslain 3 luvun 9 §, jotka tulevat voimaan 1.9.2022.)

Kyseisissä säännöksissä tarkoitetuista päätöksistä ei saa hakea muutosta (ks. vankeuslain 20 luvun 2 §:n 1 momentin 3 kohta ja tutkintavankeuslain 15 luvun 2 §:n 1 momentin 2 kohta). Poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta annetun lain (841/2006) 3 luvun 1 §:n 2 momentin mukaan miehet ja naiset on pidettävä eri selleissä. Sekä vankeuslain että tutkintavankeuslain mukaisesti toteutettavien henkilötarkastusten ja päihitteettömyyden valvonnan suorittajan ja todistajan tulee olla samaa sukupuolta tarkastettavan kanssa (ks. vankeuslain 16 luvun 9 § ja 17 luvun 7 § sekä tutkintavankeuslain 11 luvun 9 § ja 12 luvun 7 §). Vastaava säännös on myös poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta annetussa laissa (9 luvun 7 §:n 1 momentti ja 10 luvun 6 §:n 2 momentti). Myöskään pakkokeinolain (806/2011) 8 luvun 33 §:n mukaan henkilönkatsastusta tai -tarkastusta ei saa toimittaa tutkittavan kanssa eri sukupuolta oleva muu kuin terveydenhuollon ammattihenkilö. Myös poliisilaissa (872/2011) säädetään turvatarkastuksen suorittamisesta (poliisilain 3 luvun 2 §:n 2 momentti). Säännöksessä tarkoitettua henkilön tarkastuksen suorittavan turvatarkastajan tulee olla samaa sukupuolta kuin tarkastettava.

2.1.1.18 Rikoslaki

Rikoslain (39/1889) 21 luvun 4 §:ssä säädetään rangaistavaksi lapsensurma. Pykälän 1 momentin mukaan nainen, joka synnytyksestä johtuvassa uupumuksessa tai ahdistuksessa surmaa lapsensa, on tuomittava lapsensurmasta vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi. Pykälän 2 momentin mukaan yritys on rangaistava.

Rikoslain 22 luvussa säädetään sikiön, alkion ja perimän loukkaamisesta.

Luvun 1 §:ssä säädetään rangaistavaksi laitton raskauden keskeyttäminen. Pykälän 1 momentin mukaan joka ilman raskauden keskeyttämisestä annetussa laissa (239/1970) edellytettyä lupaa tai muuten oikeudettomasti keskeyttää toisen raskauden, on tuomittava laittomasta raskauden keskeyttämisestä sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi. Pykälän 2 momentin mukaan yritys on rangaistava.

Pykälän 3 momentin mukaan naista, jonka raskauden keskeyttämisessä 1 tai 2 momentissa tarkoitettussa teossa on kyse, ei rangaista tekijänä eikä osallisena laittomaan raskauden keskeyttämiseen tai sen yritykseen. Nainen voidaan kuitenkin tuomita rangaistukseen raskauden keskeyttämisestä annetun lain 13 §:ssä tarkoitettua rikoksesta.

Saman luvun 2 §:ssä säädetään laittoman raskauden keskeyttämisen törkeästä tekemuodosta. Sen 1 momentin mukaan, jos laittomassa raskauden keskeyttämisessä aiheutetaan vakava vaara naisen hengelle tai terveydelle taikka rikos tehdään vastoin naisen tahtoa, ja rikos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, rikosentekijä on tuomittava törkeästä laittomasta raskauden keskeyttämisestä vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi. Pykälän 2 momentin mukaan yritys on rangaistava.

Rikoslain 22 luvun 3 §:ssä säädetään laittomasta alkioon puuttumisesta. Pykälän 1 kohdan mukaan joka ryhtyy alkiotutkimukseen ilman tutkimuslain 11 §:n 1 momentissa tarkoitettua Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontaviraston lupaa tai tutkimuslain 12 §:ssä tarkoitettua sukusolujen luovuttajien tai naisen kirjallista suostumusta taikka sikiötutkimukseen ilman tutkimuslain 14 §:ssä tarkoitettua raskaana olevan naisen kirjallista suostumusta, on tuomittava laittomasta alkioon puuttumisesta sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi.

2.1.2 Kansainväliset ja alueelliset ihmisoikeusvelvoitteet ja -sitoumukset sekä ihmisoikeusmekanismit

Yhdistyneet kansakunnat

YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen (SopS 59 ja 60/1991) tavoitteena on turvata lasten hyvän elämän ja kasvun perusedellytykset. Yleissopimus tuli Suomen osalta voimaan 20.7.1991. YK:n lapsen oikeuksien komitea valvoo YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen toimeenpanoa sopimusvaltioissa. Lisäksi YK:n lapsen oikeuksien komitea ohjaa lapsen oikeuksien yleissopimuksen tulkintaa ja täytäntöönpanoa julkaisemalla yleiskommentteja.

Yleissopimuksessa on neljä keskeistä yleisperiaatetta, jotka tulee huomioida myös muiden yleissopimuksen takaamien oikeuksien tulkinnassa: lapsen etu (3 artiklan 1 kohta), lapsen oikeus saada näkemykset huomioon otetuiksi (12 artikla), syrjinnän kieltä (2 artikla) sekä lapsen oikeus elämään, henkiinjäämiseen ja kehittymiseen (6 artikla).

Lapsen oikeuksien yleissopimuksen 2 artiklan 1 kohdan mukaan sopimusvaltiot kunnioittavat ja takaavat yleissopimuksessa tunnustetut oikeudet kaikille niiden lainkäyttövallan alaisille lapsille ilman minkäänlaista lapsen, hänen vanhempiansa tai muun laillisen huoltajansa rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansalliseen, etniseen tai sosiaaliseen alkuperään, varallisuuteen, vammaisuuteen, syntyperään tai muuhun seikkaan perustuvaa erottelua. YK:n lapsen oikeuksien komitea hyväksyi vuonna 2013 yleiskommentin nro 15 (CRC/C/GC/15) lapsen oikeudesta nauttia parhaasta mahdollisesta terveydentilasta (24 artikla), jonka mukaan syrjinnän kieltä koskee myös sukupuoli-identiteettiä (kohta 8).

Yleissopimuksen 3 artiklan 1 kohdan mukaan kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelimien toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. YK:n lapsen oikeuksien komitea hyväksyi vuonna 2013 yleiskommentin nro 14 (CRC/C/GC/14) lapsen oikeudesta saada etunsa otetuksi ensisijaisesti huomioon (3 artikla 1 kohta). Yleiskommentin mukaan lapsen edun arviointi on ainutkertainen toimenpide, joka tulisi suorittaa kussakin yksittäisessä tapauksessa ottaen huomioon kutakin lasta, lapsiryhmää tai yleisesti lapsia koskevat erityisolosuhteet. Nämä olosuhteet liittyvät kyseessä olevan tai kyseessä olevien lasten henkilökohtaisiin ominaisuuksiin, joita ovat muun muassa ikä, sukupuoli, kehitystaso, kokemukset ja vähemmistöryhmään kuulumisen (kohta 48). Lisäksi todetaan, että lapsen henkilöllisyyteen kuuluu sellaisia ominaisuuksia kuten esimerkiksi sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuminen. Lasten erilaisuus on otettava huomioon lapsen etua arvioitaessa (kohta 55). Lapsen edun arvioinnissa on lisäksi huomioitava, että lapsen valmiudet kehittyvät. Päätöksentekijöiden tulisi näin ollen harkita toimenpiteitä, joita voidaan tarvittaessa tarkistaa tai muuttaa sen sijaan, että he tekisivät lopullisia ja peruuttamattomia päätöksiä (kohta 84).

YK:n lapsen oikeuksien komitea on hyväksynyt vuonna 2003 nuorten terveyttä ja kehitystä koskevan yleiskommentin nro 4 (CRC/GC/2003/4), jonka mukaan vanhempien tai muiden lapsesta oikeudellisesti vastuussa olevien henkilöiden on toteutettava huolellisesti oikeutensa ja vastuunsa tarjota nuorisoiikaisille lapsilleen ohjausta ja neuvoa, jotta nämä pystyvät käyttämään oikeuksiaan. Heillä on velvollisuus ottaa huomioon nuorten näkemykset näiden iän ja kehitystason mukaisesti ja järjestää turvallinen ja kannustava ympäristö, jossa nuori voi kehittyä. Nuorten perhepiirin jäsenten on tunnustettava nuoret aktiivisiksi oikeuksien haltijoiksi, joilla on valmiudet kehittyä täysivaltaisiksi ja vastuullisiksi kansalaisiksi, jos he saavat asianmukaista ohjausta ja neuvoa (kohta 7).

Lapsen oikeuksien yleissopimuksen 6 artiklan 2 kohdan mukaan sopimusvaltiot takaavat lapselle henkiinjäämisen ja kehittymisen edellytykset mahdollisimman täysimääräisesti. Lasten oikeuksien komitea muistuttaa lapsen oikeuksien täytäntöönpanoa varhaislapsuudessa koskevassa yleiskommentissaan nro 7 vuodelta 2005 (CRC/C/GC/7/Rev.1), että 6 artikla kattaa kaikki kehityksen näkökohdat ja että pikkulapsen terveys ja psykososiaalinen hyvinvointi ovat monilta osin riippuvaisia toisistaan (kohta 10).

Lapsen oikeuksien yleissopimuksen 8 artiklan 1 kohdan mukaan sopimusvaltiot sitoutuvat kunnioittamaan lapsen oikeutta säilyttää henkilöllisyytensä, myös kansalaisuutensa, nimensä ja sukulaissuhteensa niin kuin lainsäädännössä niistä määrätään ilman, että niihin puututaan laittomasti.

Yleissopimuksen osallisuutta koskevan 12 artiklan 1 kohdan mukaan sopimusvaltiot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Lisäksi yleissopimuksen 17 artiklassa on lapsen oikeutta tietoon koskeva säännös.

Yleissopimuksen 24 artiklan 1 kohta mukaan sopimusvaltiot tunnustavat, että lapsella on oikeus nauttia parhaasta mahdollisesta terveydentilasta sekä sairauksien hoitamiseen ja kuntoutukseen tarkoitetuista palveluista. Sopimusvaltiot pyrkivät varmistamaan, ettei yksikään lapsi joudu luopumaan oikeudestaan nauttia tällaisista terveystalouksista. Lasten oikeuksien komitean vuonna 2013 hyväksymän artiklaa koskevan yleiskommentin nro 15 (CRC/C/GC/15) mukaan voidakseen toteuttaa täysimääräisesti kaikkien lasten oikeuden terveyteen, sopimusvaltioiden velvollisuutena on varmistaa, ettei lasten terveys vaarannu syrjinnän takia, joka on merkittävä haavoittuvuudelle altistava tekijä (kohta 8). Jotta lasten oikeus terveyteen toteutuisi, toimenpiteitä tulisi kohdistaa epäedullisessa asemassa oleviin (kohta 11).

YK:n lapsen oikeuksien komitea on vuonna 2016 hyväksymässään yleiskommentissa nro 20 lapsen oikeuksien täytäntöönpanosta nuoruusiässä (CRC/C/GC/20) korostanut valtioiden velvollisuutta kunnioittaa nuorten fyysistä ja psykologista koskemattomuutta, sukupuoli-identiteettiä ja autonomiaa. Yleiskommentin mukaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret kohtaavat yleisesti vainoa, mukaan lukien hyväksikäyttöä ja väkivaltaa, leimaamista, syrjintää ja kiusaamista sekä syrjäyttämistä kasvatuksen ja koulutuksen piiristä, ja he jäävät vaille perheen ja yhteiskunnan tukea tai pääsyä seksuaali- ja lisääntymisterveyspalveluihin ja -tietoihin. Ääritapauksissa he joutuvat seksuaalisen hyväksikäytön, raiskauksen ja väkivallan kohteeksi. Näihin kokemuksiin liittyy alhainen itsetunto, muita korkeampi masentuneisuus ja itsetuhoisuus sekä kodittomuus (kohta 33).

Kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen (SopS 67 ja 68/1986; CEDAW-sopimus) tavoitteena on edistää ihmisoikeuksien tasa-arvoista toteutumista naisten osalta. Yleissopimus tuli Suomen osalta voimaan vuonna 1986. CEDAW-sopimuksen noudattamista ja täytäntöönpanoa valvoo CEDAW-sopimuksella perustettu CEDAW-komitea. Yleissopimuksen 1 artiklan mukaan yleissopimuksessa "naisten syrjintä" tarkoittaa kaikkea sellaista sukupuolen perusteella tapahtuvaa syrjintää, poissulkemista tai rajoittamista, jonka vaikutus tai tarkoitus on heikentää naisille -- miesten ja naisten tasa-arvon pohjalta ja siviilisäädystä että riippumatta -- kuuluvien yhtäläisten ihmisoikeuksien ja perusvapauksien tunnustamista, nauttimista tai toteuttamista poliittisella, taloudellisella, yhteiskunnallisella, sivistyksellisellä, kansalaisoikeuksiin liittyvällä tai muilla aloilla, tai mitätöidä nämä oikeudet. Yleissopimuksen 2 artiklan mukaan sopimusvaltiot tuomitsevat naisten syrjinnän kaikki muodot ja ryhtyvät kaikkiin asianmukaisiin keinoin viipymättä poistamaan naisiin kohdistuvaa syrjintää. CEDAW-komitea on korostanut artiklaa 2 koskevassa yleiskommentissaan nro 28

(CEDAW/C/GC/28) intersektionaalisuutta ja todennut sukupuoleen perustuvan syrjinnän olevan erottamattomasti kytkeytynyt muihin naisiin vaikuttaviin tekijöihin kuten sukupuoli-identiteettiin (kohta 18). Yleissopimuksen 5 artiklan 1 kohdan a alakohdan mukaan sopimusvaltioiden tulee ryhtyä kaikkiin tarvittaviin toimenpiteisiin muuttaakseen miesten ja naisten sosiaalisia ja sivistyksellisiä käyttäytymiskaavoja poistaakseen ennakkoluulot ja tapaan tai muuhun perustuvat käytännöt, joiden lähtökohtana on käsitys jommankumman sukupuolen alemmuudesta tai ylemmyydestä tai kaavamainen miesten ja naisten roolijako.

Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (SopS 7/1976 ja SopS 8/1976, KP-sopimus) tuli Suomen osalta voimaan 23.3.1976. Yleissopimus sisältää muun muassa yleisen syrjintäkiellon ja säännöksen vähemmistöihin kuuluvien oikeuksista. Yleissopimuksen 2 artiklan 1 kohdan mukaan jokainen sopimusvaltio sitoutuu kunnioittamaan ja takaamaan jokaiselle alueellaan olevalle ja oikeuspiiriinsä kuuluvalla yksilöllä yleissopimuksessa tunnustetut oikeudet ilman minkäänlaista rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittiseen tai muuhun mielipiteeseen, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, omaisuuteen, syntyperään tai muuhun asemaan perustuvaa syrjintää. Yleissopimuksen 7 artiklan mukaan ketään ei saa kiduttaa eikä kohdella tai rangaista julmalla, epäinhimillisellä tai halventavalla tavalla. Erityisesti ei ketään saa alistaa ilman hänen vapaata suostumustaan lääketieteelliseen tai tieteelliseen kokeiluun. Yleissopimuksen 17 artiklan mukaan kenenkään yksityiselämään, perheeseen, kotiin tai kirjeenvaihtoon ei saa mielivaltaisesti tai laittomasti puuttua eikä suorittaa hänen kunniaansa ja mainettaan loukkaavia hyökkäyksiä. Lisäksi yleissopimuksen 26 artiklan mukaan kaikki ihmiset ovat oikeudellisesti yhdenvertaisia ja oikeutettuja ilman minkäänlaista syrjintää yhtäläiseen lain suojaan. Tässä suhteessa lain tulee kieltää kaikki syrjintä ja taata kaikille henkilöille yhtäläinen ja tehokas suojelu rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittiseen tai muuhun mielipiteeseen, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, omaisuuteen, syntyperään tai muuhun asemaan perustuvaa syrjintää vastaan.

Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (SopS 6/1976; TSS-sopimus), tuli Suomen osalta voimaan 3.1.1976. TSS-sopimuksen täytäntöönpanoa valvoo TSS-komitea, joka antaa yleiskommentteja yleissopimuksen tulkinnasta. TSS-sopimuksen 12 artiklan mukaan yleissopimuksen sopimusvaltiot tunnustavat jokaiselle oikeuden nauttia korkeimmasta saavutettavissa olevasta ruumiin- ja mielenterveydestä. 2 artiklassa taattua oikeutta seksuaali- ja lisääntymisterveyteen koskevan yleiskommentin (E/C.12/GC/22) mukaan suojeluvelvollisuuden rikkominen tapahtuu, kun valtio ei ryhdy tehokkaisiin toimiin estääkseen kolmansia osapuolia heikentämästä seksuaali- ja lisääntymisterveysoikeuden toteutumista. Tämä pitää sisällään sen, että valtio ei onnistu kieltämään ja tekemään toimia kaikenlaisen väkivallan ehkäisemiseksi, joka kohdistuu muun muassa transsukupuolisiin ja intersukupuolisiin henkilöihin. Suojeluvelvollisuuden rikkominen pitää sisällään myös sen, että valtio ei onnistu kieltämään esimerkiksi haitallisia käytäntöjä liittyen pakkosterilisaatioon.

YK:n ihmisoikeusvaltuutetun toimisto julkaisi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen ihmisoikeuksia koskevan raportin vuonna 2011 (Discriminatory laws and practices and acts of violence against individuals based on their sexual orientation and gender identity. Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights 17.11.2011, A/HRC/19/41). Raportissa tarkastellaan keskeisiä ihmisoikeuksiin liittyviä huolenaiheita, joihin jäsenvaltioiden tulee kiinnittää huomiota. Sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskeviin huolenaiheisiin on raportissa sisällytetty havainto, jonka mukaan joissakin valtioissa sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen edellyttää asianomaisen henkilön sterilointia ja/tai naimattomuutta. Viimeksi mainitussa tapauksessa saatetaan lisäksi edellyttää, että naimisissa oleva henkilö eroaa puolisostaan, jotta hänen sukupuolensa voidaan vahvistaa oikeudellisesti. Raportissa YK:n

ihmisoikeusvaltuutettu suosittelee, että jäsenvaltiot mahdollistavat transsukupuolisten henkilöiden sukupuoli-identiteetin mukaisen sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ja saattavat voimaan asianmukaiset menettelyt, jotta asianomaiset henkilöt voivat saada sukupuoli-identiteettinsä mukaiset henkilöllisyystodistukset ja muut vastaavat asiakirjat ilman, että heidän muita ihmisoikeuksiaan loukataan. Raportissa viitataan kansainvälisen asiantuntijaryhmän laatimiin Yogyakarta periaatteisiin esimerkkinä ohjeistosta, jonka toteuttamiseen useat jäsenvaltiot ovat sitoutuneet ja joka tarjoaa välineistön eräiden seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyvien kysymysten ratkaisemiseen.

YK:n ihmisoikeusneuvosto perusti vuonna 2016 seksuaalista suuntautumista ja sukupuoli-identiteettiä käsittelevän itsenäisen asiantuntijan tehtävän (Independent Expert on Protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity), jota on hoitanut 2018 lähtien Victor Madrigal-Borloz. Hän luovutti vuonna 2018 YK:n yleiskokoukselle raportin koskien sukupuolen oikeudellista tunnustamista ja transsukupuolisuuden poistamista tautiluokituksesta (A/73/152). Hän tuo raportissaan esille eräitä keinoja, joilla turvataan sukupuoli-identiteetin kunnioittaminen. Hän kehottaa jäsenvaltioita ottamaan käyttöön oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen menettelyn, joka on yksinkertainen, saavutettavissa oleva ja luottamuksellinen hallinnollinen prosessi, perustuu asianomaisen henkilön itsemääräämiseen sekä turvaa vapaan ja tietoon perustuvan suostumuksen siten, ettei sukupuolen vahvistamisen ehdoksi aseteta lääketieteellisiä ja/tai psykologisia lausuntoja, jotka ovat luonteeltaan kohtuuttomia tai patologisoivia. Menettelyn tulisi olla maksuton siinä määrin kuin mahdollista. Menettelyn tulisi lisäksi tunnustaa ja tunnustaa ei-binääriset identiteettikokemukset.

YK:n riippumaton asiantuntija antoi kesällä 2021 YK:n Ihmisoikeusneuvostolle ja yleiskokoukselle kaksiosaisen raportin, joka käsittelee sukupuolta (A/HRC/47/27 (The law of inclusion) ja A/76/152 (Practices of exclusion)). Ihmisoikeusneuvostolle antamassa raportissaan (A/HRC/47/27) hän toistaa suosituksen, jonka mukaan valtioiden tulisi mahdollistaa sukupuoli-identiteetin oikeudellinen tunnustaminen tavalla, joka on yhteensopiva syrjinnän vapautta koskevien oikeuksien, yhdenvertaisen oikeussuojan, yksityisyyden, identiteetin ja sananvapauden kanssa ja toteuttaa kaikki tarvittavat toimenpiteet, jotta tällainen tunnustaminen perustuu hakijan itsemääräämisoikeuteen ja on yksinkertainen hallinnollinen prosessi eikä siihen liity loukkaavia vaatimuksia, kuten lääkärintodistusta, leikkausta, hoitoa, sterilointia tai avioeroa. Sen tulisi sisältää muiden kuin binaaristen identiteettien tunnustamisen sekä varmistaa, että alaikäisillä on mahdollisuus tunnustaa sukupuoli-identiteettinsä. Lisäksi riippumaton asiantuntija suosittelee, että valtiot kaksinkertaistaisivat ponnistelunsa kaikkien seksuaaliseen suuntautumiseen ja/tai sukupuoli-identiteettiin liittyvien patologisten jäänteiden poistamiseksi (kohta 91 ja 92).

YK:n riippumaton asiantuntija on todennut raportissaan A/73/152 (Protection against violence and discrimination based on sexual orientation and gender identity) vuonna 2018 että se, ettei lapsilla ole mahdollisuutta saada oikeudellista sukupuoltaan vahvistettua lisää syrjinnän, hyväksikäytön, väkivallan ja vainon uhkaa (kohta 33).

Euroopan neuvosto

Euroopan neuvoston yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi (SopS 18 ja 19/1990; sellaisena kuin se on myöhemmin muutettuna SopS 71 ja 72/1994, SopS 85 ja 86/1998, SopS 8 ja 9/2005, SopS 6 ja 7/2005 sekä SopS 50 ja 51/2010; Euroopan ihmisoikeussopimus) tuli Suomessa voimaan vuonna 1990. Sopimuksen 8 artiklan mukaan jokaisella on oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämäänsä, kotiinsa ja kirjeenvaihtoonsa

kohdistuvaa kunnioitusta. Viranomaiset eivät saa puuttua tämän oikeuden käyttämiseen muutoin kuin silloin, kun laki sen sallii ja se on välttämätöntä demokraattisessa yhteiskunnassa kansallisen ja yleisen turvallisuuden tai maan taloudellisen hyvinvoinnin vuoksi tai epäjärjestyksen tai rikollisuuden estämiseksi, terveyden tai moraalin suojaamiseksi tai muiden henkilöiden oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan artikla 8, jonka tulkin taustalla on henkilökohtaisen autonomian tärkeä periaate, suojellee myös yksilön henkilökohtaista piiriä, mukaan lukien oikeutta päättää identiteetistään. Sukupuolen oikeudellisen tunnustamisen kieltäminen rikkoo henkilön oikeutta yksityiselämän suojaa. (Christine Goodwin v. The United Kingdom, nro. 28957/95, 11.7.2002, kohta 90).

Sopimuksen 12 artiklan mukaan avioliittoaiässä olevilla miehillä ja naisilla on oikeus mennä avioliittoon ja perustaa perhe tämän oikeuden käyttöä säätelevien kansallisten lakien mukaisesti. Sopimuksen 14 artiklan mukaan sopimuksessa tunnustetuista oikeuksista ja vapauksista nauttiminen taataan ilman minkäänlaista sukupuoleen, rotuun, ihonväriin, kieleen, uskontoon, poliittisiin tai muihin mielipiteisiin, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, kansalliseen vähemmistöön kuulumiseen, varallisuuteen, syntyperään tai muuhun asemaan perustuvaa syrjintää. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on katsonut asiaa A.M. ja muut v. Russia, nro. 47220/19, 22.11.2021, koskevassa ratkaisussaan, että 14 artiklassa säädetty syrjintäkielto koskee myös sukupuoli-identiteetin perusteella tapahtuvaa syrjintää. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoi, että A.M.:n sukupuoli-identiteetti oli ollut ratkaisevana tekijänä kansallisessa tuomioistuimessa tehdyissä päätöksissä. Kantajaa oli kohdeltu eri tavalla kuin muita vanhempia lapsien tapaamisoikeuksia koskien. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin totesi, että kyseinen sukupuoliin perustuva kohtelu ei ollut ollut oikeasuhteinen, se oli ollut puolueellinen ja vastoin yleissopimusta. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoi myös, että rajoitukset A.M.:n oikeuksiin vanhempana ja hänen yhteyteensä lapsiinsa eivät olleet ”välttämättömiä demokraattisessa yhteiskunnassa”, mikä johti yleissopimuksen 8 artiklan (oikeus yksityis- ja perhe-elämän kunnioittamiseen) rikkomiseen.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on katsonut asiassa Y. v. Turkey, nro. 14793/08, 10.6.2015, koskevassa ratkaisussaan, ettei sterilisaatiovaatimusta voida asettaa sukupuolen korjausoperaation ennakkoehdoksi. Asiassa valittajalta oli evätty lupa sukupuolenkorjausleikkaukseen sillä perusteella, ettei hän ollut pysyvästi kykenemätön lisääntymään eikä näin ollen täyttänyt yhtä siviililain mukaisista sukupuolenvaihdon edellytyksistä. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoi ratkaisussaan, että Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan mukaista oikeutta yksityiselämän kunnioittamiseen oli rikottu.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin antoi vuonna 2017 ratkaisunsa Ranskaa koskevassa asiassa A.P., Carçon ja Nicot v. France, nro. 79885/12, 52471/13 ja 52596/13, 6.7.2017. Asia koostui kolmesta valituksesta, jotka koskivat sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle asetettuja ennakkoehtoja Ranskassa. Ratkaisussa tarkasteltiin muun muassa sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehtoina olevaa vaatimusta sterilisaatiosta ja hoidoista, jotka suurella todennäköisyydellä johtaisivat lisääntymiskyvyttömyyteen. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen osalta valtion käytäntö rikkoi Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan mukaista oikeutta yksityis- ja perhe-elämän kunnioittamiseen. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoi, että sterilisaatioon johtavan operaation asettaminen sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehdoksi asettaa muutosta hakevan henkilön tilanteeseen, jossa henkilön valinta nauttia oikeudesta yksityiselämän suojaan tarkoittaa käytännössä samalla luopumista oikeudesta fyysiseen koskemattomuuteen.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoi saman asian toisen valittajan (52471/13) osalta, että yksilön velvollisuus osoittaa sukupuoli-identiteettihäiriön olemassaolo sukupuoli-identiteetin oikeudellisen tunnustamisen edellytyksenä ei kuitenkaan rikkonut 8 artiklan mukaista oikeutta yksityis- ja perhe-elämän kunnioittamiseen. Ratkaisussaan tuomioistuin katsoi, että sopimuspuolilla on edelleen laaja harkintavalta päättää tällaisen vaatimuksen asettamisesta. Ottaen huomioon valtioiden laajan liikkumavaran, tuomioistuin katsoi, että Ranskan viranomaiset hylätessään toisen valittajan pyynnön sukupuolimerkinnän muuttamisesta syntymätodistukseen sillä perusteella, että hän ei ollut osoittanut kärsineensä sukupuoli-identiteettiä koskevasta häiriöstä, olivat saavuttaneet tasapainon kilpailevien intressien välillä.

Suomea koskevassa asiassa Hämäläinen v. Finland, nro. 37359/09, 16.7.2014, sukupuolensa miehestä naiseksi korjannut henkilö valitti, että hänen oikeuttaan yksityis- ja perhe-elämään oli loukattu sen johdosta, että sukupuolen vahvistaminen edellytti hänen avioliittonsa muuttamista rekisteröidyksi parisuhteeksi. Valittaja vetosi valituksessaan erityisesti Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklaan (oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta), 12 artiklaan (oikeus avioliittoon) ja 14 artiklaan (syrjinnän kielto). Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoi asiaa koskevassa ratkaisussaan, ettei Euroopan ihmisoikeussopimus aseta jäsenvaltioille velvollisuutta sallia samaa sukupuolta olevien avioliittoa eikä sopimus myöskään vaadi erikoisjärjestelyitä valitusta vastaavissa tilanteissa. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan Euroopassa ei ollut tapahtunut merkittävää muutosta sitten tuomioistuimen edellisen tuomion (asia Schalk and Kopf v. Austria, no. 30141/04, 22.11.2010) vastaavassa kysymyksessä. Eurooppalaisen konsensuksen puuttuessa, ja ottaen huomioon kyseessä olevan asian luonne, oli Suomelle annettava laaja harkintamarginaali asian sääntelyssä. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin ei tältä osin muuttanut aiempaa linjaustaan.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoi Suomen lainsäädännön tarjoavan valittajalle useita vaihtoehtoja. Nykytilan säilyttämisen tai avioeron lisäksi valittajalla oli todellinen mahdollisuus muuttaa avioliittonsa puolisonsa suostumuksella rekisteröidyksi parisuhteeksi. Näin valittaja saisi paitsi oikeudellisen sukupuolensa vahvistettua myös oikeudellisen suojan suhteelleen. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoi, että rekisteröity parisuhde tarjoaisi valittajalle ja hänen perheelleen avioliittoa vastaavan oikeudellisen suojan, eivätkä avioliiton ja rekisteröidyn parisuhteen erot vaikuttaisi tosiasiallisesti valittajan parisuhde- tai perhetilanteeseen. Puolison suostumus oli Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan tarpeen, jotta kumpaakin puolisoa voitiin suojella toistensa yksipuolisten päätösten vaikutuksilta.

Euroopan neuvoston yleissopimus ihmisoikeuksien ja ihmisarvon suojaamiseksi biologian ja lääketieteen alalla (SopS 24/2010; biolääketiedesopimus) tuli Suomessa voimaan vuonna 2010. Biolääketiedesopimuksen tarkoituksena on suojella kaikkien ihmisarvoa ja taata ketään syrjimättä, että jokaisen koskemattomuutta ja muita oikeuksia ja perusvapauksia kunnioitetaan biologian ja lääketieteen sovellusten alalla. Biolääketiedesopimuksen 5 artikla koskee suostumusta. Sen mukaan terveyteen kohdistuva toimenpide voidaan suorittaa vain, jos kyseinen henkilö on antanut suostumuksensa vapaasta tahdostaan ja tietoisena kaikista asiaan vaikuttavista seikoista. Terveyteen kohdistuvan toimenpiteen käsite on tarkoitettu ymmärrettäväksi laajassa merkityksessä sisältäen kaikki lääketieteelliset toimenpiteet. Tällaisia voivat olla esimerkiksi ennaltaehkäisevät toimet, sairauden määrittäminen, hoitaminen, kuntouttaminen ja tutkimukseen liittyvät toimenpiteet.

Uudistetun Euroopan sosiaalisen peruskirjan (SopS 78 ja 80/2002) tarkoitus on turvata ja edistää sosiaalisia oikeuksia Euroopassa. Nämä oikeudet on taattava kaikille jäsenvaltion oikeudenkäyttöpiirissä oleville henkilöille ilman syrjintää. Peruskirja tuli Suomen osalta voimaan 1.8.2002. Peruskirjan valvonta perustuu sen soveltamista koskeviin raportteihin, joita

sopimuspuolet antavat määräajoin. Raportit tutkitaan Euroopan sosiaalisten oikeuksien komiteassa, hallitusten välisessä komiteassa ja lopuksi Euroopan neuvoston ministerikomiteassa. Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitea käsittelee lisäksi peruskirjan nojalla tehtyjä järjestökanteluja. Järjestökantelun voivat tehdä eurooppalaiset työnantaja- ja työntekijäjärjestöt, tietyt edellytykset täyttävät kansainväliset kansalaisjärjestöt sekä kansalliset työnantaja- ja työntekijäjärjestöt. Lisäksi sopimuksen osapuolena oleva valtio voi tunnustaa sen lainkäyttövallan piirissä toimivien kansallisten kansalaisjärjestöjen oikeuden tehdä järjestökanteluja sitä vastaan. Euroopan sosiaalisen peruskirjan lisäpöytäkirja järjestökantelujen järjestelmästä (SopS 75 ja 76/1998) tuli Suomen osalta voimaan vuonna 1998. Suomi on myöntänyt kaikille kansalaisjärjestöille oikeuden tehdä järjestökanteluja komitealle.

Uudistetun Euroopan sosiaalisen peruskirjan 11 artikla koskee oikeutta terveyden suojeluun. Artiklan mukaan varmistaa, että oikeutta terveyden suojeluun voidaan käyttää tehokkaalla tavalla, sopimuspuolet sitoutuvat, joko suoraan tai yhteistyössä julkisten tai yksityisten järjestöjen kanssa, ryhtymään asianmukaisiin toimiin, joiden tarkoituksena on muun muassa: 1. poistaa terveyttä heikentävät syyt mahdollisuuksien mukaan, 2. järjestää neuvontapalveluja ja valistusta terveyden edistämiseksi ja rohkaista henkilökohtaisen vastuun ottamista terveyttä koskevissa asioissa, 3. ehkäistä tartuntatauteja, kansantauteja ja muita sairauksia sekä onnettomuuksia mahdollisuuksien mukaan.

Euroopan sosiaalisten oikeuksien komitea on antanut vuonna 2018 päätöksen koskien vuoden 1961 peruskirjan 11 artiklaa asiassa *Transgender Europe ja ILGA-Europe vs. Tsekki* (No. 117/2015). Asiassa valittajajärjestöt pyysivät komiteaa toteamaan, että Tsekin tasavallan tilanne rikkoo 11 artiklaa joko yksin tai vuoden 1961 perusoikeuskirjan johdanto-osan syrjimättömyyslausekkeen perusteella sillä perusteella, että transsukupuolisia henkilöitä, jotka haluavat muuttaa henkilökohtaisia asiakirjojaan, koskee oikeudellinen sterilointivaatimus. Komitea totesi päätöksessään, että fyysisen ja psyykkisen koskemattomuuden kunnioittaminen on erottamaton osa vuoden 1961 perusoikeuskirjan 11 artiklassa taattua oikeutta terveyden suojeluun. Komitean päätöksen mukaan transsukupuolisen henkilön sukupuoli-identiteetin tunnustamiseen liitetty ehto vesittää vapaan suostumuksen ja loukkaa sen vuoksi fyysistä koskemattomuutta, toimii ihmisarvon käsitteen vastaisesti eikä sitä näin ollen voida pitää perusoikeuskirjan 11 artiklan 1 kohdassa taatun terveyden suojelua koskevan oikeuden mukaisena (kohdat 10, 74, 76 ja 86).

Euroopan neuvoston ministerikomitea suosittelee vuonna 2010 antamassaan suosituksessa toimista seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvan syrjinnän torjumiseksi (CM/Rec[2010]5) jäsenvaltioita tarkastelemaan säännöllisesti oikeudellisen sukupuolen vahvistamiselle asetettavia ennakkovaatimuksia loukkaavien vaatimusten poistamiseksi. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet taatakseen henkilön oikeudellisen sukupuolen tunnustamisen kaikilla elämänalueilla, erityisesti mahdollistamalla nimen ja sukupuolen muuttamisen virallisiin asiakirjoihin nopeasti, avoimesti ja helposti. Jäsenvaltioiden olisi myös tarvittaessa varmistettava, että muut kuin valtion toimijat tunnustavat sukupuolenkorjauksen vastaavasti ja tekevät vastaavat muutokset keskeisten asiakirjojen, kuten opinto- ja työtodistusten, osalta (kohdat 20 ja 21).

Samassa suosituksessaan ministerikomitea suosittelee terveyden osalta, että jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset lainsäädäntötoimet ja muut toimet, joilla varmistetaan, että korkeinta saavutettavissa olevaa terveyden tasoa voidaan tosiasiallisesti nauttia ilman seksuaaliseen suuntautumiseen tai sukupuoli-identiteettiin perustuvaa syrjintää. Jäsenvaltioiden olisi toteutettava asianmukaiset toimet varmistaa, että transsukupuoliset henkilöt saavat tosiasiallisesti asianmukaiset sukupuolenkorjaukseen liittyvät palvelut, mukaan lukien transsukupuolisten henkilöiden terveydenhoitoon liittyvän psykologian, endokrinologian

ja kirurgian asiantuntemus, joutumatta kohtuuttomien vaatimusten kohteeksi. Kehenkään ei pitäisi kohdistaa sukupuolenkorjaustoimia ilman hänen suostumustaan (kohdat 33 ja 35). Suosituksen liitteessä suositellaan jäsenvaltioita toteuttamaan asianmukaiset toimenpiteet varmistaakseen kaikkien vapautensa menettäneiden henkilöiden, kuten transsukupuolisten henkilöiden, turvallisuuden ja ihmisarvon sekä erityisesti ryhtymään suojelutoimiin muiden vankien tai henkilöstön tekemiä fyysisiä pahoinpitelyjä, raiskauksia ja muita seksuaalisen hyväksikäytön muotoja vastaan. Transsukupuolisten henkilöiden sukupuoli-identiteetin riittävästä suojelemisesta ja kunnioittamisesta olisi huolehdittava (liite 1. A. 4 kohta).

Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous kehottaa päätöslauselmassaan 2048 (2015) (Discrimination against transgender people in Europe), jäsenmaita kunnioittamaan ja suojelemaan transihmisiin kuuluvien oikeutta syrjimättömyyteen ja luomaan itsemääräämisoikeuteen perustuvan, nopean, läpinäkyvän ja saavutettavan menettelyn oikeudellisen sukupuolen vahvistamiselle sekä saattamaan nämä menettelyt kaikkien niiden henkilöiden saataville, jotka pyrkivät käyttämään niitä iästä, terveydentilasta, taloudellisesta tilanteesta tai poliisirekisteristä riippumatta. Lisäksi se kehottaa muun muassa luopumaan sterilisaatiovaatimuksesta sekä mielenterveysdiagnoosista sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksenä.

Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous kehottaa päätöslauselmassaan 2239 (2018) (Private and family life: achieving equality regardless of sexual orientation) jäsenvaltioita muun ohella varmistamaan, että niiden parisuhdetta, vanhempia ja lapsia koskevia lakeja, määräyksiä ja politiikkoja sovelletaan ilman seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin perusteella tapahtuvaa syrjintää. Yleiskokous kehottaa jäsenvaltioita turvaamaan sateenkaariperheiden vanhempien ja lasten oikeudet ilman seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin perusteella tapahtuvaa syrjintää. Lisäksi yleiskokous kehottaa jäsenvaltioita säätämään transsukupuolisten vanhempien sukupuoli-identiteetin oikeasta kirjaamisesta lastensa syntymätodistuksiin ja varmistamaan, että muita laillisia sukupuolimerkintöjä kuin mies ja nainen käyttävät henkilöt voivat tunnustaa ilman syrjintää parisuhteensa ja suhteensa lapsiin.

Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu Niels Muižnieksin antoi ihmisoikeuksia koskevan kommentin (LGBTI children have the right to safety and equality) vuonna 2014 koskien seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten oikeutta turvallisuuteen ja yhdenvertaisuuteen. Kommentin mukaan oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen mahdollisuuden sulkeminen alaikäisten henkilöiden ulottuvilta on pidettävä yhtenä sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten itsemääräämisoikeuden toteutumisen esteistä.

Euroopan unioni

Euroopan unionin perusoikeuskirjassa (2000/C 364/01) on määräyksiä liittyen muun muassa ruumiilliseen koskemattomuuteen, yksityis- ja perhe-elämän kunnioittamiseen, yhdenvertaisuuteen, lapsen oikeuksiin sekä terveyden suojeluun. Perusoikeuskirjan määräykset sitovat unionin toimielimiä, elimiä ja virastoja sekä jäsenvaltioita silloin, kun ne soveltavat unionin oikeutta.

Euroopan parlamentti hyväksyi syyskuussa 2011 päätöslauselman ihmisoikeuksista, seksuaalisesta suuntautumisesta ja sukupuoli-identiteetistä YK:ssa (2013/C 56 E/12). Päätöslauselmassa parlamentti toteaa olevansa huolissaan seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin perustuvista lukuisista ihmisoikeusrikkomuksista ja laajalle levinneestä syrjinnästä sekä EU:ssa että sen ulkopuolella. Parlamentti pitää valitettavana, että EU:ssa ei aina

täysin noudateta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksia, joita ovat muun muassa oikeus ruumiilliseen koskemattomuuteen, oikeus yksityisyyteen ja perhe-elämään sekä oikeus yhdenvertaiseen kohteluun. Parlamentti kehottaa lopettamaan transsukupuolisten henkilöiden sukupuolenkorjausprosessin psykiatrisoinnin ja takaamaan, että he voivat vapaasti valita hoidon tuottajansa.

Euroopan parlamentti hyväksyi 14. syyskuuta 2021 päätöslauselman koskien hlbtq-henkilöiden oikeuksia EU:ssa (2021/2679(RSP)). Päätöslauselmassaan Euroopan parlamentti vaatii, että EU omaksuu yhteisen lähestymistavan samaa sukupuolta olevien henkilöiden avioliittojen ja kumppanuuksien tunnustamiseksi. Se kehottaa jäsenvaltioita erityisesti ottamaan käyttöön asiaa koskevaa lainsäädäntöä, jotta varmistetaan, että oikeutta yksityis- ja perhe-elämään ilman syrjintää ja kaikkien perheiden vapaaseen liikkuvuuteen kunnioitetaan täysimääräisesti, mukaan lukien toimenpiteet, joilla edistetään transsukupuolisten vanhempien sukupuolen oikeudellista tunnustamista.

Euroopan komissio antoi vuonna 2020 tiedonannon Tasa-arvon unioni: hlbtq-henkilöiden tasa-arvoa koskeva strategia 2020–2025 (COM (2020) 698 final). Strategiassa käsitellään muun muassa trans- ja muunsukupuolisen identiteetin ja intersukupuolisten henkilöiden tunnustamisen parantamista. Strategian mukaan henkilöihin, jotka haluavat muuttaa oikeudellista sukupuoltaan, sovelletaan eri jäsenvaltioissa hyvin erilaisia vaatimuksia. Viime vuosina yhä useammat jäsenvaltiot ovat muuttaneet sukupuolen tunnustamista koskevaa lainsäädäntöään merkittävästi siten, että se on lähempänä henkilökohtaisen itsemäärittämisoikeuden mallia. Muissa jäsenvaltioissa on edelleen voimassa useita vaatimuksia transihmisten ja muunsukupuolisten sukupuolen tunnustamiselle. Ne eivät välttämättä ole oikeasuhteisia ja saattavat rikkoa ihmisoikeusnormeja, kuten Euroopan ihmisoikeustuomioistuim on päättänyt kirurgisten ja sterilointivaatimusten kohdalla. Komissio edistää jäsenvaltioiden välistä parhaiden käytäntöjen vaihtoa siitä, miten voidaan ottaa käyttöön helposti saatavilla olevaa sukupuolen tunnustamista koskeva lainsäädäntö ja menettelyt, jotka perustuvat itsemäärittämisoikeuteen ja joissa ei ole ikärajoituksia.

Euroopan komissio antaa Legal gender recognition in the EU: the journeys of trans people towards full equality –nimisessä selvityksessä vuodelta 2020 suosituksia sekä jäsenvaltioille että EU:lle toimivaltansa rajoissa. Komissio suosittelee takamaan selkeät, läpinäkyvät, nopeat ja kunnioittavat oikeudelliset menettelyt sukupuolen tunnustamiseksi. Kaikkien jäsenvaltioiden olisi vähintäänkin poistettava loukkaavat suhteettomat vaatimukset. Erityisesti olisi varmistettava, että sukupuolen ja nimen oikeudellisessa muuttamisessa kunnioitetaan henkilön fyysistä koskemattomuutta ja yksityiselämää Euroopan ihmisoikeussopimuksen, Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännön ja EU-oikeuden mukaisesti. Jäsenvaltioiden ei tulisi edellyttää sterilisaatiokirurgiaa tai sterilisaatioon mahdollisesti johtavaa hoitoa tai leikkausta. Jäsenvaltioiden tulisi toimia nopeasti ja välttää odotusaikojen jäykkää soveltamista. Lisäksi jäsenvaltioiden tulisi kieltää transsukupuolisten henkilöiden avioeroa tai avioliiton mitätöimistä koskevat vaatimukset.

Idaho-julistus

Maltalla toukokuussa 2014 järjestetyssä IDAHO 2014 -konferenssissa hyväksyttiin julkilausuma, jonka Suomi allekirjoitti yhdessä 16 muun Euroopan valtion kanssa. Tässä niin sanotussa Idaho-julistuksessa maat vahvistivat sitoutumisensa homo- ja transfobian vastaiseen työhön. Julkilausumassa on kyse aiejulistuksesta (Declaration of Intent), jonka tarkoitus on ilmaista allekirjoittajavaltioiden keskinäistä yhteisymmärrystä. Julkilausuma oli jatkoa aiemmin samana vuonna laaditulle vetoomukselle, jolla toivottiin EU:lle strategiaa seksuaali-

ja sukupuolivähemmistöjen oikeuksien turvaamiseksi. Julkilausumassa vahvistetaan sitoutuminen ihmisoikeuksien yleismaailmallisuuteen ja siihen, että ihmisoikeudet kuuluvat täysimääräisesti myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluville henkilöille. Julistuksessa todetaan, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat henkilöt ovat erityisen haavoittuvassa asemassa oleva ryhmä ja homo- ja transfobian vastustamiseen tarvitaan siksi erityisiä toimenpiteitä. Julistuksessa listataan kaksitoista toimenpidettä, joihin mukana olevat valtiot sitoutuvat omassa toiminnassaan. Toimenpiteet kattavat niin syrjintälainsäädännön kehittämisen, viharikollisuuden torjumisen kuin yhteistyön kansalaisyhteiskunnan kanssa.

Julistuksessa sitoudutaan takaamaan muun muassa henkilön sukupuoli-identiteetin täysi tunnustaminen kaikilla elämänalueilla erityisesti mahdollistamalla nimen ja oikeudellisen sukupuolen muuttaminen virallisissa asiakirjoissa nopeasti, läpinäkyvästi ja saavutettavasti. Julistuksessa sitoudutaan myös poistamaan loukkaavat ja suhteettomat oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen edellytykset ja varmistamaan, että asianmukaiset palvelut sukupuolen korjaamiseksi ovat saatavilla.

Yogyakartan periaatteet

Kansainvälinen asiantuntijaryhmä laati vuonna 2006 Yogyakartassa, Indonesiassa, 29-kohtaisen periaatteiston, joka on tarkoitettu täydentämään YK:n ihmisoikeusasiakirjoja siten, että myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oikeudet tulevat otetuiksi huomioon. Yogyakartan periaatteissa ei ole kyse Suomea itsessään oikeudellisesti sitovista kansainvälisistä velvoitteista.

Yogyakartan periaatteisiin sisältyvät muun ohella oikeus yhdenvertaisuuteen ja syrjimättömyyteen: valtioiden tulee ryhtyä lainsäädännöllisiin ja muihin toimiin ehkäistäkseen ja poistaakseen seksuaalisesta suuntautumisesta ja sukupuoli-identiteetistä johtuva syrjintä sekä julkisilla että yksityisillä elämänalueilla. Oikeus yksityisyyteen tarkoittaa, että valtioiden tulee turvata kaikille oikeus valita, milloin, kenelle ja miten tuoda julki seksuaalista suuntautumistaan tai sukupuoli-identiteettiään koskevia tietoja. Valtioiden tulee suojella kaikkia ihmisiä mielivaltaisilta tai tahdonvastaisilta paljastuksilta ja sellaisilla uhkaamiselta. Jotta jokaisen oikeus parhaimpaan mahdolliseen terveyden tasoon voi toteutua, valtioiden tulee varmistaa, että seksuaali- ja lisääntymisterveyttä sekä niitä koskevaa valistusta, ehkäisyä ja hoitoa koskevat palvelut ovat kaikkien saatavilla. Valtioiden tulee suojata jokaista ihmistä epäeettisiä tai tahdonvastaisia lääketieteellisiä toimenpiteitä tai tutkimuksia vastaan.

Yogyakartan periaatteisiin sisältyy myös oikeus perustaa perhe: Valtioiden tulee ryhtyä kaikkiin tarvittaviin lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin ja muihin toimiin turvatakseen jokaiselle oikeuden perustaa perhe, mukaan lukien adoptio ja hedelmöityshoito. Yogyakartan periaatteiden mukaan ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen 6 artiklaan sisältyvä jokaiselle ihmiselle kuuluva oikeus siihen, että hänet henkilönä tunnustetaan lain edessä, tarkoittaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen osalta muun ohella sitä, ettei ketään saa pakottaa alistumaan lääketieteellisiin toimenpiteisiin, mukaan lukien sukupuolenkorjausleikkaukset, sterilisaatio ja hormonihoito, edellytyksenä sukupuoli-identiteetin oikeudelliselle tunnustamiselle. Minkäänlaista henkilöllä olevaa asemaa, kuten avioliittoa tai vanhemmuutta, ei sellaisenaan saa asettaa esteeksi sukupuoli-identiteetin oikeudelliselle tunnustamiselle.

Yogyakartan periaate 9 koskee inhimillistä kohtelua vankeuden aikana. Periaate pitää sisällään suosituksia muun muassa vapautensa menettäneen osallistamisesta sukupuoli-identiteetin

mukaista säilöönottoa koskevaan päätöksentekoon sekä turvaamistoimien käyttöönotosta sukupuoli-identiteetin vuoksi väkivallalle ja hyväksikäytölle alttiiden vankien suojelemiseksi.

Vuonna 2017 julkaistiin laajennus Yogyakartan periaatteisiin. Yogyakartan periaatteisiin lisättiin 10 uutta periaatetta. Niiden mukaan valtioiden tulee muun muassa varmistaa nopea, avoin ja helposti lähestyttävä mekanismi, joka oikeudellisesti tunnustaa ja vahvistaa jokaisen henkilön itsensä määrittelemän sukupuoli-identiteetin. Valtioiden tulee asettaa saataville useita sukupuolivaihtoehtoja. Lisäksi valtioiden tulee varmistaa, että esimerkiksi oikeudellisen sukupuolen vahvistaminen ei edellytä kelpoisuusperusteita, kuten esimerkiksi lääketieteellisiä tai psykologisia interventioita, psyko-medikaalista diagnoosia, vähimmäis- tai enimmäisikää, avio- tai vanhempainasemaa eikä muita kolmannen osapuolen mielipiteitä. Valtioiden tulee myös varmistaa, ettei henkilön rikosrekisteriä, maahantuloasemaa tai muuta asemaa käytetä nimen, laillisen sukupuolen tai sukupuolen muuttamisen estämiseen (Yogyakartan periaate 31, YP+10).

Yogyakartan periaatteisiin kuuluu myös oikeus korkeimpaan saavutettavissa olevaan terveyden tasoon. Sen mukaan valtioiden tulee muun massa toteuttaa kaikki tarvittavat lainsäädäntö-, hallinto- ja muut toimet varmistaakseen, että oikeus korkeimpaan saavutettavissa olevaan terveydentilaan toteutuu ilman syrjintää seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin perusteella. Valtioiden tulee helpottaa sukupuolen korjaamiseen liittyviä kehomuutoksia hakevien henkilöiden pääsyä osaavaan ja syrjimättömään hoitoon ja tukeen ja varmistaa, että kaikki terveyspalvelujen tarjoajat kohtelevat asiakkaita ja heidän kumppaneitaan ilman syrjintää seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin perusteella (Yogyakartan periaate 17).

2.1.3 Transsukupuolisuuden tutkimusta ja hoitoa koskeva sääntely ja käytäntö

Lainsäädäntö ja kansalliset suositukset

Sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämistä koskeva lainsäädäntö on muuttumassa sosiaali- ja terveyspalveluiden rakenneuudistuksen myötä (sote-uudistus). Ennen uudistuksen voimaantuloa sosiaali- ja terveydenhuollon järjestäminen on vielä kuntien vastuulla.

Voimassa olevassa lainsäädännössä kunnallisesta terveydenhuollon järjestämistä säädetään kansanterveyslaissa (66/1972) ja erikoissairaanhoitolaissa (1062/1989). Terveyspalveluissa ja terveydenhuollon erityislaissa säädetään terveydenhuollon tarkemmasta toteuttamisesta ja sisällöstä. Terveyspalvelulain 1 §:n 1 momentin mukaan terveydenhuoltoon sisältyvät terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen, perusterveydenhuolto ja erikoissairaanhoito. Erikoissairaanhoitoa järjestämistä varten maa on jaettu 20 sairaanhoitopiiriin. Sosiaali- ja terveydenhuollon sekä pelastustoimen järjestämistä siirtyy kokonaisuudessaan hyvinvointialueille 1.1.2023 alkaen. Sosiaali- ja terveyspalveluja sekä pelastustointia koskevassa uudistuksessa Suomeen muodostetaan 21 hyvinvointialuetta, joille siirretään kuntien vastuulla nykyisin olevat sosiaali- ja terveydenhuollon ja pelastustoimen tehtävät. Uudellamaalla sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämistä poikkeaa muun maan ratkaisusta siten, että Helsingin kaupungille jää edelleen näiden palvelujen järjestämistä. Lisäksi palveluiden järjestämisestä tulee Uudellamaalla vastaamaan neljä hyvinvointialuetta ja terveydenhuollossa lisäksi HUS-yhtymä.

Terveyspalvelulain 10 §:n mukaan kunnan ja sairaanhoitopiirin kuntayhtymän on järjestettävä terveydenhuollon palvelut sisällöltään ja laajuudeltaan sellaisiksi kuin kunnan tai sairaanhoitopiirin kuntayhtymän asukkaiden hyvinvointi, potilasturvallisuus, sosiaalinen turvallisuus ja terveydentila sekä niihin vaikuttavien tekijöiden seurannan perusteella

lääketieteellisesti, hammaslääketieteellisesti tai terveystieteellisesti arvioitu perusteltu tarve edellyttävät. Kunnan ja sairaanhoitopiirin kuntayhtymän on huolehdittava vastuullaan olevien asukkaiden palvelujen järjestämisestä ja saatavuudesta yhdenvertaisesti koko alueellaan. Vuoden 2023 alusta asti edellä kuvatut velvoitteet ovat hyvinvointialueen. Terveystieteellisen 10 § kumotaan ja vastaavista velvoitteista säädetään sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä annetun lain (612/2021) 4 §:ssä. Terveystieteellisen 24 §:n mukaan kunnan, jatkossa hyvinvointialueen on järjestettävä alueensa asukkaiden sairaanhoitopalvelut. Sairaanhoito on toteutettava potilaan lääketieteellisen tai hammaslääketieteellisen tarpeen ja käytettävissä olevien yhtenäisten hoidon perusteiden mukaisesti. Hoito on toteutettava tarkoituksenmukaisella tavalla ja yhteistyöllä. Saman lain 33 §:n mukaan sairaanhoitopiirin kuntayhtymä, jatkossa hyvinvointialue vastaa alueellaan erikoissairaanhoidon palvelujen yhteensovittamisesta väestön ja perusterveydenhuollon tarpeiden mukaisesti. Sairaanhoitopiirin kuntayhtymä, jatkossa hyvinvointialue vastaa alueellaan erikoissairaanhoidon järjestämisestä yhtenäisin lääketieteellisin ja hammaslääketieteellisin perustein.

Vielä voimassa olevan lainsäädännön mukaan erityistason sairaanhoidon järjestämistä varten maa jaetaan sairaanhoitopiirien lisäksi erityisvastuualueisiin (erva-alue). Kuhunkin erityisvastuualueeseen tulee kuulua sellainen sairaanhoitopiiri, jonka alueella on lääkäriskoulutusta antava yliopisto. Sote-uudistuksen myötä erityisvastuualueet lakkautetaan. Sen sijaan sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä annetun lain nojalla perustetaan viisi yhteistyöaluetta, joissa kussakin on yliopistollinen sairaala.

Terveystieteellisen 45 §:ssä säädetään erikoissairaanhoidon työnjaosta ja eräiden tehtävien keskittämisestä tiettyihin sairaanhoitopiireihin. Keskittämissääntely koskee osaa sellaisista tutkimuksista, toimenpiteistä ja hoidoista, jotka esiintyvät harvoin tai edellyttävät vaativina toistettavuutta tai usean alan erityisosaamista riittävän taidon ja osaamisen saavuttamiseksi ja sen ylläpitämiseksi. Lisäksi keskittämissääntelyllä pyritään muun ohella terveydenhuollon laadun ja potilasturvallisuuden takaamiseen.

Keskittämisestä on annettu valtioneuvoston asetus erikoissairaanhoidon työnjaosta ja eräiden tehtävien keskittämisestä (582/2017, erikoissairaanhoidon keskittämisasetus). Asetuksella on säädetty erityisvastuita tietyille sairaanhoitopiireille valtakunnallisen ja alueellisen kokonaisuuden suunnittelua ja yhteen sovittamista varten, valtakunnallisesti sekä alueellisesti viiteen yliopistolliseen sairaalaan tai vastaavaan yksikköön keskitettävästä erikoissairaanhoidosta sekä muusta keskitettävästä erikoissairaanhoidosta. Asetus on tarkoitus muuttaa yhteensopivaksi sosiaali- ja terveydenhuollon uudistuksen käsitteistön kanssa vuoden 2023 alkuun mennessä.

Voimassa oleva translaki sisältää asetuksenantovaltuuden, jonka mukaan translain 1 §:ssä tarkoitettu lääketieteellisestä selvityksestä sekä sukupuolen muuttamiseen tähtäävän lääketieteellisen tutkimuksen ja hoidon järjestämisestä säädetään tarkemmin sosiaali- ja terveysministeriön asetuksella.

Sosiaali- ja terveysministeriön asetus sukupuolen muuttamiseen tähtäävän tutkimuksen ja hoidon järjestämisestä sekä lääketieteellisestä selvityksestä transseksuaalin sukupuolen vahvistamista varten (1053/2002; transasetus) tuli voimaan 1.1.2003. Asetuksessa säädetään sen nimikkeestä ilmenevien seikkojen lisäksi transsukupuolisuuden tutkimukseen ja hoitoon perehtyneen moniammatillisen työryhmän kokoonpanosta ja hoitosuunnitelmasta.

Transasetuksessa säädetään varsin seikkaperäisesti hoidon järjestämisestä ja sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksenä olevasta lääketieteellisestä selvityksestä.

Muusta hoidon keskittämistä koskevasta sääntelystä poiketen sukupuolen muuttamiseen tähtäävän tutkimuksen ja hoidon keskittämistä säädetään transasetuksen 2 §:ssä. Sen mukaan sukupuolen muuttamiseen tähtäävä tutkimus ja hoito keskitetään Helsingin yliopistolliseen keskussairaalaan (HYKS) ja Tampereen yliopistolliseen sairaalaan (TAYS). Kun henkilö hakeutuu hoitoon transsukupuolisuuden takia tai hänen sukupuoli-identiteettinsä muutoin vaatii selvitystä, hänet tulee ohjata jatkotutkimuksiin toiseen edellä mainituista sairaaloista. Sukuelinkirurgian toteuttaminen keskitetään kohdun ja munasarjojen poistoa lukuun ottamatta HYKSiin. Lääketieteellisen selvityksen antaa moniammatillisen työryhmän psykiatrian erikoislääkäri toisessa edellä mainituista sairaaloista. Lisäksi toisen sairaalan työryhmän psykiatrian erikoislääkärin tulee tapaamalla potilas henkilökohtaisesti selvittää, että sukupuolen vahvistamisen lääketieteelliset edellytykset täyttyvät (ns. second opinion -lausunto).

Terveystieteiden lain 11 §:ssä säädetään kuntien ja sairaanhoitopiirien, jatkossa hyvinvointialueiden järjestämisvastuulla olevista palveluista sekä palvelun järjestämistä ja tuottamista määrittävistä periaatteista. Lain 11 §:ssä säädetään yleisluonteisuuden takia lain 11 §:ssä ei kuitenkaan pääsääntöisesti yksityiskohtaisesti säädetä siitä, mitkä hoidot ja tutkimukset kuuluvat terveydenhuollon palveluvalikoimaan ja miten ne käytännössä tulee toteuttaa. Terveydenhuollon palveluvalikoimalla tarkoitetaan julkisin varoin rahoitettuja terveydenhuollon palveluita. Niihin kuuluvat julkinen terveydenhuolto ja yksityiset terveystieteelliset palvelut, joista saa sairausvakuutuskorvauksen. Sosiaali- ja terveysministeriön yhteydessä toimii terveydenhuollon palveluvalikoimaneuvosto (Palko), jonka tehtävänä on seurata ja arvioida terveydenhuollon palveluvalikoimaa sekä antaa suosituksia terveyden- ja sairaanhoidon toimenpiteiden, tutkimusten sekä hoito- ja kuntoutusmenetelmien kuulumisesta palveluvalikoimaan tai rajaamisesta pois palveluvalikoimasta (terveydenhuoltolaki 78 a § ja terveydenhuollon palveluvalikoimaneuvostosta annettu valtioneuvoston asetus 63/2014). Palveluvalikoimaan kuuluvien tutkimusten ja hoitojen periaatteista säädetään terveydenhuoltolain 7 a §:ssä.

Palko on 11.6.2020 antanut kolme suositusta sukupuolidysforian lääketieteellisistä hoitomenetelmistä (STM038:00/2020) koskien sekä aikuisia että alaikäisiä. Suositukset perustuvat suosituksen hyväksymishetkellä voimassa olevaan lainsäädäntöön ja nykyisiin hoitokäytäntöihin. Suosituksissa painotetaan perusterveydenhuollon roolia sukupuolidysforian hoitotahona. Suosituksissa on täsmennetty kriteerejä, joiden perusteella henkilöt on perusteltua lähettää HYKSiin ja TAYSiin moniammatillisille tutkimuspoliklinikoille.

Palkon suosituksen mukaan sukupuoli-identiteettiin liittyvään epäselvyyteen tulee ensivaiheessa tarjota psykososiaalista tukea oireiden vaikeusasteen ja hoidon tarpeen porrastuksen mukaisesti oman kunnan perusterveydenhuollossa tai erikoissairaanhoidossa. Mahdollinen psykiatrisen ja psykososiaalisen hoidon tarpeen arviointi ja mahdollinen hoito tulee olla järjestetty jo ennen keskitetylle sukupuoli-identiteetin tutkimuspoliklinikalle lähettämistä. Nämä toimet parantavat terveydenhuollon resurssien tarkoituksenmukaista kohdentumista sekä varmistavat tutkimusprosessin ja mahdollisen hoitoprosessin oikea-aikaisuuden.

Kansainväliset hoitosuositukset

ICD-10-tautiluokitus on kansainvälinen, maailman terveysjärjestön (WHO) ylläpitämä kuolemansyitä, sairauksia, tapaturmia ja terveystieteiden käytön syitä kuvaava luokitus. Useat maat – Suomi mukaan lukien – ovat käyttäneet ICD-10:n paikallistettua versiota, johon on tehty paikallisiin olosuhteisiin sopivia, luokituksen käyttöä helpottavia täsmennyksiä tai poistoja. Suomen ICD-10-luokitus pohjautuu WHO:n kansainväliseen tautiluokitukseen.

Kansainvälisten koodien lisäksi se sisältää myös kansallisia lisäkoodeja ja yhdistelymerkkejä. Suomen version sisällöstä ja käännöksen kieliasusta vastaa THL. ICD-10 -tautiluokituksessa transsukupuolisuus (diagnoosikoodi F64.0) kuuluu sukupuoli-identiteetin häiriöihin (F64), joka sijaitsee ryhmässä muut aikuisiän persoonallisuus- ja käytöshäiriöt (F63 – F69). Tämä sijaitsee mielenterveyden ja käyttäytymishäiriöiden luvussa.

WHO:n yleiskokous hyväksyi toukokuussa 2019 uuden ICD-11 -tautiluokituksen, joka tuli voimaan 1.1.2022. WHO pyrkii ottamaan uuden luokituksen käyttöön maailmanlaajuisesti 1.1.2022, mutta Suomessa päätöksiä käyttöönotosta ei ole vielä tehty. Uudessa päivitetystä tautiluokituksessa aiemmin käytetyt diagnoosikoodit F64.0 Transsukupuolisuus ja F64.2 Lapsuuden sukupuoli-identiteetin häiriö nimetään ja määritellään uudestaan sukupuolen yhteensopimattomuudeksi (gender incongruence; suomenkielinen nimi on toistaiseksi vakiintumaton) sekä siirretään uuteen seksuaaliterveyttä koskevaan lukuun (conditions related to sexual health).

Sukupuolen yhteensopimattomuuden sisällyttäminen jatkossakin tautiluokitukseen on katsottu turvaavan transsukupuolisten henkilöiden hoitoon pääsyn.

YK:n Living free and equal –raportin vuodelta 2016 mukaan valtioiden tulisi varmistaa, että seksuaali- ja sukupuoliyhteisöihin kuuluvilla henkilöillä ja intersukupuolisilla henkilöillä on yhtäläiset mahdollisuudet saada terveydenhoitopalveluita, myös seksuaali- ja lisääntymisterveyteen keskittyviä. Hyviin käytäntöihin kuuluvat muun muassa terveydenhuoltokäytännöt, joilla vastataan muun muassa transsukupuolisten erityisiin terveystarpeisiin kansainvälisten ihmisoikeusnormien mukaisesti. Lisäksi raportissa todetaan, että kansainvälisiä ja kansallisia sairausluokituksia tulisi uudistaa siten, että poistetaan patologiset ja leimaavat kategoriat, jotka liittyvät erityisesti transihmisiin ja intersukupuolisiin henkilöihin. Tämän lisäksi raportin mukaan valtioilla tulisi olla suoraviivainen hallinnollinen prosessi, jossa tunnustetaan transsukupuolisten henkilöiden identiteetti ja nimi yksinkertaisella ilmoituksella ilman lääketieteellistä diagnoosia, kirurgista tai lääketieteellistä hoitoa, avioeroa tai sterilisaatiota koskevia vaatimuksia. Lainsäädännön tulisi mahdollistaa myös ei-binääriset sukupuoli-identiteetit. Alaikäisillä tulisi myös olla mahdollisuus sukupuolen oikeudelliseen vahvistamiseen.

Kansainvälinen terveysjärjestö World Professional Association for Transgender Health (WPATH) on laatinut 1970-luvulta lähtien hoitosuosituksia, joiden tavoitteena on edistää näyttöön perustuvaa sukupuoliristiriidan hoitoa. Suositukset (Standards of Care for the Health of Transsexual, Transgender, and Gender-Nonconforming People) on päivitetty viimeksi vuonna 2012 ja siitä ollaan parhaillaan tekemässä uutta päivitystä.

WPATH:n suosituksen mukaisiin sukupuoliristiriidan päähoitolinjoihin kuuluvat sukupuolen ilmaisuun ja rooliin tähtäävät muutokset, hormonihoito, sukupuoliominaisuuksien kirurginen muuttaminen ja psykoterapia. Ennen hoitojen aloittamista asianomaiselle henkilölle tehdään perusteellinen psykiatrinen tutkimus. Tutkimuksella pyritään varmistamaan muun muassa se, ettei sukupuoliristiriita ole sekundääristä tai jollain muulla diagnoosilla paremmin selitettävissä. Tutkimukset vaihtelevat sen mukaan onko kyseessä lapsi, nuori vai aikuinen. Edellä mainittujen hoitojen lisäksi tai vaihtoehtona käyttöön voidaan ottaa myös muita keinoja sukupuoliristiriidan lievittämiseksi. Tällaisia muita keinoja ovat muun muassa sosiaalinen tuki, ääni- ja kommunikaatioterapia sanallisten ja ei-sanallisten kommunikaatiotaitojen kehittämiseksi, sekä nimen ja sukupuolitunnuksen muuttaminen henkilötodistuksiin.

WPATH suosituksissa tuodaan esiin, että tärkein ero sukupuolidysforiaa kokevien lasten ja nuorten välillä on niiden henkilöiden osuus, joiden dysforia säilyy aikuisuuteen asti.

Lapsuudessa koettu sukupuoliidysforia ei välttämättä jatku aikuisuuteen asti. Nuorten sukupuoliidysforia näyttää sitä vastoin säilyvän todennäköisemmin aikuisuuteen asti.

2.2 Sukupuolivähemmistöihin kuuluvat henkilöt ja heidän asemansa

Kielitoimiston määritelmän mukaan transsukupuolinen on henkilö, joka tuntee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen. Trasek ry:n määritelmän mukaan transsukupuolinen on henkilö, jonka sukupuoli ei vastaa hänelle syntymässä määritellyä sukupuolta, kun taas Seta ry:n käyttämän määritelmän mukaan transsukupuolinen on ihminen, jolla on voimakas sukupuoli-identiteetti. Lääkäriseura Duodecimin Terveyskirjastossa transsukupuolisuudella viitataan tilanteeseen, jossa henkilöllä on vakaa, pitkäaikainen ja jäsentynyt kokemus siitä, että hän kuuluu itselleen syntymässä määritellyn sukupuolen suhteen vastakkaiseen sukupuoleen. Transsukupuolisuuteen liittyy usein sukupuoli-identiteetin kokemus. Sukupuoli-identiteetti ja kehon välinen ristiriita saattaa aiheuttaa kehoon liittyvää ahdistusta eli kehodysforiaa. Sosiaalisissa tilanteissa väärin nähdyn tuloksen kokemus voi aiheuttaa sosiaalista dysforiaa, eli sosiaalisissa tilanteissa esiintyvää voimakasta epämielipyyntä. Osa transsukupuolisista henkilöistä toivoo lääketieteellisiä sukupuolen korjaushoitoja, kun taas osa heistä toivoo kokemansa sukupuoli-identiteetin sosiaalista ja oikeudellista tunnustamista.

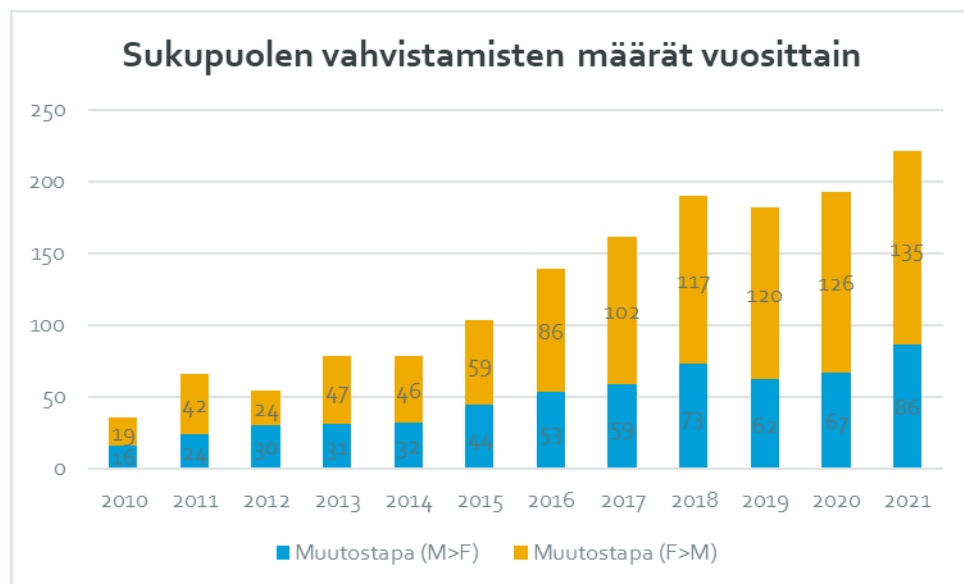
Seta ry:n mukaan muunsukupuolisuus tarkoittaa sukupuoli-identiteettiä, joka ei ole yksiselitteisesti miehen tai naisen identiteetti, vaan näiden yhdistelmä tai jotain aivan muuta. Muunsukupuolisuuden käsitettä käytetään myös yleiskäsitteenä erilaisille ei-binäärisille sukupuolille. Duodecimin Terveyskirjaston määritelmän mukaan käsitteellä muunsukupuolisuus viitataan yleensä tilanteeseen, jossa henkilöllä on pitkäaikainen, vakaa ja jäsentynyt kokemus siitä, ettei hän kuulu itselleen syntymässä määritellyyn sukupuoleen, mutta toisaalta ei myöskään vastakkaiseen sukupuoleen. Kielitoimiston määritelmän mukaan muunsukupuolinen -termiä käytetään henkilöstä, jonka sukupuoli-identiteetti ei ole yksiselitteisesti miehen tai naisen vaan näiden väliltä, näiden yhdistelmä tai muu sellainen. Muunsukupuolinen henkilö saattaa kokea sijoittuvansa jonnekin miehen ja naisen välimaastoon, koko jaottelun ulkopuolelle tai hän saattaa kokea, ettei hänellä ole sukupuoli-identiteettiä ollenkaan.

Kielitoimiston määritelmän mukaan intersukupuolisella henkilöllä on sekä miehen että naisen sukupuoliominaisuuksia. Intersukupuolisuus.fi -sivustolla intersukupuolisuus määritellään synnynäiseksi tilaksi, jossa yksilön fyysiset sukupuoliominaisuudet eivät mahdu luokiteltuun miehen ja naisen kategoriaan tai ovat ristiriidassa keskenään. Seta ry:n mukaan intersukupuolisuus tarkoittaa joukkoa erilaisia kehon variaatioita, joissa sukupuolitiet piirteet, kuten kromosomit, sukuelimet tai hormonitoiminta, eivät ole yksiselitteisesti nais- tai miestyypilliset.

Kielitoimiston määritelmän mukaan cis-sukupuolinen -käsitettä käytetään henkilöstä, jonka sukupuoli-identiteetti vastaa hänelle syntymän yhteydessä määritettyä sukupuolta.

Transsukupuolisuus ja muunsukupuolisuus ovat yleistyneet merkittävästi. Ilmiö on globaali. Sen syitä ei tunneta. Digi- ja väestötietovirastolta saadun tiedon mukaan oikeudellisen sukupuolensa vahvistaneiden henkilöiden lukumäärä Suomessa on yli viisinkertaistunut vuodesta 2010 vuoteen 2021. Tarkastelujakson aikana yhteensä 1500 henkilön oikeudellinen sukupuoli on vahvistettu vastakkaiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on merkitty väestötietojärjestelmään. Sukupuolensa naisesta mieheksi vahvistaneiden henkilöiden lukumäärä oli lähes joka vuosi noin puolitoista kertaa suurempi kuin sukupuolensa miehestä naiseksi vahvistaneiden henkilöiden lukumäärä. Ainoaksi poikkeukseksi tästä muodostuu vuosi 2012, jolloin sukupuolensa miehestä naiseksi vahvistaneiden henkilöiden lukumäärä oli suurempi kuin sukupuolensa naisesta mieheksi vahvistaneiden henkilöiden lukumäärä. Kaikki

transpoliklinikoilla transsukupuolisuusdiagnoosin ja niin sanotun second opinion -lausunnon oikeudellista sukupuolen vahvistamista varten saaneista eivät tosiasiallisesti hae oikeudellisen sukupuolen vahvistamista tai hakemuksen tekeminen voi tapahtua usean vuoden jälkeen (Palveluvalikoimaneuvoston suositus, Transsukupuolisuudesta johtuvan dysforian lääketieteelliset hoitomenetelmät, 2020).

Digi- ja väestötietovirastolta saaduista lukumäärätiedoista ilmeni lisäksi, että vain pieni osa oikeudellisen sukupuolensa vahvistaneista henkilöistä vahvisti sukupuolensa sittemmin alkuperäiseksi, syntymässä määritellyksi sukupuolekseen. Tällaisia tapauksia oli tarkasteltavana ajanjaksona, vuosina 2015 – 2021, yhteensä 18 kappaletta, mikä on noin 1,5 prosenttia kaikista oikeudellisen sukupuolen vahvistamista koskevista päätöksistä (1189 kappaletta).

Translaissa ja sen nojalla annetussa asetuksessa tarkoitettuihin tutkimuksiin ja hoitoihin hakeutuvien henkilöiden lukumäärä on HUS:ilta saadun tiedon mukaan moninkertaistunut 2000-luvulla (Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirin vastaus selvityspyyntöön sukupuoli-identiteetin tutkimuspoliklinikoiden (aikuiset ja nuoret) toiminnoista ja translaainsäädännön uudistuksen mahdollisista vaikutuksista niihin, VN/12660/2021, 1.12.2021). Tutkimuksiin ja hoitoihin hakeutuvien henkilöiden ikärakenne on muuttunut niin, että 2000-luvun kuluessa yhä nuoremmat henkilöt ovat hakeutuneet tutkimuksiin ja hoitoihin. Lisäksi yhä suurempi osa tutkimuksiin ja hoitoihin hakeutuvista henkilöistä on tyttöjä ja nuoria naisia. Myös muunsukupuolisuuden kokemus on lisääntynyt. Nämä ilmiöt ovat yleismaailmallisia. Ilmiöiden syy ei ole tiedossa. (Ks. esim. Könsdysfori hos barn och unga: En kunskapskartläggning. SBU bereder. Rapport 307/2019.)

2.3 Nykytilan arviointi

2.3.1 Yleistä

Translain ja laajemminkin transsukupuolisten henkilöiden oikeuksia koskeva sääntelyn osalta on tunnistettu useita muutostarpeita, joiden vuoksi sääntelyn kokonaistarkastelu on nähty tarpeelliseksi.

Eduskunnan lakivaliokunta on mietinnössään hallituksen esityksestä eräiksi avioliittolain muutoksen edellyttämiksi lainmuutoksiksi (LaVM 7/2015 vp – HE 65/2015 vp) todennut, että asiantuntijakuulemisessa oli noussut esiin lukuisia translakiin kohdistuvia muutostarpeita, kuten lisääntymiskyvyttömyyttä koskevan edellytyksen poistaminen. Kansainväliset ihmisoikeuselimet ovat valiokunnan mukaan antaneet Suomelle huomautuksia kyseisestä edellytyksestä ja kehottaneet poistamaan sen. Koska esille nousseet muut muutostarpeet eivät liittyneet avioliittolain muutokseen, niitä ei ollut mahdollista arvioida eikä toteuttaa valiokunnan käsiteltävänä olevan esityksen yhteydessä. Saamansa selvityksen valossa valiokunta totesi, että translain muutostarpeiden kokonaistarkastelu oli kuitenkin aiheellista.

Myös eduskunnan työ- ja tasa-arvovaliokunta totesi tasa-arvovaltuutetun kertomuksen 2018 johdosta antamassaan mietinnössä (TyVM 16/2018 vp) kannattavansa translain uudistamistyön aloittamista.

2.3.2 Translaki

Lisääntymiskyvyttömyysvaatimus

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien on arvioinut lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan mukaisuutta. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoi ratkaisussaan A.P., Garçon ja Nicot v. Ranska, nro 79885/12, 52471/13 ja 52596/13, 6.4.2017, että sellaisen leikkauksen tai hoidon asettaminen ehdoksi transsukupuolisten henkilöiden sukupuoli-identiteetin tunnistamiselle, jolla on steriliteettiä aiheuttava vaikutus – tai jolla erittäin todennäköisesti on tällainen vaikutus – asettaa muutoksen hakevan henkilön tilanteeseen, jossa henkilön valinta nauttia oikeudesta yksityiselämän suojaan tarkoittaa käytännössä samalla luopumista oikeudesta ruumiilliseen koskemattomuuteen. Käytäntö rikkoi tuomioistuimen mukaan Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan mukaista oikeutta yksityis- ja perhe-elämän kunnioittamiseen.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisun valossa myöskään Suomen translain mukaista vaatimusta lisääntymiskyvyttömyydestä ei voida pitää Euroopan ihmisoikeussopimuksen mukaisena.

Suomi onkin saanut kansainvälisiltä ihmisoikeus- ja sopimusvalvontaelimiltä useita suosituksia lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistamiseksi translaista. Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu Nils Muižnieksin totesi Suomea koskevassa raportissaan (CommDH(2012)27) jo vuonna 2012, että sukupuolenkorjauksen virallisen tunnustamisen edellytyksistä on poistettava vaatimukset lisääntymiskyvyttömyydestä ja naimattomuudesta. Lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistamista ovat sittemmin suosittaneet kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen toimeenpanoa valvova asiantuntijakomitea vuonna 2014 (CEDAW/C/FIN/CO/7), Euroopan rasismin ja suvaitsemattomuuden vastainen komissio (ECRI) vuonna 2019 (CRI(2019)38) ja uudelleen vuonna 2022 (CRI(2022)01) sekä kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan

yleissopimuksen toimeenpanoa valvova ihmisoikeuskomitea vuonna 2021 (CCPR/C/FIN/CO/7). Suomi sai lisäksi YK:n yleismaailmallisessa määräaikaistarkastelussa vuonna 2017 kahdeksalta valtiolta suosituksen koskien lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistamista.

Kansallisesti muun muassa tasa-arvovaltuutettu on pitänyt lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistamista esillä, esimerkiksi 2018 kertomuksessaan eduskunnalle (Tasa-arvovaltuutetun kertomus eduskunnalle 2018, s. 85-86) sekä yhteisessä kannanotossaan yhdenvertaisuusvaltuutetun ja lapsiasiavaltuutetun kanssa transfobian vastaisena päivänä 17.5.2018. Asiaan on niin ikään kiinnittänyt huomiota Ihmisoikeuskeskuksen Ihmisoikeusvaltuuskunta 13.12.2017 kannanotossaan ja suosituksissaan hallituskaudelle 2019-2023 (Perus- ja ihmisoikeustilanne Suomessa. Ihmisoikeusvaltuuskunnan suositukset hallituskaudelle 2019–2023, s. 6 ja 24).

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies Maija Sakslin antoi 24.10.2018 ratkaisun (EOAK/2842/2017) HYKSin sukupuoli-identiteetin tutkimuspoliklinikan menettelyä koskevasta kantelusta. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisut ja ihmisoikeusvaltuuskunnan kannanotto huomioon ottaen hän kiirehti translain muuttamista siten, että siitä poistetaan lisääntymiskyvyttömyyden vaatimus sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä.

Myös EU komission Legal gender recognition in the EU: the journeys of trans people towards full equality -nimisessä selvityksessä vuodelta 2020 on suositeltu lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksesta luopumista. Selvityksessä EU-valtiot on jaoteltu eri ryhmiin sen mukaisesti, minkälainen lainsäädäntö sukupuolen juridiseen vahvistamiseen liittyy kyseisessä valtiossa. Raportin mukaan erityisesti ryhmän 2, johon Suomi kuuluu, jäsenvaltioiden olisi varmistettava muun muassa, että henkilön sukupuolen lailliseen muuttamiseen sovellettavissa menettelyissä kunnioitetaan henkilön fyysistä koskemattomuutta ja yksityiselämää. Jäsenvaltioiden ei tulisi edellyttää sterilisaatiokirurgiaa tai sterilisaatioon mahdollisesti johtavaa hoitoa tai leikkausta.

Koska voimassa oleva lisääntymiskyvyttömyysvaatimus on erityisesti Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuomion valossa Suomea sitovien ihmisoikeusvelvoitteiden vastainen, on se poistettava sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä.

Lääketieteellisten hoitojen eriyttäminen sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta

Ratkaisussaan A.P., Garçon ja Nicot v. Ranska vuonna 2017 Euroopan ihmisoikeustuomioistuin arvioi myös sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle asetettua vaatimusta transsukupuolisuusdiagnoosista sekä sen toteamiseksi määrätystä lääketieteellisestä tutkimuksesta. Tältä osin tuomioistuin katsoi, ettei Euroopan neuvoston jäsenvaltioissa ollut asiasta konsensusta, eikä myöskään eurooppalaisten ja kansainvälisten järjestöjen näkemys asiasta ollut yhtä selkeä kuin lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen osalta. Tuomioistuin katsoi valtioilla olevan siten laaja harkintavalta asettaa vastaava vaatimus eikä käytäntö siltä osin rikkonut tuomioistuimen mukaan sopimuksen 8 artiklaa.

Tänä päivänä Euroopan neuvoston jäsenvaltioista Norjassa, Tanskassa, Islannissa, Maltalla, Irlannissa, Ranskassa, Belgiassa, Portugalissa, Luxemburgissa ja Kreikassa sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä ei ole lääketieteellistä diagnoosia. Ruotsissa on suunnitteilla translainsäädännön uudistaminen. Tavoitteena on, että väestökirjanpitoon tehtävä sukupuolen

muutos perustuisi pääsääntöisesti itsemääräämisoikeuteen ja se erotettaisiin sukupuolen muuttamiseen tähtäävästä lääketieteellisestä prosessista.

Euroopan parlamentti kehotti jo syyskuussa 2011 hyväksymässään päätöslauselmassa lopettamaan transsukupuolisten henkilöiden sukupuolenkorjausprosessin psykiatrisoinnin (2013/C 56 E/12).

YK:n seksuaalista suuntautumista ja sukupuoli-identiteettiä käsittelevä itsenäinen asiantuntija Victor Madrigal-Borloz kehotti jäsenvaltioita vuonna 2016 ottamaan käyttöön oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen menettelyn, jossa sukupuolen vahvistamisen ehdoksi ei aseteta lääketieteellisiä ja/tai psykologisia lausuntoja, jotka ovat luonteeltaan kohtuuttomia tai patologisoivia (A/73/152). Vuonna 2021 hän suosittelee, että valtiot kaksinkertaistaisivat ponnistelunsa kaikkien seksuaaliseen suuntautumiseen ja/tai sukupuoli-identiteettiin liittyvien patologisten jätteiden poistamiseksi (A/HRC/47/27 kohdat 91 ja 92).

Myös Yogyakartaan periaatteisiin tehtyyn laajennukseen vuonna 2017 lisättiin periaate, jonka mukaan valtioiden tulee varmistaa, että oikeudellisen sukupuolen tai sukupuolen muuttamisessa ei edellytä lääketieteellisiä tai psykologisia interventioita tai psykomedikaalista diagnoosia (Yogyakartaan periaate 31, YP+10).

Kehityssuuntaa ilmentää myös uusi vuoden 2022 alussa voimaan tullut kansainvälinen tautiluokitus ICD-11, jossa transsukupuolisuuteen liittyvät diagnoosikoodit on siirretty mielenterveyshäiriöistä uuteen seksuaaliterveyttä koskevaan lukuun. Sukupuolen yhteensopimattomuuden sisällyttäminen jatkossakin tautiluokitukseen on katsottu turvaavan transsukupuolisten henkilöiden hoitoon pääsyn.

Suomi on saanut vuonna 2021 YK:n ihmisoikeuskomitealta suosituksen (CCPR/C/FIN/CO/7) sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen eriyttämiseksi lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista. Kansallisesti samaa on suositellut muun muassa tasa-arvovaltuutettu (ks. Tasa-arvovaltuutetun 2018 kertomus eduskunnalle, s. 86).

Transsukupuolisuudessa sellaisenaan ei nykyisen lääketieteellisen käsityksen mukaan ole kyse mielenterveyshäiriöstä vaan identiteettikokemuksesta. Sukupuoli-identiteetin ja kehon välinen ristiriita saattaa kuitenkin aiheuttaa kehodysforiaa, joka voidaan tarvittaessa diagnosoida, ja jota voidaan hoitaa. Osa transsukupuolisista henkilöistä toivoo lääketieteellisiä sukupuolen korjaushoitoja, mutta osalle riittäisi heidän kokemansa sukupuoli-identiteetin sosiaalinen sekä oikeudellinen tunnustaminen, toisin sanoen sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen. Jotta henkilön sukupuoli voidaan oikeudellisesti vahvistaa, hänen täytyy tällä hetkellä hakeutua hoitoon saadakseen vahvistamisen edellytyksenä olevan lääketieteellisen selvityksen muun muassa siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen, ja että hän elää tämän mukaisessa sukupuoliroolissa.

Nykytilanteessa sukupuolen vahvistaminen edellyttää siis lääketieteellistä diagnoosia sukupuoli-identiteetistä. Diagnoosi tarkoittaa lääketieteellisen tiedon perusteella tehtävää taudin tai sairaustilan olemassaolon ja sen laadun määrittämistä, ja se pohjautuu henkilön oireisiin ja niitä koskeviin tutkimuslöydöksiin. Uuden WHO:n diagnostisen ohjeistuksen (ICD-11 tautiluokitus) mukaan sukupuoli-identiteetin erilaiset ilmenemismuodot eivät sellaisenaan oikeuta diagnoosiin. Epätyypillinen sukupuoli-identiteetti ei ole kliininen ongelma, eikä psykiatrinen diagnoosi, ellei kehon ja identiteetin yhteensopimattomuuteen liity subjektiivista kärsimystä (Psykiatria, toim. Lönnqvist, Henriksson, Marttunen, Partonen, 2021). Sukupuoliristiriita (gender incongruence) ei ole tautidiagnoosi vaan tila, joka on päivitettyssä ICD-11 tautiluokituksessa sijoitettu seksuaaliterveys-lukuun.

Koska sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen on Suomessa tällä hetkellä sidottu transsukupuolisuuden diagnoosiin, ei sukupuolen vahvistaminen ole mahdollista esimerkiksi muunsukupuolisille tai intersukupuolisille henkilöille. Käytännössä muunsukupuolisten sukupuoli-identiteetin oikeudellista tunnustamista vaikeuttaa myös se, että Suomessa tunnustetaan vain kaksi oikeudellista sukupuolta.

Lääketieteelliseen selvitykseen kuuluva aika voi tuntua kohtuuttomalta niille sukupuoliristiriidasta kärsiville, joille oikeudellinen tunnustaminen toisi helpotusta. Lääketieteelliseen selvitykseen sisältyvä tosielämän koe edellyttää elämistä identiteetin mukaisessa sukupuoliroolissa ilman sukupuolen oikeudellista tunnustamista tai huomioon ottamista virallisissa asiakirjoissa. Se, että henkilön ulkoinen olemus ei vastaa hänen oikeudellista sukupuoltaan, altistaa henkilön syrjintätilanteille ja loukkaa hänen oikeutta yksityisyyden suojaan. YK:n CEDAW-sopimuksen toimeenpanoa valvova asiantuntijakomitea on vuonna 2014 suositellut, että Suomi muuttaa pikaisesti translakia varmistaakseen, että transsukupuolisten henkilöiden sukupuoli vahvistetaan vaatimatta heitä mukautumaan stereotyyppisiin käsityksiin maskuliinisesta tai feminiinisestä ulkonäöstä tai käyttäytymisestä.

Itsemääräämisoikeuden periaatteen merkitys on voimistunut sukupuoli-identiteettiä ja sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskeissa kansainvälisten ja kansallisten ihmis- ja perusoikeustoimijoiden suosituksissa. Tämä ja muut edellä mainitut seikat puoltavat sitä, että sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen erotetaan lääketieteellisestä diagnoosista ja hoidoista.

Vaatimus täysi-ikäisyydestä

Voimassa olevassa laissa säädettyä edellytystä hakijan täysi-ikäisyydestä on perusteltu hakijan tahdon vakaudella sekä transsukupuolisuuden lääketieteelliseen diagnoosiin sekä sukupuolen korjaushoitoihin liittyvillä näkökohdilla. Säännöksen perustelujen mukaan pysyvää transsukupuolisuutta ei ainakaan toistaiseksi ole mahdollista diagnosoida lapsuusiässä, jonka vuoksi tässä iässä ei ryhdytä sukupuoleen kuulumisen muuttamiseen tähtääviin lääketieteellisiin toimenpiteisiin. Samoin nuoruusiässä sukupuoli-identiteetti saattaa muuttua äkillisestikin. (HE 56/2001 vp, s. 13).

Kun sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen eriytetään lääketieteellisestä diagnoosista ja hoidoista, menettävät nykyisin perustelut täysi-ikäisyyden osalta osin merkitystään. Sukupuolen vahvistamiselle asetettavaa ikärajaa on tarkasteltava ensisijaisesti lasten oikeuksien, erityisesti YK:n lasten oikeuksien sopimuksen sisältämien oikeuksien ja yleisperiaatteiden näkökulmasta. Näitä ovat muun muassa lapsen edun ensisijaisuus, itsemääräämisoikeus ja osallisuus sekä lapsen oikeus parhaaseen mahdolliseen terveydentilaan ja syrjimättömyyteen.

YK:n lapsen oikeuksien komitea on yleiskommentissaan nro 20 korostanut valtioiden velvollisuutta kunnioittaa nuorten fyysistä ja psykologista koskemattomuutta, sukupuoli-identiteettiä ja autonomiaa. Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu Niels Muižnieksin mukaan oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen mahdollisuuden sulkeminen alaikäisten henkilöiden ulottuvilta on pidettävä yhtenä sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten itsemääräämisoikeuden toteutumisen esteistä. Myös YK:n seksuaali- ja sukupuolivähemmistöasioiden riippumaton asiantuntija Victor Madrigal-Borloz on todennut raportissaan järjestön yleiskokoukselle vuonna 2018, että se, ettei lapsilla ole mahdollisuutta saada oikeudellisen sukupuolensa vahvistamista lisää syrjinnän, hyväksikäytön, väkivallan ja vainon uhkaa. Lapsen oikeuksien komitea ei kuitenkaan tulkintakäytännössään ole käsitellyt lapsen oikeutta sukupuolensa vahvistamiseen. Myöskään Euroopan ihmisoikeustuomioistuin ei

ole ratkaisukäytännössään arvioinut sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen käytäntöjä alaikäisten näkökulmasta.

Asiaan on kiinnitetty huomiota myös kansallisella tasolla. Ihmisoikeuskeskuksen ihmisoikeusvaltuuskunta on vuonna 2017 vaatinut valtioneuvostoa ryhtymään translain pikaiseen uudistamiseen. Valtuuskunnan mukaan säädösvalmistelussa tulisi selvittää täysikäisyyden kriteeriä ja harkita se poistettavaksi oikeudellisen sukupuolen vahvistamisessa ottaen huomioon lapsen ikä, kehitystaso ja lapsen etu. Eduskunnan apulaisoikeusasiamies yhtyi ihmisoikeusvaltuuskunnan kannanottoon vuonna 2018 antamassaan ratkaisussa (EOAK/2842/2017). Myös tasa-arvovaltuutettu totesi kertomuksessaan eduskunnalle vuonna 2018, että translaisäädäntöä uudistettaessa olisi hyvä selvittää alaikäisen mahdollisuutta vahvistaa sukupuolensa (s. 86). Lapsiasiavaltuutettu, Väestöliitto, Sateenkaariperheet, Lastensuojelun Keskusliitto ja Mannerheimin lastensuojeluliitto ovat todenneet yhteisessä, vuonna 2019 julkaistussa kirjoituksessaan (Pekkarinen E., Koivuranta E., Jämsä J., 2019, Helsingin sanomat, Translain on huomioitava lapsen oikeudet, Lukijan mielipide), että oikeudellisen sukupuolen vahvistamiseen liittyvän lainsäädännön tulee turvata lapsen oikeuksia ja tukea lapsen terveen identiteetin kasvua.

Lapsen sukupuoli-identiteetti on lähtökohtaisesti lapsen itsensä määriteltävissä hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti. Tutkimustiedon valossa sukupuoliristiriidan kokemus voi alkaa hyvinkin aikaisin ja vaikka sukupuoliristiriita ei aina ole pysyvä, voi sen kanssa eläminen merkittävästi heikentää yksilön hyvinvointia ja altistaa syrjiville käytännöille. Ehdotonta ikärajaa sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle ei siten voida pitää täysin sopusoinnussa lapsen oikeuksien kanssa. Toisaalta juuri sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen merkityksestä lasten ja nuorten hyvinvoinnille, irrotettuna sosiaalisesta transitiosta ja ympäristön tuesta taikka sukupuoliristiriidan lääketieteellisistä hoidoista ei ole tutkittua tietoa. Tutkimus myös osoittaa, että on mahdollista, että transitiio takaisin aiempaan sukupuolirooliin saattaa muodostua raskaaksi lapselle.

Se, tulisiko sukupuolen vahvistaminen olla mahdollista lapsille ja jos, niin millä edellytyksillä ja menettelyllä, edellyttäisi lasten oikeuksien ja yleisperiaatteiden huolellista punnintaa ja sen selvittämistä, miten mahdolliset sääntelymallit kuten erilaiset ikärajat ja lapsen etua turvaavat menettelylliset takeet parhaiten ja mahdollisimman täysimääräisesti toteuttaisivat lapsen oikeuksia ja tukisivat lapsen hyvinvointia eri tilanteissa.

Vaatimus Suomen kansalaisuudesta tai asuinpaikasta Suomessa

Voimassa olevan lain mukaan sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä on, että hakija on Suomen kansalainen tai hänellä on asuinpaikka Suomessa. Säännöksen perusteluissa on katsottu tarkoituksenmukaiseksi, että Suomen viranomaisilta sukupuolen vahvistamista hakevalla henkilöllä on selkeä liittymä Suomeen. Asuinpaikkaa perustellaan sillä, että kyseessä on se valtio, jossa henkilö asuu ja jossa on hänen elämänsä keskipiste ja tärkeimmät kiinnkohdat. Kansalaisuuden puolesta puhuu puolestaan se, että koska passin myöntää kansalaisuusvaltio, on tarpeen mahdollistaa sukupuolen vahvistaminen myös kansalaisuuden perusteella. (HE 56/2001 vp, s. 14.)

Digi- ja väestötietovirastolta sukupuolen vahvistamista hakevalta on edelleen tarkoituksenmukaista edellyttää selkeää liittymää Suomeen. Sukupuolen vahvistaminen on perusteltua mahdollistaa jatkossakin niille, joiden keskeinen elinympäristö on Suomessa. Tämä on myös se elinympäristö, jossa sukupuolimerkinnän oikeellisuudella voidaan olettaa olevan henkilölle merkitystä. Toisaalta vahvistamisen tulee olla mahdollista Suomen kansalaisille

asuinpaikastaan riippumatta, sillä Suomi myöntää kansalaisilleen virallisina henkilöllisyystodistuksena ja matkustusasiakirjana toimivan passin, johon merkitään henkilön sukupuoli.

Turvapaikanhakijoiden osalta turvapaikanhakijan toiveena ja tarkoituksena on jäädä Suomeen pysyvästi. Kuitenkin osa hakemuksista hylätään, jolloin turvapaikanhakija joutuu palamaan kotimaahansa. Näin ollen pelkästään turvapaikan hakemisen ei voida katsoa tarkoittavan elinpiiriin siirtymistä Suomeen. Asuinpaikkaedellytyksen voitaisiin katsoa täyttyvän lähtökohtaisesti siinä vaiheessa, kun turvapaikanhakijalle myönnetään oleskelulupa ja hän saa sen myötä jatkuvaisuusteisen oleskeluoikeuden ja kotikunnan.

Rekisteröidyssä parisuhteessa olevan suostumus

Voimassa olevan translain 1 §:n 2 momentin mukaan, jos sukupuolta hakeva henkilö on rekisteröidyssä parisuhteessa, sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä on puolison suostumus rekisteröidyn parisuhteen muuttamiseen avioliitoksi. Avioliitossa olevan puolison suostumusedellytyksestä luovuttiin avioliittolain muuttamisen yhteydessä vuonna 2016, kun avioliiton solmiminen tuli mahdolliseksi myös samaa sukupuolta oleville henkilöille.

Rekisteröity parisuhde on parisuhdemuoto, joka on ollut mahdollinen solmia Suomessa vain samaa sukupuolta olevien henkilöiden välillä. Maaliskuusta 2017 lähtien Suomessa ei ole voinut enää solmia uusia rekisteröityjä parisuhteita. Rekisteröidyssä parisuhteessa elävät henkilöt ovat kuitenkin voineet jatkaa rekisteröidyssä parisuhteessa tai muuttaa parisuhteensa avioliitoksi ilmoitusmenettelyllä. Ilmeisesti maahanmuuton seurauksena rekisteröityjen parisuhteiden lukumäärä on kuitenkin edelleen hieman kasvanut. Väestötietojärjestelmään on myös samasta syystä tallentunut yksittäisiä rekisteröintejä eri sukupuolta olevien henkilöiden parisuhteista.

Rajanveto eri parisuhdemuotojen välillä osapuolten sukupuolen perusteella on menettänyt merkitystään sukupuolineutraalin avioliiton myötä. Rekisteröidyn parisuhteen luonne väistyvänä parisuhdemuotona edelleen vähentää tarvetta tämän parisuhdemuodon tarkkarajaiseen säilyttämiseen vain samaa sukupuolta olevien henkilöiden välisenä parisuhdemuotona.

Painavia perusteita sille, että rekisteröity parisuhde tulisi muuttaa avioliitoksi sukupuolen vahvistamisen yhteydessä, ei enää ole olemassa. Jos parisuhdemuoto voisi sukupuolen vahvistamistilanteessa jäädä entiselleen, ei parisuhteen osapuolen suostumusta tarvittaisi, koska sukupuolen vahvistamisesta ei koituisi parisuhdekumppanille oikeudellisia muutoksia. On myös otettava huomioon, että sukupuolen vahvistamisen riippuvuus toisen osapuolen suostumuksesta on este henkilön itsemääräämisoikeuden toteutumiselle.

Vahvistamisen oikeusvaikutukset

Voimassa olevan translain 5 §:n mukaan lain mukaisesti vahvistettua sukupuolta on pidettävä henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä, jollei toisin säädetä.

Kun henkilö vahvistaa sukupuolensa toiseksi, lähtökohtaisesti on perusteltua soveltaa häneen hänen vahvistetun sukupuolensa mukaista sääntelyä, koska henkilö nimenomaan haluaa tulla tunnustetuksi oman sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Näin ollen sukupuolensa mieheksi vahvistaneeseen tulee esimerkiksi soveltaa asevelvollisuuslakia. Lainsäädännössä on kuitenkin säännöksiä, jotka liittyvät keskeisesti tiettyyn sukupuoleen liitettyihin lisääntymismekanismiin ja joiden osalta on tarkoituksenmukaista, että niitä sovelletaan

henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta. Tällaista sääntelyä on erityisesti terveydenhuollon lainsäädännössä. Sen tarkoituksena voi esimerkiksi olla hedelmöityshoitojen antaminen, raskaana olevan naisen suojeleminen tai tietyn sairauden seulonta määrättyssä väestöryhmässä.

Osaa sääntelystä on mahdollista muuttaa sukupuolineutraaliin suuntaan. Osa lääketieteellistä tutkimusta koskevasta lainsäädännöstä, jossa suojellaan raskaana olevaa ja imettävää naista, on kuitenkin suoraan kansallisesti sovellettavaa EU-sääntelyä, jonka sanamuotoja ei voida muuttaa kansallisella lailla. Haasteena osassa lisääntymisterveyteen liittyvää lainsäädäntöä on lisäksi, että sääntely on vanhaa, ja erityisesti osa raskauden keskeyttämistä koskevasta lainsäädännöstä vaatisi myös perusteellista sisällöllistä tarkastelua. Tällainen tarkastelu ei kuitenkaan kuulu tämän hallituksen esityksen valmisteluun.

Voidaan arvioida, että huolimatta jo voimassa olevassa translaissa olevasta säännöksestä, jonka mukaan vahvistettua sukupuolta on pidettävä henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä, jollei toisin säädetä, lainsäädäntö ei pääsääntöisesti ole aiheuttanut tulkintaongelmia, vaan on selvää, että myös raskaana olevaa miestä suojellaan ja että sukupuolensa vahvistanut mies voi saada raskauden keskeyttämisen, vaikka laissa säädetään raskauden keskeyttämisestä naisen pyyntöön perustuen. Sen sijaan esimerkiksi hedelmöityshoidoista annettu laki on aiheuttanut tulkintaongelmia. Laissa säädetään hedelmöityshoidon antamisesta, jossa ihmisen sulusolu tai alkio viedään naiseen raskauden aikaansaamiseksi. Jos sukupuolen vahvistamista koskevassa lainsäädännössä säädetään nimenomaisesti vahvistamisen oikeusvaikutuksista, on sääntelyssä perusteltua ottaa edellä kuvatut tilanteet nimenomaisesti huomioon.

Etenkin oikeusgeneettisistä isyystutkimuksista annetussa laissa asetetut oikeusvaikutukset on voimakkaasti sidottu tutkittavan mies sukupuoleen, mille on selkeät lisääntymisbiologiset perusteet. Myös vanhemmuuslakiin sisältyvät vanhemmuuden toteamista ja vahvistamista koskevat säännökset ovat voimakkaasti liitännäisiä sukupuolitettuihin lisääntymismekanismeihin. Edellä mainittuja säädöksiä on perusteltua soveltaa henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta.

Translain nimike

Translain nimike, laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta, on vanhentunut. Aiemmin käsitteet ”seksuaalisuus” ja ”sukupuolisuus” käsitettiin suomen kielessä toisiaan vastaaviksi. Sanojen merkitys on sittemmin eriytynyt. Transsukupuolisuus käsitteenä viittaa sukupuolta koskevaan sisäiseen ristiriitaan, ei seksuaalisuuteen. Lain nimikkeessä ei ole kuitenkaan perusteltua jatkossa viitata myöskään transsukupuolisuuteen, koska tämä antaisi kuvan, ettei muunlaisen sukupuoli-identiteetin omaavat tai esimerkiksi intersukupuoliset henkilöt voisi vahvistaa lain perusteella sukupuoltaan. Lain nimikkeeseen on kiinnittänyt huomiota muun muassa Ihmisoikeuskeskuksen ihmisoikeusvaltuuskunta (Ihmisoikeusvaltuuskunnan kannanotto 13.7.2017) sekä Eduskunnan apulaisoikeusasiamies (EOAK/2842/2017).

2.3.3 Transasetus

Edellä on kuvattu sitä, että sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksenä ei olisi perusteltua jatkossa edellyttää lääketieteellisestä selvitystä, eli diagnoosia transsukupuolisuudesta tai ICD 11- luokitukseen siirryttäessä diagnoosia sukupuolen yhteensopimattomuudesta. On siten perusteltua samalla arvioida, onko transsukupuolisuuden tutkimuksesta ja hoidosta tarpeen säätää yhtä tarkasti kuin voimassa olevassa lainsäädännössä.

Transasetuksen 2 §:n mukaan ”Kun henkilö hakeutuu hoitoon transseksuaalisuuden takia tai hänen sukupuoli-identiteettinsä muutoin vaatii selvitystä, hänet tulee ohjata jatkotutkimuksiin toiseen edellä mainituista sairaaloista”, eli HYKSiin tai TAYSiin. Asetuksen sanamuoto on turvannut sen, että henkilö saa lähetteen tutkittavaksi, koska oikeudellinen vahvistaminen on sidottu diagnoosin saamiseen, ja on siten perusteltu tällaisessa sääntelykontekstissa. Sääntely on aiheuttanut tulkintakysymyksiä siitä, että kuinka ehdoton oikeus on, ja milloin lähete voidaan lääketieteellisin perustein palauttaa. Terveystieteellisen perusteen mukaan sairaanhoitopiirin kuntayhtymä, jatkossa hyvinvointialue, vastaa siitä, että sekä kiireellisen että lähetteen perustuvan hoidon tarpeen arviointi ja hoito järjestetään yhtenäisin lääketieteellisin perustein. Henkilön ottaminen sairaalaan kiireetöntä sairaanhoitoa varten edellyttää lääkärin tutkimukseen perustuvaa lähetettä. Pykälässä säädetään hoitoon pääsyn määräajoista. Lisäksi pykälän mukaan, jos henkilöllä todettu sairaus tai oire on tarkoituksenmukaisinta hoitaa terveyskeskuksessa, on hänet ohjattava hoitoon asianomaiseen terveyskeskukseen ja annettava terveyskeskukselle tarpeelliset hoito-ohjeet. Jos lääketieteellistä selvitystä ei jatkossa tarvita sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksenä, ei transasetuksen 2 §:n erityissääntelylle ole enää perusteita. Erikoissairaanhoitoon lähettämiseksi sovelletaan mainittua terveydenhuoltolain 52 §:ää ja muuta terveydenhuollon yleissääntelyä. Myös Palkon suosituksilla ohjataan kriteerejä, joiden perusteella henkilö ohjataan tehtävään erikoistuneille transpoliklinikoille.

Transasetuksen 3 §:ssä säädetään transsukupuolisuuden tutkimukseen ja hoitoon perehtyneestä moniammatillisesta työryhmästä ja sen kokoonpanosta. Tämän tyyppistä tarkkaa sääntelyä hoitoa antavasta henkilökunnasta ei terveydenhuollon lainsäädännössä juurikaan ole eräitä, iältään vanhoja asetuksia lukuun ottamatta (esimerkiksi päihdehuoltoasetus 653/1986). Terveystieteellisen perusteen mukaan on nykyään säädetä tällaisista seikoista huomattavasti yleisemmin. Esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä annetun lain 8 §:n mukaan järjestämisvastuunsa toteuttamiseksi hyvinvointialueella on oltava palveluksessaan toiminnan edellyttämä sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilöstö sekä hallinnollinen ja muu henkilöstö, hallinnassaan asianmukaiset toimitilat ja toimintavälineet sekä muut tarvittavat toimintaedellytykset.

Asetuksen 4 §:ssä säädetään hoitosuunnitelmasta. Sen mukaan 3 §:ssä tarkoitetun työryhmän tulee yhdessä potilaan kanssa laatia hoidosta ja sen toteuttamisesta kirjallinen hoitosuunnitelma, jossa tulee selvittää keskeiset seikat, joihin pyritään vaikuttamaan, sekä keinot ja arvioitu aika, jonka kuluessa tavoitteet pyritään toteuttamaan. Potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (785/1992, potilaslaki) 4 a §:n mukaan terveyden- ja sairaanhoitoa toteutettaessa on tarvittaessa laadittava tutkimusta, hoitoa, lääkinnällistä kuntoutusta koskeva tai muu vastaava suunnitelma, josta tulee ilmetä potilaan hoidon järjestäminen ja toteuttamisaikataulu. Suunnitelma on laadittava yhteisymmärryksessä potilaan, hänen omaisensa tai läheisensä taikka hänen laillisen edustajansa kanssa. Potilaslain 4 a § on tullut voimaan 1.5.2005 voimaantulleella potilaslain muutoksella. Säännöksellä on haluttu korostaa sitä, että suunnitelmassa voitaisiin yhteisymmärryksessä asiakkaan kanssa sopia siitä, mihin toiminnan aikana pyritään ja kuinka tavoitteen saavuttamiseksi edetään. Suunnitelma sisältäisi säännöksen perusteluiden mukaan arvioinnin potilaan hoidon tarpeesta, suunnitellun hoidon ja sen toteuttamisen aikataulun ja tavoitteet. (HE 77/2004 vp, s.45.) Potilaslain 4 a § on siinä määrin yhteneväinen transasetuksen 4 §:n kanssa, ettei erityissääntelylle transsukupuolisuuden vuoksi hoitoon hakeutuneen potilaan hoitosuunnitelmasta ole tarvetta.

Transasetuksen 6 §:ssä säädetään sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksenä olevasta lääketieteellisestä selvityksestä. Se, että transsukupuolisuuden tutkimuksesta ja hoidosta sekä sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksenä olevasta lääketieteellisestä selvityksestä säädetään transasetuksen tavoin yksityiskohtaisesti, on

poikkeama muuhun terveydenhuollon sääntelyyn. Sääntely on ollut tarpeen hoidon ollessa edellytys sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle. Sillä on myös pyritty varmistamaan, että sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä oleva lisääntymiskyvyttömyys toteutetaan asianmukaisin perustein (HE 56/2001 vp, s. 11).

Tarpeen voimassa olevan transasetuksen tyyppiselle yksityiskohtaiselle lääketieteellisen arvioinnin ja hoidon sääntelylle voidaan katsoa poistuvan, kun lisääntymiskyvyttömyysvaatimus poistetaan ja lääketieteellinen hoito eriytetään sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta. Transsukupuolisuuden lääketieteellinen tutkimus ja hoito voidaan jatkossa toteuttaa terveydenhuollon yleislainsäädännön, kuten terveydenhuoltolain, potilaslain, Palkon suositusten sekä muiden lääketieteen suositusten ja käytäntöjen mukaan. Terveydenhuoltolaissa säädetään niin perusterveydenhuollon kuin erikoissairaanhoidon järjestämisestä. Sukupuoli-identiteettiin liittyvään epäselvyyteen tai sukupuolidysforiaan liittyvää hoitoa annetaan terveydenhuollon normaalin porrastuksen mukaisesti osana perusterveydenhuoltoa ja siihen ollessa tarvetta läheteeseen perustuen erikoissairaanhoidon yksiköissä.

Johtopäätöksenä edellisestä on, että transasetukselle tai muulle juuri transsukupuolisten hoitoa koskevalle erityissääntelylle ei ole tarvetta, jos jatkossa oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä ei ole lääketieteellistä selvitystä. Osa tutkimuksista ja hoidosta on jatkossakin perusteltua keskittää tiettyihin yliopistollisiin sairaaloihin ottaen huomioon tutkimuksen ja hoidon harvinaisuus ja sen vaatima asiantuntemus. Keskittämisestä voitaisiin kuitenkin säätää jatkossa erikoissairaanhoidon keskittämisasetuksella.

THL:n hoitoilmoitusrekisteristä saatujen tietojen mukaan vuosittain noin 800-900 ihmistä aloittaa uuden hoitajakson transpoliklinikoilla. Sekä HYKSin että TAYSin transpoliklinikoiden nykyiset resurssit ovat ylikuormittuneet, sillä osaavasta henkilöstöstä on pulaa. Transpoliklinikolla on ollut haasteita lääkärienvakanssien täyttämisessä. Resurssipula on näkynyt pitkittyneinä hoitoon pääsyn odotusaikoina.

Transpoliklinikoiden heikkoon resurssitilanteeseen ja sukupuolen korjaushoitojen saamisen vakaviin viiveisiin on kiinnittänyt huomiota sekä eduskunnan oikeusasiamies (EOAK/2119/2020, ks. myös EOAK/2842/2017, EOAK/501/2019, EOAK 8482/2020) että Euroopan rasismien ja suvaitsemattomuuden vastainen komissio (ECRI (2019)38, 10.9.2019). ECRI on suositannut kolmannen transpoliklinikan perustamista. Sosiaali- ja terveysministeriö on katsonut vastauksessaan eduskunnan oikeusasiamiehen päätökseen (VN/12660/2021-STM-12, 24.1.2022), että kolmannen sukupuoli-identiteetin poliklinikan perustaminen ei saamiensa selvitysten perusteella ole tarpeellista. Palko on 11.6.2020 antanut suosituksen hoidon porrastamisesta, jonka on arvioitu helpottavan transpoliklinikoiden resurssipulaa. Nykyisten toimintojen tarkoituksenmukaisempi kohdentaminen ja jo tehty tai suunnitellut resurssilisäykset vaikuttavat riittävilä toimenpiteiltä.

2.3.4 Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista

VTJ-lain 12 §:ssä on säännökset henkilötunnuksen korjaamisesta ja muuttamisesta. Pykälän 2 momentin 3 kohdan mukaan väestötietojärjestelmään talletettu henkilötunnus voidaan muuttaa, jos henkilö on translain mukaisesti vahvistettu vastakkaiseen sukupuoleen kuuluvaksi. Pykälän 3 momentin mukaan henkilötunnuksen muuttamisesta päättää 2 momentin 3 kohdassa tarkoitettussa tapauksessa translain 3 §:ssä tarkoitettu viranomainen. Asianosaisen on haettava henkilötunnuksen muuttamista kirjallisesti.

Tarkoituksena on säätää kokonaan uusi laki sukupuolen vahvistamisesta, joten VTJ-lain 12 §:ssä olevat säädösviittaukset tulisi muuttaa koskemaan nyt ehdotettavaa lakia sukupuolen vahvistamisesta. Lisäksi VTJ-lain 12 §:ssä käytetään translaissa käytettyä kieltä ja se tulisi muuttaa vastamaan ehdotettavassa sukupuolen vahvistamista koskevassa laissa käytettyä kieltä. Sukupuolen vahvistamista koskevassa lakiluonnoksessa viitataan vastakkaisen sukupuolen sijaan toiseen sukupuoleen.

Sukupuolen vahvistamista koskevassa laissa ehdotetaan säädettäväksi, että Digi- ja väestötietovirasto voisi hakemuksesta muuttaa henkilön vanhemmuusnimikkeen (isä/äiti) vastaamaan hänen vahvistettua sukupuoltaan. Väestötietojärjestelmä ei tällä hetkellä sisällä erillistä vanhemmuusnimikettä koskevaa tietosisältöä (isä/äiti), jota voitaisiin muuttaa ehdotettavalla tavalla, vaan lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevat tiedot koostuvat useiden perheoikeudellista asemaa kuvaavien tietojen yhdistelmästä kuten avioliitossa syntynyt, avioliiton ulkopuolella syntynyt, isyys tai äitiys vahvistettu.

Mahdollisuus muuttaa vanhemmuusnimikettä edellyttäisi uuden vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön (isä/äiti) lisäämistä väestötietojärjestelmään. Mahdollisuus muuttaa vanhemmuusnimikettä edellyttäisi muutoksia myös väestötietojärjestelmää koskevaan sääntelyyn. VTJ-lain 13 §:n 1 momenttiin rekisteröinnin kohteena olevasta henkilöstä väestötietojärjestelmään tallennettavista tiedoista tulisi lisätä vanhemmuusnimike. Lisäksi väestötietojärjestelmästä annetun valtioneuvoston asetuksen 7 §:ään tulisi lisätä vanhemmuusnimikettä koskeva tietosisältö (isä/äiti). Vanhemmuusnimikkeen muutos kohdistuisi vain tähän tietosisältöön.

VTJ-laissa säädetään tietojen luovuttamisesta eri tilanteissa. VTJ-lain 28 §:ssä on säännökset tietojen luovuttamisen yleisistä edellytyksistä, joiden mukaan muun muassa väestötietojärjestelmästä luovutettavan tiedon tulee olla tarpeellinen siihen käyttötarkoitukseen, johon se luovutetaan. VTJ-laissa on lisäksi erillinen 29 § koskien tietojen luovuttamista viranomaistehtävän hoitamiseen. VTJ-laissa on erikseen säännös sukupuolen vahvistamista koskevan tiedon sekä välittömästi vahvistamista ennen ollutta henkilötunnusta ja entistä etunimeä koskevan tiedon luovuttamisen rajoituksista (40 §). Mikäli vanhemmuusnimikettä olisi sukupuolen vahvistamisen yhteydessä tai sen jälkeen mahdollista muuttaa, olisi myös aiemman vanhemmuusnimikkeen luovuttamista tarpeen rajoittaa. Tämä edellyttää muutoksia kyseiseen säännökseen.

Muuttunut vanhemmuusnimike yhdistettynä yksityiskohtaisiin lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskeviin tietoihin voi paljastaa henkilön transtaustan. Yksityiskohtaisia lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevia tietoja tulisi siten luovuttaa vain niitä tarvitseville tahoille. VTJ-lain tietojen luovuttamista koskevien säännösten voidaan arvioida riittävästi turvaavan lapsen ja vanhemmuusnimikkeensä muuttaneen vanhemman yksityisyyttä ja henkilötietojen suojaa tältä osin.

2.3.5 Laki hedelmöityshoidoista

Hedelmöityshoidoista annetussa laissa on säännöksiä, jotka määrittelevät henkilön hedelmöityshoitoihin liittyvät oikeudet hänen sukupuolensa kautta. Tällaisia ovat erityisesti parin ja hoitoa saavan määritelmät lain 2 §:ssä. Hedelmöityshoidoista annetun lain 1 §:n 1 momentin mukaan laissa säädetään sellaisen hedelmöityshoidon antamisesta, jossa ihmisen sukusolu tai alkio viedään naiseen raskauden aikaansaamiseksi. Translain 5 §:n mukaisesti henkilön sukupuolena on pidettävä vahvistettua sukupuolta. Hedelmöityshoidoista annettu laki ei ota huomioon transsukupuolisiin ihmisiin liittyviä erityistilanteita.

Eduskunnan oikeusasiamies on todennut vuonna 2009 kantelun johdosta antamassaan päätöksessä (EOA 23.3.2009), että transsukupuolisen henkilön hedelmättömyys ei johtunut hänen omasta tahdostaan tehdystä sterilisaatiosta, vaan se oli diagnosoidun sairauden, transseksuaalisuuden, lääkkehoidosta johtuva sivuvaikutus. Transsukupuolisen henkilön lääkkehoidosta seuraava hedelmättömyys ei oikeusasiamiehen mukaan siksi ole rinnastettavissa omasta tahdosta tehtyyn sterilisaatioon. Eduskunnan oikeusasiamiehen mukaan kiireettömän hoidon perusteista ei ilmennyt sellaista, mikä olisi muodostanut esteen korjaushoidon aloittaneen henkilön puolisolle annettavalle hedelmöityshoidolle, jossa olisi käytetty hänen ennen korjaushoitoa tallettamiaan siittiöitä. Puolisolle annettavalle hedelmöityshoidolle ei ollut myöskään lainsäädännöstä johtuvaa estettä. On huomattava, että mainitussa tapauksessa asianomainen henkilö oli saanut hormonihoidoa sukupuolen korjaamisen tarkoituksessa, mutta hän ei ollut vielä ryhtynyt toimenpiteisiin sukupuolensa oikeudelliseksi vahvistamiseksi.

Tasa-arvovaltuutettu julkaisi elokuussa 2013 lausunnon (TAS 297/2013), joka koski hedelmöityshoitojen antamista pareille, joissa toinen puolisoista oli transsukupuolinen. Tasa-arvovaltuutetun käsityksen mukaan lisääntymiskyvyttömyyttä koskeva translain säännös perusteluineen liittyi vain sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksiin sukupuolen korjaamisen yhteydessä. Säännöksen ei voitu tulkita ulottuvan vaikutuksiltaan sen laajemmalle. Sillä ei voitu siten esimerkiksi perustella hedelmöityshoitojen antamista jättämistä pareille, joissa toinen puolisoista on transsukupuolinen. Säännöstä ei tasa-arvovaltuutetun mukaan voitu tulkita laajentavasti myöskään sen vuoksi, että sen voidaan katsoa olevan ristiriidassa perustuslain säännösten kanssa.

Yhtenäiset kiireettömän hoidon perusteet -julkaisuun sisältyviä hedelmöityshoitoja koskevia perusteita päivitettiin vuonna 2014 eduskunnan oikeusasiamiehen toimeksiannon johdosta (dnro 1863/4/11). Hedelmöityshoidon perusteita täsmennettiin siten, että ne ovat sopusoinnussa perustuslain, potilaslain sekä hedelmöityshoidoista annetun lain säännösten kanssa. Erityistä huomiota kiinnitettiin syrjinnän kieltoon. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen yhdenvertaisen kohtelun turvaamiseksi perusteiden sanamuotoja täsmennettiin seuraavin tavoin: perusteiden otsikko muutettiin kuulumaan ”hedelmöityshoidot” aiemmin käytetyn ”hedelmättömyyden hoito” sijaan; perusteissa ei hoitoa saavan osalta enää viitata ainoastaan ”pariin” ja ”perheeseen” vaan myös ”henkilöön”; ja perusteissa todetaan nyt nimenomaisesti, että hedelmöityshoitoa voidaan antaa, vaikka taustalla ei ole varsinainen hedelmättömyys. Julkaisun mukaan hedelmöityshoitoja julkisessa terveydenhuollossa annettaessa sterilisaatiolle annetaan merkitystä vain, jos se on perustunut asianomaisen henkilön omaehtoiseen päätökseen. Silloinkin hedelmöityshoitoa voidaan antaa yksilöllisen harkinnan mukaan (STM:n selvityksiä 2010:31, 2. korjattu painos 2014).

Transsukupuolisen henkilön sukupuolen vahvistamisprosessissa edellytetty sterilointi tai muu lisääntymiskyvyttömyys ei näin ollen ole este hedelmöityshoitojen antamiselle. Hedelmöityshoidoista annetun lain sanamuodon perusteella laki ei kuitenkaan sovellu sellaisen hedelmöityshoidon antamiseen, jossa ihmisen sukusolu tai alkio viedään mieheen raskauden aikaansaamiseksi.

Hedelmöityshoidoista annettuun lakiin liittyy kuitenkin myös edellä todettua laajempia tarkistustarpeita. Esimerkiksi hedelmöityshoidoista annetun lain 2 §:ssä olevat parin ja hoitoa saavan määrittelyt ovat sukupuolisidonnaisia. Ottaen huomioon parin ja hoitoa saavan määritelmien keskeinen asema lain säännösten muodostamassa kokonaisuudessa, määritelmien muuttamisella olisi vaikutuksia koko lain systematiikkaan ja tulkintaan. Asiaan liittyy myös kysymys siitä, mitä transsukupuolisten henkilöiden hedelmöityshoitoja voitaisiin ottaa julkisin varoin tuotettavien hoitojen piiriin, joskaan tästä asiasta ei säädetä hedelmöityshoidoista annetussa laissa.

2.3.6 Steriloimislaki

Steriloimislain 1 §:n 7 kohdan mukaan steriloimiseen voidaan mainitun lain säännöksiä noudattaen asianomaisen henkilön pyynnöstä ryhtyä, kun henkilö pysyvästi kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja elää tämän sukupuolen mukaisessa roolissa. Mainittu kohta lisättiin steriloimislakiin nykyisen translain säätämisen yhteydessä. Lainkohdan perusteluissa todetaan, että koska oikeudellisen sukupuolen vahvistaminen olisi mahdollista vain sillä edellytyksellä, että henkilö on lisääntymiskyvytön, on steriloimislaissa tarpeen mahdollistaa steriloiminen myös tilanteissa, joissa hakija kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen (HE 56/2001 vp).

Steriloimislain osalta on arvioitava, tuleeko lain 1 §:n 7 kohta kumota tarpeettomana sen jälkeen, kun lisääntymiskyvyttömyyttä ei enää asetettaisi oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen edellytykseksi. Lainkohdan kumoaminen on lähtökohtaisesti perusteltua, sillä se on säädetty nimenomaan translaissa säädetyn lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen toteuttamiseksi. Jos kohta kumotaan, on arvioitava muutoksen vaikutuksia transsukupuolisten hoitoon. Jotkut transsukupuoliset haluavat saada sukelimiin kohdistuvan kirurgisen operaation, jonka seurauksena syntyy steriliteetti. Steriloimislain soveltamisala ei vaikuta kattavan tällaisia tilanteita, sillä laissa ei muutenkaan säädetä sellaisen sterilisoinnin tekemisen edellytyksistä, joka tapahtuu muun lääketieteellisen toimenpiteen seurauksena (esimerkiksi munasarjojen tai kohdun poisto syöpäleikkauksissa). Näin ollen mainitun kohdan kumoaminen ei estäisi sukelinkirurgiaa. Laista kuitenkin poistuisi mahdollisuus muuten saada sterilointi pelkästään sillä perusteella, että henkilö kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen. Lainkohdan poistamisen jälkeen transsukupuoliset henkilöt voisivat pyytää steriloimista lain 1 §:n 1–6 kohdan nojalla. Näissä lainkohdissa säädetään yleisistä steriloimisen perusteista. Kyseisen lainkohdan kumoaminen edellyttäisi myös muita, teknisiä muutoksia lakiin.

2.3.7 Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta

Tutkimuslain 2 §:n määritelmäsäännöksen 1 kohdan mukaan laissa tarkoitetaan lääketieteellisellä tutkimuksella sellaista tutkimusta, jossa puututaan ihmisen tai ihmisen alkion taikka sikiön koskemattomuuteen ja jonka tarkoituksena on lisätä tietoa terveydestä, sairauksien syistä, oireista, diagnostiikasta, hoidosta, ehkäisystä tai tautien olemuksesta. Pykälän 2 kohdan mukaan alkion tarkoittetaan hedelmöityksen tuloksena syntynyttä elävää solujoukkoa, joka ei ole kiinnittynyt naisen elimistöön. Sikiöllä tarkoitetaan pykälän 3 kohdan mukaan naisen elimistöön kiinnittynyttä elävää alkiota.

Tutkimuslain 9 §:ssä säädetään siitä, milloin raskaana oleva tai imettävä nainen voi olla tutkittavana. Pykälässä säädetään naisesta. Tutkimuslain uusimman uudistuksen (984/2021, voimaan 31.1.2022) hallituksen esityksen perusteluissa selvennetään, että pykälän raskaana olevaa ja imettävää naista koskevia sääntöjä sovelletaan myös silloin, jos tutkittava on vahvistanut sukupuolensa mieheksi translain mukaisesti tai jos hänen sukupuoli-identiteettinsä ei muuten ole naisen, ja henkilö on raskaana tai hän imettää (HE 18/2020 vp, s. 151).

Tutkimuslain 11 §:ssä säädetään alkiotutkimuksen edellytyksistä. Pykälän mukaan naisen elimistön ulkopuolella olevaan alkioon kohdistuvaa lääketieteellistä tutkimusta saa tehdä vain niissä laitoksissa, jotka ovat saaneet siihen luvan Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskuselta. Luvan myöntämisen edellytyksistä säädetään valtioneuvoston asetuksella.

Tutkimuslain 12 §:ssä säädetään suostumuksesta alkiotutkimukseen. Pykälän 1 momentin mukaan naisen elimistön ulkopuolella olevaan alkioon kohdistuvaan lääketieteelliseen

tutkimukseen ei saa ryhtyä ilman sukusolujen luovuttajan kirjallista suostumusta. Saman pykälän 3 momentin mukaan naisen elimistössä olevan alkion tutkimukseen ei saa ryhtyä ilman hänen kirjallista suostumustaan.

Mainittujen säännösten rikkomisen rangaistavuudesta säädetään rikoslain 22 luvun 3 §:ssä.

On mahdollista, että myös oikeudelliselta sukupuoleltaan mies olisi raskaana tai imettäisi ja että miehen elimistössä olevaan alkioon kohdistuisi tutkimus. Ehdotetussa laissa sukupuolen vahvistamisesta olisi voimassa olevaa translakia vastaava säännös, jonka mukaan sovellettaessa muuta lainsäädäntöä henkilön sukupuolena on pidettävä ehdotetun lain mukaisesti vahvistettua sukupuolta. Säännös vastaa voimassa olevaa lakia. Tämän lisäksi ehdotetussa laissa esitetään säädettäväksi, että sen estämättä mitä edellä kuvatussa pääsäännössä säädetään, säännöksiä, jotka koskevat raskaana olevaa, imettävää tai synnyttäneitä naista, sovelletaan raskaana olevaan, imettävään tai synnyttäneeseen henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta.

On selvää, että tutkimuslain 9 §:n tarkoituksena on suojella raskaana olevaa tai imettävää henkilöä tämän oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta. Vastaavasti 12 §:n 3 momentin tarkoituksena on edellyttää suostumusta henkilöltä, jonka elimistössä olevaan alkioon tutkimus kohdistuu, henkilön oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta. Rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen vuoksi viimeksi mainittua säännöstä tulisi kuitenkin muuttaa sukupuolineutraaliksi niin, että siitä ilmenee selvästi kielletty ja rikoslailla sanktioitu toiminta, toisin sanoen että sitä voidaan soveltaa myös tilanteessa, jossa alkio sijaitsee sellaisen henkilön elimistössä, joka on oikeudelliselta sukupuoleltaan mies. Samalla säännösten yhtenäisyyden vuoksi muutkin viittaukset naissukupuoleen lain 9, 11 ja 12 §:ssä olisi syytä muuttaa sukupuolineutraaleiksi.

2.3.8 Laki raskauden keskeyttämisestä

Laissa raskauden keskeyttämisestä säädetään edellytyksistä, joiden täytyessä raskaus voidaan keskeyttää. Laki on säädetty aikana, jolloin oletuksena on ollut että vain henkilö, joka on oikeudelliselta sukupuoleltaan nainen, voi olla raskaana. Siten lain eri säännöksissä viitataan naiseen. On mahdollista, että myös henkilö, joka on vahvistanut sukupuolensa mieheksi, on raskaana. Ehdotetussa laissa sukupuolen vahvistamisesta olisi voimassa olevaa translakia vastaava säännös, jonka mukaan sovellettaessa muuta lainsäädäntöä henkilön sukupuolena on pidettävä ehdotetun lain mukaisesti vahvistettua sukupuolta. Tiedossa ei ole, että laki raskaudenkeskeyttämisestä olisi aiheuttanut käytännössä tulkintaongelmia. On selvää, että myös sukupuolensa mieheksi vahvistanut voi saada raskauden keskeyttämisen, vaikka laissa säädetään raskauden keskeyttämisestä naisen pyyntöön perustuen. Lainsäädännössä on muitakin säännöksiä, jotka ovat voimakkaasti liitännäisiä sukupuolitettuihin lisääntymismekanismeihin. Tästä syystä on perusteltua säätää siitä, että sen estämättä mitä edellä kuvatussa pääsäännössä säädettäisiin, säännöksiä, jotka koskevat raskaana olevaa, imettävää tai synnyttäneitä naista, sovellettaisiin raskaana olevaan, imettävään tai synnyttäneeseen henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta. Kyseinen säännös ohjaisi näiden sukupuoleen sidottujen säännösten soveltamista.

Osa raskauden keskeyttämisestä annetun lain säännöksistä on kuitenkin sellaisia, joiden rikkomisen rangaistavuudesta säädetään rikoslaissa. Rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen vuoksi sellaisia säännöksiä tulisi selkeyttää niin, että niistä selviää riittävän tarkkaan rangaistavaksi säädetyt teot, toisin sanoen että ne ovat rangaistavia siitä riippumatta, mikä sen henkilön oikeudellinen sukupuoli on, jonka raskauden keskeyttämisestä on kyse. Haasteena raskauden keskeyttämistä koskevan lain osalta on se, että laki vaatisi myös perusteellista sisällöistä tarkastelua. Tällainen tarkastelu ei kuitenkaan kuulu tämän hallituksen esityksen

valmisteluun. Lakiin raskauden keskeyttämisestä tulisi kuitenkin lisätä säännös, josta ilmenee selvästi se, että lain säännöksiä voidaan soveltaa raskaana olevaan henkilöön tämän sukupuolen vahvistamisesta riippumatta.

2.3.9 Sukupuolensa toiseksi vahvistaneiden vanhemmuus

Lakivaliokunta totesi käsitellessään kansalaisaloitetta äitiyslaiksi, että transsukupuolisten henkilöiden vanhemmuuteen liittyvät erityiskysymykset on perusteltua ja tarkoituksenmukaista ratkaista erikseen siinä yhteydessä, kun sosiaali- ja terveysministeriössä arvioidaan translain muutostarpeita (LaVM 1/2018 — KAA 3/2016 vp).

Sukupuolen korjaamiseen tähtääviin lääketieteellisiin hoitoihin kuuluvan hormonihoidon sivuvaikutuksena aiheutuvan hedelmättömyyden on Suomessa vakiintuneesti tulkittu täyttävän translaissa säädetyn lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen siitäkin huolimatta, että hormonihoiton vaikutukset ovat yleensä palautuvia. On mahdollista, että sukupuolensa vahvistanut henkilö säilyttää syntymässä määritellyn sukupuolensa mukaisen lisääntymiskykynsä. Tällöin henkilön oikeudellinen sukupuoli ja sukupuoleen tyypillisesti liitetty lisääntymismekanismi voivat erota toisistaan. Näiden tilanteiden voidaan olettaa lisääntyvän lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistamisen myötä. Vanhemmuuslaki mahdollistaa vanhemmuuden toteamisen edellä mainituissa tilanteissa. Äitinä pidetään sitä, joka on synnyttänyt lapsen, ja isänä sitä, joka on siittänyt lapsen, riippumatta siitä, mikä henkilön oikeudellinen sukupuoli on. Voimassa oleva lainsäädäntö ei sen sijaan salli vanhemmuuteen liitetävän nimikkeen muuttamista sukupuolensa toiseksi vahvistaneen henkilön oikeudellista sukupuolta vastaavalla tavalla. Se ei toisin sanoen mahdollista esimerkiksi sitä, että jos henkilö, joka synnyttää lapsen, on oikeudelliselta sukupuoleltaan mies, hänen vanhemmuusnimike muutettaisiin isäksi.

Kun vanhemman vanhemmuusnimike ei vastaa hänen oikeudellista sukupuoltaan, paljastuu vanhemman transtausta tämän hoitaessa lapsensa asioita. Tämä altistaa sekä vanhemman että lapsen syrjinnälle ja yksityisyyden suojan loukkauksille.

2.3.10 Kotikuntalaki

Voimassa olevan kotikuntalain 2 §:n mukaan vastasyntyneen lapsen kotikunta määräytyy hänen äitinsä kotikunnan mukaan.

Kotikuntalain 6 a §:ssä säädetään väestökirjanpitokunnasta. Sen 1 momentin mukaan ulkomailla vakinaisesti asuvan Suomen kansalaisen väestökirjanpitokunta on se kunta, joka viimeksi oli hänen kotikuntansa Suomessa. Saman pykälän 2 momentin mukaan, jos Suomen kansalaisella ei ole ollut kotikuntaa Suomessa, hänen väestökirjanpitokuntansa määräytyy äidin, isän tai puolison kotikunnan taikka väestökirjanpitokunnan mukaan mainitussa järjestyksessä. Pykälän 2 momentissa olevat vanhemmuusnimikkeet (äiti ja isä) tulisi muuttaa sukupuolineutraaliin muotoon (vanhempi), jotta se ottaisi huomioon tilanteet, joissa lapsella saattaa isän ja äidin sijaan olla kaksi äitiä tai kaksi isää. Lain 2 ja 6 a §:ssä käytettyjen käsitteiden johdonmukaisuuden vuoksi myös 2 §:n 1 momenttia tulisi muuttaa niin, että siinä viitataan lapsen synnyttäneen äidin sijaan lapsen synnyttäneeseen vanhempaan. Tämä muutos mahdollistaisi lisäksi sen, että vanhemmuuslain 68 § kotikuntalain 2 ja 6 a §:n soveltamisesta tilanteessa, jossa lapsella on äitiyslain nojalla kaksi äitiä, voitaisiin kumota tarpeettomana.

2.3.11 Kansalaisuuslaki

Suomen kansalaiselle syntynyt lapsi saa nykyisin Suomen kansalaisuuden suoraan lain nojalla tai kansalaisuusilmoituksen perusteella. Kansalaisuuden periytyminen määräytyy eri tavalla riippuen siitä, onko Suomen kansalaisuuden omaava vanhempi lapsen äiti vai isä.

2.3.12 Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta

Lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 6 ja 6 a §:ssä viitataan äitiin, joka on synnyttänyt lapsen. Lain sanamuoto ei ota huomioon tilannetta, jossa synnyttävä osapuoli on nimikkeeltään isä.

2.3.13 Etuuslainsäädäntö

Etuuslainsäädännössä etuuden hakijan tai saajan sukupuolella ei ole merkitystä eikä näin ollen myöskään sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen vaikuta etuusoikeuteen. Poikkeuksena on äitiysavustuslaki, joka on sanamuotojensa vuoksi ongelmallinen silloin, kun raskaana oleva on oikeudelliselta sukupuoleltaan mies. Lain tavoitteen – raskaana olevan ja sikiön tai vastasyntyneen terveyden edistämisen – tulisi kuitenkin toteutua kaikissa tilanteissa, raskaana olevan oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta.

Myöskään vanhemman vanhemmuusnimikkeellä ei etuuslainsäädännössä ole pääsääntöisesti merkitystä. Poikkeuksena tästä on kansaneläkelain 40 §:n 3 momentti, jonka mukaan täysorpona pidetään myös lasta, jonka äiti on kuollut ja lapsen isyyttä ei ole vahvistettu. Täysorpona tulisi pitää lasta, jonka ainoa oikeudellinen vanhempi on kuollut, vanhemman nimikkeestä huolimatta.

2.3.14 Vankeuslaki ja tutkintavankeuslaki sekä laki poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta

Vankeuslakia sovelletaan ehdottoman vankeusrangaistuksen ja sakon muuntorangaistuksen (vankeus) täytäntöönpanoon. Vankeuslain 5 luvun 1 §:n 2 momentin mukaan osastolle sijoittamisessa on otettava huomioon rangaistusajan suunnitelma, vangin yksilölliset ominaisuudet, ikä, vangin mahdollisuudet täyttää osallistumisvelvollisuutensa sekä vankilan järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitäminen, vangin tai muun henkilön turvallisuus ja rikollisen toiminnan estäminen. Saman pykälän 3 momentin mukaan miehet ja naiset on pidettävä eri asunto-osastoissa. Vankeuslain 5 luvun 3 §:n 1 momentin mukaan vangille on varattava hänen pyynnöstään mahdollisuus asua kokonaan tai osittain erillään muista vangeista, jos vangilla on perusteltu syy uskoa henkilökohtaisen turvallisuutensa olevan uhattuna. Vankeuslain esitöiden mukaan oikeus erillään asumiseen voisi kuitenkin perustua ainoastaan turvallisuusperusteeseen (HE 45/2014 vp s 37).

Tutkintavankeuslakia sovelletaan tutkintavankeuden toimeenpanoon. Tutkintavankeuslain 3 luvun 1 §:n 4 momentin mukaan miehet ja naiset on pidettävä eri asunto-osastoissa. Lain 3 luvun 2 §:n mukaan tutkintavanki on mahdollisuuksien mukaan sijoitettava yhden hengen huoneeseen. Tutkintavankia ei saa sijoittaa asumaan toisen tutkintavangin kanssa, jos siitä aiheutuu vaaraa tutkintavankeuden tarkoitukselle tai vankilan järjestykselle. Saman pykälän 2 momentin mukaan tutkintavangille on varattava hänen pyynnöstään mahdollisuus asua kokonaan tai osittain erillään muista vangeista, jos vangilla on perusteltu syy uskoa henkilökohtaisen turvallisuutensa olevan uhattuna.

Poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta annettua lakia sovelletaan poliisin lain nojalla säilyttämien tutkintavankien, pidätettyjen ja kiinni otettujen kohteluun. Lain 3 luvun 1 §:n 2 momentin mukaan miehet ja naiset on pidettävä eri selleissä. Saman pykälän 3 momentin mukaan vapautensa menettänyt on mahdollisuuksien mukaan sijoitettava yhden hengen selliin. Vapautensa menettänyttä ei saa sijoittaa samaan selliin toisen vapautensa menettäneen kanssa, jos siitä aiheutuu vaaraa hänen itsensä tai toisen vapautensa menettäneen turvallisuudelle, vapauteen kohdistuvan toimenpiteen tarkoitukselle taikka säilytystilan järjestykselle tai turvallisuudelle. Säännöksen perusteluissa (HE 90/2005 vp, s. 68) viitataan tutkintavankeuslain vastaavaan säännökseen.

Vankeuslaissa ja poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta annetussa laissa säädetään myös henkilöntarkastuksista ja päihteettömyyden valvonnasta (vankeuslain 16 luvun 9 §:n 1 momentti ja poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta annetun lain 9 luvun 7 §:n 1 momentti ja 10 luvun 6 §:n 2 momentti, ks. myös vankeuslain 17 luvun 7 §). Säännösten mukaan, jos henkilöntarkastus edellyttää vaatteiden riisumista, henkilöntarkastuksen tai päihteettömyyden valvonnan suorittajan tulee olla samaa sukupuolta tarkastettavan kanssa. Säännösten perusteluissa viitataan hienotunteisuusperiaatteeseen (HE 263/2004 vp, s. 197 ja HE 90/2005 vp, s. 95). Vastaavanlainen säännös on tutkintavankeuslain 11 luvun 9 §:n 1 momentissa. Myös poliisilaissa säädetään turvatarkastuksen suorittamisesta (poliisilain 3 luvun 2 §:n 2 momentti). Säännöksessä tarkoitettua henkilön tarkastuksen suorittavan turvatarkastajan tulee olla samaa sukupuolta kuin tarkastettava. Myöskään pakkokeinolain mukaan henkilönkatsastusta tai -tarkastusta ei saa toimittaa tutkittavan kanssa eri sukupuolta oleva muu kuin terveydenhuollon ammattihenkilö (ks. 8 luvun 33 §).

Ehdotetun sukupuolen vahvistamista koskevan lain tavoitteena on, että henkilö tulisi oikeudellisesti tunnustetuksi hänen sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Kun henkilö vahvistaa sukupuolensa toiseksi, on pääsääntönä, että vahvistettua sukupuolta pidetään hänen sukupuolenaan sovellettaessa muuta lainsäädäntöä. Esitys ei muuta oikeustilaa tältä osin. Vankia ja tutkintavankia tulee kohdella hänen vahvistetun sukupuolensa ja sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Näin ollen oikeudellinen sukupuoli on lähtökohtaisesti osastosijoittelun perustana ja häntä tulee kohdella oikeudellisen sukupuolen mukaisesti erilaisia henkilöön kohdistuvia tarkastuksia toteuttaessa.

Sukupuolensa vahvistaneen henkilön ulkoinen olemus ei kuitenkaan välttämättä vastaa hänen edustamansa sukupuolen keskimääräisiä ulkoisia piirteitä. Kun sukupuolen vahvistaminen erotetaan lääketieteellisistä selvityksistä ja hoidoista, voidaan tällaisten tilanteiden arvioida lisääntyvän. Tämä voi aiheuttaa haasteita sellaisen sääntelyn soveltamiselle, joka perustuu esimerkiksi hienotunteisuusnäkökohtiin tai muuten cis-normatiivisiin oletuksiin henkilön sukupuolesta.

Vankeuslain ja tutkintavankeuslain esitöissä (HE 263/2004 vp, s. 92) naisten erillään asuttamista perustellaan sillä, että naisvangit muodostavat pienen vähemmistön vangeista, jolloin vaarana on, että naiset joutuvat painostuksen tai hyväksikäytön kohteeksi. Erillään asuttamisella on tahdottu estää tällaisen painostuksen tai hyväksikäytön vaara. Erillään asuttamisen periaatteen osalta viitataan lisäksi kansanvälisiin suosituksiin sekä eri maiden käytäntöön. On huomioitava, että myös transsukupuoliset henkilöt voivat olla vähemmistö, jonka turvallisuuden takaaminen on tarpeen vankilaolosuhteissa.

Voi esiintyä tilanteita, joissa kokonaisvaltaisen harkinnan perusteella on tarpeen mahdollistaa sukupuoleen perustuvaa osastosijoittelua koskevasta säännöstä poikkeava ratkaisu. Tämä voi olla tarpeen erityisesti transtaustaisen vangin tai tutkintavangin itsensä turvallisuuden takaamiseksi. Lisäksi voi olla tarpeen ottaa huomioon usein jo lähtökohtaisestikin

traumataustaisten cis-naisten mahdollisesti lisääntyvä turvattomuuden tunne, mikäli osastolle sijoitetaan henkilö, joka eroaa ulkoisesti edustamansa sukupuolen keskimääräisistä piirteistä. On myös olemassa mahdollisuus, että sääntelyä pyritään hyväksikäyttämään niin, että henkilö vahvistaisi sukupuolensa yksinomaan vaikuttaakseen tällä esimerkiksi osastosijoitteluunsa. Poikkeaminen sukupuoleen perustuvaa osastosijoittelua koskevasta säännöstä edellyttäisi muutoksia vankeuslain ja tutkintavankeuslain säännöksiin. Poikkeaminen vaikuttaisi henkilön oikeuteen tulla kohdelluksi hänen vahvistetun sukupuolensa mukaisesti. Tästä syystä kyseessä olevaan päätökseen olisi perusteltua voida hakea muutosta, mikä edellyttäisi muutoksia myös vankeuslain ja tutkintavankeuslain muutoksenhakua koskeviin säännöksiin. Koska kyse olisi myös tavanomaisesta osastosijoittelua merkittävämmästä päätöksestä henkilön itsemääräämisoikeuden kannalta, olisi perusteltua, että myös päätösvalta olisi korkeammalla tasolla.

Poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta annetussa laissa säädetään vastaavasti miesten ja naisten pitämisestä eri selleissä. Sukupuolensa vahvistanut henkilö tulee sijoittaa vahvistetun sukupuolensa mukaisesti. Saman lain mukaan vapautensa menettänyt on kuitenkin mahdollisuuksien mukaan sijoitettava yhden hengen selliin eikä häntä saa sijoittaa samaan selliin toisen henkilön kanssa, jos siitä aiheutuu vaaraa muun muassa hänen itsensä tai toisen vapautensa menettäneen turvallisuudelle. Näin voidaan joutua toimimaan esimerkiksi sukupuolensa vahvistaneen henkilön turvallisuuden takaamiseksi. On toisaalta huomioitava, ettei vapautensa menettäneen henkilön henkilöllisyys tai oikeudellinen sukupuoli ole välttämättä poliisin tiedossa eikä myöskään välittömästi selvitettävissä. Näin voi olla erityisesti vapaudenmenetyksen alkuvaiheessa. Tämä voi lisätä niitä tilanteita, joissa on muulla tavoin tunnistettava tarve vapautensa menettäneen turvalliseen säilytykseen. Tarve voi ilmetä esimerkiksi henkilön tuodessaan itse transtaustansa tai sukupuoli-identiteettinsä esille. Poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta annetun lain on kuitenkin arvioitu sisältävän riittävät keinot taata vapautensa menettäneen tai muiden turvallisuus, jonka vuoksi lakiin ei katsota tarpeelliseksi esittää muutoksia.

Ehdotetusta sukupuolen vahvistamista koskevasta laista seuraa, että henkilöä tulee kohdella oikeudellisen sukupuolen mukaisesti myös erilaisia henkilöön kohdistuvia tarkastuksia toteuttaessa. Erityisesti poliisin toiminnassa on kuitenkin huomioitava vapaudenmenetyksen alkuvaiheeseen ja henkilön kohtaamiseen liittyvät erityispiirteet, joiden vuoksi tietoa tarkastuksen kohteena olevan henkilöllisyydestä tai oikeudellisesta sukupuolesta ei välttämättä ole saatavilla. Tämä voi aiheuttaa haasteita henkilön kohtelemiselle hänen oikeudellisen sukupuolensa ja sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti etenkin, jos henkilön ulkoinen olemus poikkeaa hänen edustamansa sukupuolen keskimääräisistä ulkoisista piirteistä. Toisaalta mahdollisuutta poiketa tarkastusta suorittavan tai todistavan sukupuolta koskevasta edellytyksestä sukupuolensa vahvistaneen henkilön tarkastuksen osalta ei voida pitää tarkoituksenmukaisena, koska se, ettei tietoa henkilön henkilöllisyydestä tai sukupuolen vahvistamisesta ole käytettävissä, aiheuttaisi yhtä lailla haasteita poikkeuksen soveltamiselle.

Henkilöön kohdistuvia tarkastuksia suorittavan ja todistavan henkilön sukupuolta koskevasta säännöksistä seuraa, ettei samassa tilassa voi olla tarkastettavan kanssa eri sukupuolta olevaa henkilöä. Tämä voi aiheuttaa haasteita esimerkiksi tilanteessa, jossa aggressiivisesti käyttäytyvän tarkastettavan kanssa samassa huoneessa olevat henkilöt eivät riitä ylläpitämään tilanteen turvallisuutta. Voimassa oleva lainsäädäntö sisältää kuitenkin säännöksiä, jotka mahdollistavat erilaiset turvaamistoimenpiteet, kuten sitomisen, väkivaltaisen käyttäytymisen hillitsemiseksi, uhkaavan väkivallan torjumiseksi tai nimenomaisesti henkilönkatsastuksen turvaamiseksi (ks. vankeuslain 18 luvun 2 §, tutkintavankeuslain 11 luvun 2 §, poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta annetun lain 11 luvun 2 § ja poliisilain 2 luvun 20 §).

2.3.15 Rikoslaki

Rikoslain 21 luvun lapsensurmaa koskevassa 4 §:ssä viitataan naiseen, joka synnytyksestä johtuvassa uupumuksessa tai ahdistuksessa surmaa lapsensa. Säännöksen perustelujen mukaan säännöksen perusteena on erityinen taudin luonteinen tila, jossa kohta synnytyksen jälkeen nainen surmaa lapsensa. Tilaan liittyy myös hormonaalisia muutoksia. Näissä tilanteissa voitaisiin tekijä usein katsoa syyntakeettomaksi tai vähentyneesti syyntakeiseksi. (HE 94/1993 vp, s. 95.) Lain esitöissä tekijänä viitataan synnyttäneeseen naiseen tai lapsen äitiin.

Rikoslain 22 luvun 1 §:ssä säädetään rangaistavaksi laitton raskauden keskeyttäminen. Pykälän 3 momentin mukaan naista, jonka raskauden keskeyttämisestä säännöksessä tarkoitettussa teossa on kyse, ei rangaista tekijänä eikä osallisena laittomaan raskauden keskeyttämiseen tai sen yritykseen. Nainen voidaan kuitenkin tuomita rangaistukseen raskauden keskeyttämisestä annetun lain 13 §:ssä tarkoitettusta rikoksesta. Saman luvun 2 §:ssä säädetään laittoman raskauden keskeyttämisen törkeästä tekemuodosta. Kyseisessä säännöksessä puhutaan vakavan vaaran aiheuttamisesta naisen hengelle tai terveydelle tai rikoksen tekemisestä vastoin naisen tahtoa. Lain esitöiden mukaan rangaistusuhan ensisijaisina kohteina olisivat lääkärinkoulutusta vailla olevat puoskarit, joiden suorittama raskauden keskeyttäminen on omiaan vaarantamaan naisen terveyttä (HE 156/2008 vp, s. 17).

Mainittujen rikoslain säännösten sanamuotojen ja esitöiden (HE 94/1993 vp ja HE 156/2008 vp) perusteella käy selkeästi ilmi, että säännösten tarkoituksena on säätää synnyttäneen henkilön tekemästä lapsen taposta tai suojella raskaana olevan henkilön terveyttä. Säännökset on säädetty aikana, jolloin lainsäädännön oletuksena on ollut, että vain oikeudellisesti naiseksi määritellyt henkilöt voivat olla raskaana tai synnyttää. Tämä oikeustila on pyritty ylläpitämään säätämällä translaissa lisääntymiskyvyttömyydestä edellytyksenä sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle.

Ehdotetussa laissa sukupuolen vahvistamisesta ei enää edellytettäisi lisääntymiskyvyttömyyttä. Sukupuolen muuttamiseen tähtääviin lääketieteellisiin hoitoihin kuuluvan hormonihoidon aiheuttavan hedelmättömyyden on tulkittu täyttävän lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen, vaikka hormonihoidon vaikutukset ovat yleensä palautuvia. Jo nykylainsäädännön mukaan on siten mahdollista, että henkilö, joka on oikeudelliselta sukupuoleltaan mies, säilyttää biologisen sukupuolensa mukaisen lisääntymiskyvynsä, tulee raskaaksi ja synnyttää lapsen.

Rikos- ja pakkokeinotilastojen mukaan lastensurmasta ei oltu epäilty tai tuomittu 2011–2020 välisenä aikana ainuttakaan miestä tilanteessa, jossa lapsen synnyttänyt henkilö oli oikeudelliselta sukupuoleltaan mies. (Suomen virallinen tilasto (SVT): Rikos- ja pakkokeinotilasto [verkojulkaisu]. ISSN=2342-9151. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 9.2.2022]. Saantitapa: <http://www.stat.fi/til/rpk/meta.html>).

Ehdotetussa laissa sukupuolen vahvistamisesta olisi voimassa olevaa translakia vastaava säännös, jonka mukaan sovellettaessa muuta lainsäädäntöä henkilön sukupuolena on pidettävä ehdotetun lain mukaisesti vahvistettua sukupuolta. Ehdotus ei muuttaisi oikeustilaa tältä osin, sillä jo voimassa olevan translain mukaan henkilön sukupuolena on pidettävä vahvistettua sukupuolta sovellettaessa muuta lainsäädäntöä. Tilanteiden, joissa oikeudelliselta sukupuoleltaan mies tulee raskaaksi ja synnyttää lapsen, voidaan kuitenkin arvioida lisääntyvän lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistamisen myötä. Ehdotetussa laissa esitetään lisäksi säädettäväksi, että sen estämättä mitä edellä kuvatussa pääsäännössä säädetään, säännöksiä, jotka koskevat raskaana olevaa, imettävää tai synnyttäneitä naista, sovelletaan raskaana olevaan, imettävään tai synnyttäneeseen henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta.

Rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen vuoksi edellä mainittuja rikoslain säännöksiä tulisi kuitenkin säännösten tavoite huomioon ottaen selkeyttää niin, että ne kiistatta soveltuvat lapsen synnyttäneeseen tai raskaana olevaan henkilöön tämän oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta. Myös tutkimuslakia ja raskauden keskeyttämisestä annettua lakia olisi muutettava edellä kuvatusti, jotta ei ole oikeudellista epäselvyyttä siitä, että ne soveltuvat raskaana olevaan henkilöön tämän oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta.

Rikoslain 22 luvun 3 §:ssä säädetään laittomasta alkioon puuttumisesta. Pykälän 1 kohdan mukaan joka ryhtyy alkiotutkimukseen ilman tutkimuslain 11 §:n 1 momentissa tarkoitettua Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontaviraston lupaa tai tutkimuslain 12 §:ssä tarkoitettua sukusolujen luovuttajien tai naisen kirjallista suostumusta taikka sikiötutkimukseen ilman tutkimuslain 14 §:ssä tarkoitettua raskaana olevan naisen kirjallista suostumusta, on tuomittava laittomasta alkioon puuttumisesta sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi. On mahdollista, että myös oikeudelliselta sukupuoleltaan mies olisi raskaana ja miehen elimistössä olevaan alkioon kohdistuisi tutkimus. Säännöstä tulisi siten muuttaa sukupuolineutraalimpaan muotoon, jotta se soveltuisi raskaana olevaan henkilöön tämän oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta. Samalla pykälään on tarpeen tehdä muita teknisluonteisia muutoksia, jotka johtuvat tutkimuslain muutoksista.

3 Tavoitteet

Ehdotuksen tavoitteena on säätää itsemääräämisoikeutta kunnioittava laki sukupuolen vahvistamisesta pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelman mukaisesti.

Tavoitteena on vahvistaa henkilön itsemääräämisoikeutta erottamalla sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista. Hakemus sukupuolen vahvistamisesta perustuisi henkilön omaan selvitykseen hänen sukupuolen kokemuksestaan.

Henkilön henkilökohtaista koskemattomuutta ja oikeutta yksityiselämään on tarkoitus vahvistaa poistamalla voimassa olevasta sääntelystä vaatimus lisääntymiskyvystä edellytyksenä sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle.

Tavoitteena on kansainvälisten suositusten mukaisesti nopea, läpinäkyvä ja saavutettava menettely. Sukupuolen vahvistamista koskevan hakemusmenettelyn tarkoituksena on varmistua siitä, että sukupuolen vahvistamista haetaan tietoon perustuen ja harkiten.

Tavoitteena on vahvistaa henkilön yksityisyyden suojaa siten, että henkilön vanhemmuus voitaisiin muuttaa väestötietojärjestelmään vastaamaan vahvistetun sukupuolen mukaista nimikettä. Samalla on tarkoitus huolehtia siitä, ettei lapsen oikeudellinen asema muutu vanhemman vanhemmuusnimikkeen muuttamisen myötä.

4 Ehdotukset ja niiden vaikutukset

4.1 Keskeiset ehdotukset

Esityksessä ehdotetaan säädettäväksi uusi laki sukupuolen vahvistamisesta. Laissa säädettäisiin sukupuolen vahvistamisen edellytyksistä, sukupuolen vahvistamista koskevasta hakemuksesta ja sen käsittelystä, vahvistamisen oikeusvaikutuksista, vanhemmuusnimikkeen muuttamisesta, ulkomaisen päätöksen tunnustamisesta sekä muutoksenhausta. Lailla kumottaisiin laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta.

Sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen eriytettäisiin lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista eikä sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä olisi lääketieteellistä selvitystä tai diagnoosia. Voimassa olevassa laissa oleva vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä poistettaisiin.

Henkilö voitaisiin vahvistaa kuuluvaksi toiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmään merkitty, jos hän esittää selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen, on täysi-ikäinen ja on Suomen kansalainen tai hänellä on asuinpaikka Suomessa. Selvityksessä olisi kyse henkilön omasta selvityksestä hänen sukupuolen kokemuksestaan.

Sukupuolen vahvistamista koskeva hakemus olisi tehtävä kirjallisesti Digi- ja väestötietovirastolle. Digi- ja väestötietovirastolle säädettäisiin velvollisuus viipymättä antaa hakijalle tietoa hakemuksen käsittelystä ja sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksista. Hakijan olisi nämä tiedot saatuaan vahvistettava hakemuksensa, kuitenkin aikaisintaan 30 päivän kuluttua siitä, kun hakemus on tullut vireille.

Ehdotetun lain mukaisesti vahvistettua sukupuolta olisi pidettävä henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä. Tämän pääsäännön estämättä säännöksiä, jotka koskevat raskaana olevaa, imettävää tai synnyttäneitä naisia, sovellettaisiin raskaana olevaan, imettävään tai synnyttäneeseen henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta. Poikkeuksena pääsäännöstä olisivat myös hedelmöityshoidoista annettu laki ja oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta annettu laki, joita sovellettaessa sukupuolensa mieheksi vahvistanutta koskisi, mitä mainituissa laeissa säädetään naisesta, ja sukupuolensa naiseksi vahvistanutta, mitä mainituissa laeissa säädetään miehestä. Järjestettäessä seulonta, jonka antaminen määräytyy sukupuolen mukaisesti, mahdollistettaisiin seulonnan järjestäminen (osana valtakunnallista seulontaohjelmaa tai hyvinvointialueen järjestämä muuna seulontana) sukupuolen vahvistamisesta riippumatta sen perusteella, mikä on lääketieteellisesti perusteltua. Laissa olisi erikseen säännökset vanhemmuuden toteamista ja vahvistamista koskevien säännösten soveltamisesta sukupuolensa vahvistaneeseen henkilöön. Vanhemmuusnimikkeen voisi muuttaa vastaamaan vahvistettua sukupuolta. Tämä edellyttäisi uuden vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön luomista väestötietojärjestelmään. Sen käyttöönotto väestötietojärjestelmästä tietoja vastaanottavissa organisaatioissa olisi kuitenkin vapaaehtoista.

Esityksellä tehtäisiin äitiysavustuslakiin välttämättömät muutokset, joilla varmistetaan raskaana olevan henkilön oikeus etuuteen oikeudellisesta sukupuolestaan riippumatta. Steriloimislakiin tehtäisiin lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistamisen aiheuttama muutos.

Vankeuslakia ja tutkintavankeuslakia muutettaisiin niin, että sukupuolen mukaan sijoittamisesta voitaisiin poiketa sellaisen vangin tai tutkintavangin osalta, jonka sukupuoli on vahvistettu, jos se on välttämätöntä hänen itsensä tai muun henkilön turvallisuuden suojelemiseksi. Vankeuslakia muutettaisiin niin, että sukupuolen mukaisesta sijoittamisesta poikkeamisesta päättäisi asiakasarvioinnin yksikön yksikönpäällikkö tai muu Rikosseuraamuslaitoksen työjärjestyksessä määrätty asiakasarvioinnin yksikön virkamies. Päätösvalta olisi tavanomaista osastosijoittelua korkeammalla päätösvaltasolla, koska kyse on vangin itsemääräämisoikeuden kannalta merkittävästä päätöksestä. Päätösvalta olisi myös samalla tasolla kuin päätettäessä vangin sijoittamisesta vankilaan tai siirtämisestä. Näin varmistettaisiin se, että tarvittaessa sama päätöksentekijä voisi päättää myös vangin sijoittamisesta sellaiseen vankilaan, jossa on osastosijoitukseen sopiva osasto. Tavanomaisesta poikkeavan osastosijoittelupäätöksen merkityksen vuoksi siihen olisi myös muutoksenhakuoikeus.

Tutkintavankeuslakiin tehtäisiin vankeuslakia vastaavat päätösvaltaa ja muutoksenhakua koskevat muutokset.

Rikoslain eräitä sukupuoleen sidottuja säännöksiä ehdotetaan muutettavaksi niin, että niitä voidaan soveltaa henkilöön tämän oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta, jos rikoksen tunnusmerkit muuten täyttyvät. Myös tutkimuslakia ja raskauden keskeyttämisestä annettua lakia ehdotetaan tämän johdosta muutettavan, jotta ei ole oikeudellista epäselvyyttä siitä, että ne soveltuvat raskaana olevaan henkilöön tämän oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta. Lisäksi esityksessä ehdotetaan vanhemmuusnimikkeitä koskevien säännösten edellyttämiä muutoksia muun muassa väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annettuun lakiin, kotikuntalakiin sekä lakiin lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta.

4.2 Pääasialliset vaikutukset

4.2.1 Taloudelliset vaikutukset

Vaikutukset valtiontalouteen

Digi- ja väestötietovirasto

Digi- ja väestötietovirasto käsittelee hakemuksen sukupuolen vahvistamiseksi vastakkaiseen sukupuoleen. Hakemuksen käsittelyn työvaiheet nykyisen lainsäädännön mukaisesti ovat hakemuksen ja liitteiden tarkastaminen, mahdollisten täydennyspyyntöjen laatiminen ja tarkastaminen, asian ratkaiseminen ja päätöksen toimittaminen hakijalle, aviopuolisolle ilmoittaminen sekä sähköisen asiointitunnuksen passivointi. Mikäli tietoa ulkomaan kansalaisen siviilisäädystä ei ole merkitty väestötietojärjestelmään, tulee hakijalta pyytää selvitys hänen siviilisäädystään ennen asian ratkaisemista. Tämä liittyy vaatimukseen rekisteröidyn parisuhteen osapuolen suostumuksesta parisuhteen muuttumiselle avioliitoksi.

Yhden hakemuksen käsittelyyn menee saadun asiantuntija-arvion mukaan noin 1,5–2 tuntia. Hakemuksen käsittelyaika on pidempi, mikäli hakemuksen yhteyteen on liitetty nimenmuutoshakemus. Etunimenmuutos on hakemuksen yhteydessä maksuton. Osa sukupuolen oikeudellista vahvistamista hakevista ovat vaihtaneet etunimensä jo etukäteen omakustanteisesti.

Sukupuolenvahvistamishakemuksia oli vuonna 2020 188, joista 25:een on liittynyt samanaikainen nimenmuutos. Näiden tietojen perusteella voidaan arvioida, että sukupuolenvahvistamishakemusten käsittelyyn on vuonna 2020 kohdentunut noin 0,2 henkilötyövuotta.

Digi- ja väestötietoviraston sukupuolen vahvistamisen asiankäsittelyprosessin arvioidaan kevenevän joitakin prosentteja. Sukupuolen vahvistamista koskevien hakemusten määrien arvioidaan kuitenkin kasvavan.

Hakemusmäärän kasvua on erittäin vaikea arvioida etukäteen. Oikeus olla -kansalaisaloitteessa on arvioitu sukupuolen vahvistamisen kasvun olevan noin 2–5 prosenttia vuodessa. On mahdollista, että lain voimaan tullessa hakemusmäärät voivat tilapäisesti kasvaa vakiintunutta tilannetta enemmän. Näin on käynyt Norjassa, jossa lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen yhteydessä poistanut laki tuli voimaan vuonna 2016. Lakimuutoksen seurauksena oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen hakemusmäärät nousivat

hetkellisesti korkeiksi. Hakemusten määrät ovat kuitenkin laskeneet lakimuutosta seuranneina vuosina. Toisaalta, hakemusmäärien pysyvästä kasvusta voidaan saada viitteitä Ruotsista, jossa esitystä vastaava lakimuutos tuli voimaan vuonna 2013. Lakimuutos poisti sukupuolen vahvistamiseen liittyvän lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen, ja lakimuutoksen jälkeen hakemusmäärät lisääntyivät muutosta seuraavina vuosina jopa 200 prosenttia. Toisin kuin Norjassa, hakemusmäärät ovat Ruotsissa jatkaneet kasvuaan myös ensimmäisten vuosien jälkeen, joten hakemusmäärien muutos ei vaikuta olleen tilapäinen. Hakemusmäärien muutosta arvioitaessa on myös huomattava, että transpoliklinikoilla tutkimusjakson aloittavien henkilöiden määrä on ollut noin nelinkertainen Digi- ja väestötietoviraston vastaanottamiin sukupuolen vahvistamishakemuksiin verrattuna. Näin ollen on mahdollista, että Suomessakin määrät voisivat lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistumisen myötä vakiintuneessakin tilanteessa jopa moninkertaistua. Digi- ja väestötietovirasto on arvioinut henkilötyövuoden kustannukseksi 64 000 euroa. Jos vahvistamismäärät kasvaisivat 100–200 prosenttia, Digi- ja väestötietoviraston työmäärä kasvaisi arviolta 0,2–0,4 henkilötyövuotta, mikä vastaa 12 800 – 25 600 euroa.

Digi- ja väestötietovirastolle aiheutuu kertaluontoisia kustannuksia tietojärjestelmiin vaadittavista muutoksista. Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ja etenkin vanhemmuusnimikkeen muuttamisen on tunnistettu edellyttävän muutoksia moneen eri väestötietojärjestelmän sovellukseen. Väestötietojärjestelmän tietojen tallentamisen ja ilmoittamisrajapintojen osalta muutoksen aiheuttamien kustannusten arvioidaan olevan noin 50 000 euroa. Lisäksi kustannuksia syntyy tietojenluovutuksen osalta noin 8 000–12 000 euroa. Väestötietojärjestelmään tehtävien muutosten kustannusten arvioidaan siten olevan yhteensä noin 58 000–62 000 euroa. Nämä kustannukset voidaan kattaa Digi- ja väestötietoviraston omista toimintamenoista. Väestötietojärjestelmään tehtävät muutokset aiheuttavat kustannuksia myös väestötietojärjestelmästä tietoja saaviin organisaatioihin, sillä vastaanottavan tahon täytyy mukauttaa järjestelmiään vastaamaan tehtyjä muutoksia. Arviota mahdollisten muutosten kustannuksista ei kuitenkaan ole ollut saatavilla.

Esitys mahdollistaisi vanhemmuusnimikkeen muuttamisen myös heille, jotka ovat vahvistaneet oikeudellisen sukupuolen nykyisen lainsäädännön aikana. On odotettavissa, että lain tullessa voimaan Digi- ja väestötietovirastolle saapuu jonkin verran vanhemmuusnimikkeen muutoshakemuksia niiltä henkilöiltä, jotka ovat vahvistaneet oikeudellisen sukupuolen nykyisen lainsäädännön aikana. Näiden hakemusten määrän arvioidaan kuitenkin olevan vähäinen.

Ahvenanmaan valtionvirasto

Ahvenanmaan valtionvirasto käsittelee sukupuolenvahvistushakemukset Ahvenanmaalla. Vuosittainen hakemusmäärä on hyvin pieni, vain 2–3 hakemusta vuodessa. Esityksen seurauksena hakemusmäärien voidaan arvioida kasvavan myös Ahvenanmaalla. Vaikutusten voidaan kuitenkin arvioida olevan vähäisiä. Vaikka sukupuolenvahvistushakemusten määrä moninkertaistuisi nykytasoon nähden, pysyisi hakemusmäärä kokonaisuudessaan edelleen pienenä.

Hallintotuomioistuimet

Esityksellä ei ole arvioitu olevan vaikutuksia hallintotuomioistuinmenoihin.

Vaikutukset kuntien ja hyvinvointialueiden talouteen

Transpoliklinikat

Joulukuussa 2021 saadun selvityksen mukaan HYKSin aikuispsykiatrisella transpoliklinikalla työskentelee apulaisylilääkäri, osa-aikainen osastonlääkäri, noin neljä sairaanhoitajaa, vajaa kaksi psykologia ja osa-aikaisesti sosiaalityöntekijä, kuvataidepsykoterapeutti, fysioterapeutti ja toimintaterapeutti. Lisäksi nykyisiä resursseja ollaan vahvistamassa erikoislääkärin ja erikoistuvan lääkärin työpanoksella. HYKSin nuorisopsykiatrisella transpoliklinikalla työskentelee osa-aikainen osaston lääkäri, psykologi, sairaanhoitaja ja osa-aikainen sosiaalityöntekijä. HYKSin nuoriso- ja aikuispsykiatristen transpoliklinikoiden yhteenlasketut vuosittaiset kustannukset ovat tutkimusjaksojen osalta 400 000 euroa ja sukupuolenkorjausprosessin osalta noin 2 miljoonaa euroa. Kokonaiskustannukset ovat vuositasolla noin 2,4 miljoonaa euroa.

TAYSin aikuispsykiatriselta poliklinikalta joulukuussa 2021 saadun selvityksen mukaan TAYSin aikuispsykiatrisella transpoliklinikalla työskentelee 10–12 ammattihenkilöä. Osa lääkäreistä toimii vain osittaisella työpanoksella. Lisäksi joitakin lääkärinpalveluja on ostettu ulkoisilta palveluntarjoajilta, esimerkiksi psykoterapia. TAYSin nuorisopsykiatrisella transpoliklinikalla työskentelee kolme lääkärinä, mutta kaikki osa-aikaisesti. Työajat jakautuvat niin, että yhdessä kolmen lääkärin panos vastaa yhtä kokoaikaista lääkärinä. Lisäksi tiimissä työskentelee kaksi sairaanhoitajaa ja osa-aikaisesti psykologi ja sosiaalityöntekijä. Vuosittaiset kustannukset TAYSin aikuispsykiatrisen transpoliklinikan osalta olivat vuonna 2020 noin 1,5 miljoonaa euroa. Nuorisopsykiatrian osalta kokonaiskustannukset olivat noin 333 000 euroa. Yhteensä TAYSin transpoliklinikan vuosittaiset kustannukset olivat noin 1,8 miljoonaa euroa.

Sekä HYKS:in että TAYS:in transpoliklinikoiden nykyiset resurssit ovat ylikuormittuneet. Saatujen selvitysten mukaan esitetty sukupuolen vahvistamisen helpottaminen saattaa vähentää mutta joiltain osin myös lisätä transpoliklinikoiden hoitojaksoja ja resursointitarvetta. Sukupuolen vahvistamista varten ei tarvitsisi enää hankkia lääketieteellistä lausuntoa, mikä vähentää poliklinikoiden työtä. Esityksen seurauksena transpoliklinikoille hoitoon hakeutuvista voi jäädä pois sellaiset henkilöt, joille sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen on riittävä toimenpide. Saatujen arvioiden mukaan oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen siirtäminen itsemääräämisoikeuden piiriin voisi vähentää transpoliklinikoille saapuvien läheteiden määrää noin 10–20 prosenttia. Toisaalta saatujen asiantuntija-arvioiden mukaan on mahdollista, että joissakin tapauksissa helpottunut sukupuolen vahvistamisprosessi saattaa lisätä sukupuolenkorjaushoitoihin hakeutumista.

Esitys parantaa tutkimusjaksolle hakeutumisen oikea-aikaisuutta. Saatujen selvitysten perusteella oikea-aikaisesti tutkimusjaksolle tulevien potilaiden hoitamiseen kuluu huomattavasti vähemmän henkilötyöpanoksia verrattuna tilanteeseen, jossa tutkimusjaksolle saapuu vaikeasta psykiatrisesta oireistosta kärsivä potilas. HUS on arvioinut, että oikea-aikaisesti aloitettu tutkimusjakso veisi vain 10–30 prosenttia niistä resursseista, joita kuluisi vaikeassa tapauksessa. Siten esitys auttaa kohdentamaan nykyisiä resursseja paremmin.

Joka tapauksessa transpoliklinikoille tulevien läheteiden määrään liittyy jatkuvasti kasvava trendi, ja transpoliklinikoiden nykyiset resurssit ovat huomattavan kuormittuneet. Kokonaisuudessaan esityksen arvioidaan kuitenkin mahdollistavan transpoliklinikoiden resurssien paremman kohdentamisen, kun hoitoon hakeutuminen olisi oikea-aikaisempaa ja lääketieteellisiä lausuntoja ei tarvitsisi laatia sukupuolen vahvistamisprosessia varten.

Esityksen ei arvioida aiheuttavan hyvinvointialueille sellaisia taloudellisia vaikutuksia, joiden perusteella niille kohdennettua valtion rahoitusta tulisi muuttaa.

Hedelmöityshoitoklinikat

Vuonna 2020 hedelmöityshoitoklinikoita oli Valviralta saatujen tietojen mukaan yhteensä 16. Näistä 9 oli julkisia ja 7 yksityisiä. Hedelmöityshoitoklinikoiden tarjoamat palvelut vaihtelevat. Osassa hedelmöityshoitoklinikoita tehdään ennakoivaa munasolunpakastusta. Osa klinikoista tarjoavat hedelmöityshoitoja myös itsellisille naisille tai naispareille.

Voimassa oleva hedelmöityshoidoista annettu laki on eräältä hedelmöityshoitoklinikalta saadun tiedon mukaan aiheuttanut epäselvyyttä sen suhteen, minkälaisia ja minkä tyyppisiä hoitoja lain puitteissa on mahdollista tarjota esimerkiksi tilanteessa, jossa transmies toivoo lasta parisuhteessa tai itsellisenä henkilönä. Esityksen tavoitteena on muun muassa selvittää sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksia tältä osin, jonka vuoksi se voi vaikuttaa hedelmöityshoitoklinikoiden toimintaan lisääntyneinä hoitoon hakeutuvien määrinä. Toisaalta esityksessä ei kuitenkaan oteta kantaa valtakunnallisiin yhtenäisiin kiireettömän hoidon perusteisiin tai muihin suosituksiin, jotka määrittävät sitä, millä edellytyksillä henkilö voi saada julkisin varoin tuettavia hedelmöityshoitoja. Palkossa valmistellaan suositusta, jossa otetaan kantaa hedelmöityshoitojen kuulumisesta julkisen terveydenhuollon palveluvalikoimaan.

Myös ennakoivan sukusolujen tallettamisen voidaan arvioida lisääntyvän, kun sukupuoltaan vahvistavalta henkilöltä ei edellytetä lisääntymiskyvyttömyyttä.

Esityksen vaikutusten arvioidaan kuitenkin olevan tältä osin pieniä, eikä esitys ei aiheuta tarvetta muutoksille hyvinvointialueiden rahoitukseen.

4.2.2 Vaikutukset viranomaisten toimintaan

Digi- ja väestötietovirasto

Esitys toisi uusia työvaiheita sukupuolenvahvistamishakemusten käsittelyyn. Uutena työvaiheena viranomaisen tiedottaa hakijalle prosessin oikeudellisista seurauksista. Tämän lisäksi hakijan täytyy vielä vahvistaa hakemuksensa. Myös vanhemmuusnimikkeen mahdollinen muuttaminen väestötietojärjestelmään tuo uuden työvaiheen hakemuksen käsittelyyn. Näistä työvaiheista ei synny merkittävästi lisätyötä. Asiantuntija-arvion mukaan uudet työvaiheet veisivät käsittelijältä noin 12 minuuttia työaika. Toisaalta esityksen myötä hakemuksen arviointi kevenisi, kun lääketieteellisen selvityksen liittämistä tai rekisteröidyn parisuhteen osapuolen suostumusta ei enää edellytetä. Digi- ja väestötietoviraston ei myöskään tarvitsisi selvittää henkilön siviilisäätystä tilanteessa, jossa sitä ei ole kirjattu väestötietojärjestelmään. Kokonaisuudessaan Digi- ja väestötietovirasto on arvioinut, että esitys keventäisi asiankäsittelyprosessia noin 3 minuuttia hakemusta kohden, mikä vastaa noin 3 prosenttia prosessin kestosta.

Ahvenanmaan valtionvirasto

Ahvenanmaan valtionvirastolle saapuva vuosittainen hakemusmäärä on hyvin pieni, vain 2–3 hakemusta vuodessa. Esityksen seurauksena hakemusmäärien voidaan arvioida kasvavan myös Ahvenanmaan alueella. Ahvenanmaan valtionviraston toimintaan aiheutuvien vaikutusten voidaan kuitenkin arvioida olevan vähäisiä.

Transpoliklinikat

Esitys keventäisi transpoliklinikoiden velvoitteita. Esityksen mukaan sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen ei enää edellyttäisi lääketieteellisen selvityksen toimittamista sukupuolenvahvistamishakemuksen yhteydessä. Hakemuksen lääketieteellinen selvitys on edellyttänyt myös second opinion -konsultaatiokäytäntöä, josta voidaan myös luopua. Saadun arvion mukaan 20 prosenttia HYKSin aikuispsykiatriselle transpoliklinikalle saapuvista lähetteisistä on ollut second opinion -läheteitä ja second opinion-lahetteen käsittely on vienyt kaksi tuntia erikoislääkärin työaika. Esityksen seurauksena lähetemäärät pienenisivät tältä osin ja erikoislääkärien työaika vapautuisi muihin tehtäviin.

Hallintotuomioistuimet

Esityksellä ei ole arvioitu olevan merkittäviä vaikutuksia esimerkiksi hallinto-oikeuksissa käsiteltävien valitusten määrään.

Vaikutukset viranomaisten tietojärjestelmiin ja tiedonhallintaan

Ottaen huomioon, että sukupuolen vahvistamisella on ehdotetun sukupuolen vahvistamisesta annetun lain mukaan oikeusvaikutuksia, on tärkeää, että tieto sukupuolen vahvistamisesta välittyy sitä tarvitseville tahoille. Sukupuolen vahvistaminen on mahdollista jo voimassa olevan lain nojalla, ja sukupuolen vahvistamisella on jo voimassa olevan lain mukaan oikeusvaikutuksia, eli esitys ei muuta oikeus- tai asiantilaa tältä osin. Tieto väestötietojärjestelmään merkittyyn sukupuolitietoon tulleista muutoksista on jo nykyisin ollut mahdollista välittää väestötietojärjestelmästä sitä tarvitseville tahoille. Vastaavasti sukupuolta koskevaa tietoa tarvitsevilla tahoilla on jo nykyisin tullut olla valmius vastaanottaa kyseinen tieto ja sitä koskevat muutokset. Esitys ei muuta asian tilaa tältä osin. Kuten muualla vaikutusten arvioinneissa on esitetty, voidaan sukupuolen vahvistamisten määrän kuitenkin arvioida kasvavan ainakin väliaikaisesti ehdotetun lain myötä.

Tiedonsaanti väestötietojärjestelmästä ratkaistaan eri tavoin tietoa saavan tahon tiedonsaantitarpeista riippuen. Tilanteessa, jossa organisaatio tarvitsee väestötietojärjestelmässä olevia tietoja jatkuvasti, yksittäin ja ajantasaisina, eli sellaisina kuin tiedot ovat sillä hetkellä väestötietojärjestelmässä, organisaatio voi käyttää väestötietojärjestelmän hakupalveluita. Näitä ovat organisaation työntekijöiden käyttöön tarjottava selainkäyttöinen sovellus (VJTkysely) sekä organisaation oman tietojärjestelmän kanssa integroitava XML-sanomia vastaanottava ja palauttava VTJ-kyselyrajapinta. Molemmissa vaihtoehdoissa hakupalvelun asiakasorganisaatiolle luovutettava tarkka tietosisältö sovitaan tapauskohtaisesti Digi- ja väestötietoviraston asiantuntijan kanssa. Tietojen hakeutena käytetään pääsääntöisesti yksilöivää tunnusta kuten henkilötunnusta.

Organisaatiot, joilla on käytössä suuri rekisteri, voivat pitää rekisteriään ajan tasalla väestötietojärjestelmän muutostietopalvelun avulla. Muutostietopalvelulla asiakasorganisaation rekisteriin päivitetään väestötietojärjestelmään kirjatut muutokset esimerkiksi sukupuolitiedossa tietyin väliajoin asiakkaan tarpeen mukaan. Muutostietopalvelun käyttöönotto edellyttää Digi- ja väestötietoviraston myöntämää tietolupaa, jollaisen Digi- ja väestötietovirasto on myöntänyt esimerkiksi kunnille ja kuntayhtymille. Uusi käyttöönotossa oleva VTJ-muutosrajapinta tulee korvaamaan nykyisen muutostietopalvelun henkilötietojen osalta vuoden 2024 loppuun mennessä. VTJ-muutosrajapinnan kautta välitetään samoja väestötietojärjestelmän tietoja ja tietosisällöltään samoja tietoryhmiä kuin nykyisessä

muutostietopalvelussa. Uutta on muun muassa joustava päivitysrytmi ja siten parempi tietojen ajantasaisuus.

Ehdotetulla lailla sukupuolen vahvistamisesta mahdollistettaisiin jatkossa myös vanhemmuusnimikkeen muuttaminen vastaamaan henkilön oikeudellista sukupuolta. Ehdotettavan lain 5 §:n mukaan Digi- ja väestötietovirasto voisi hakemuksesta muuttaa henkilön vanhemmuusnimikkeen vastaamaan hänen vahvistettua sukupuoltaan. Henkilö voisi tehdä hakemuksen vanhemmuusnimikkeen muuttamisesta samalla, kun hän hakee sukupuolensa vahvistamista, tai sukupuolen vahvistamisen jälkeen.

Väestötietojärjestelmässä lapsen ja vanhemman välinen suhde on sidottu nykyisten vanhemmuuden määräytymistä koskevien lakien mukaisiin lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskeviin tietoihin kuten synnyttänyt äiti, avioliiton perusteella syntynyt isä-suhde, tunnustanut isä, tunnustanut äiti, adoptioisä ja adoptioäiti.

Mahdollisuus muuttaa vanhemmuusnimikettä edellyttäisi uuden vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön (isä/äiti) lisäämistä väestötietojärjestelmään. Vanhemmuusnimike määräytyisi vanhemmuussuhteen rekisteröinnin hetkellä väestötietojärjestelmään tallennettavien perheoikeudellista asemaa kuvaavien tietojen perusteella isäksi tai äidiksi. Nimike lisättäisiin kaikille nykyisin väestötietojärjestelmään rekisteröidyille henkilöille heidän nykyisten perheoikeudellista asemaa kuvaavien tietojen perusteella. Vanhemmuusnimikkeen muutos kohdistuisi vain tähän tietosisältöön (isä/äiti). Alkuperäiset lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevat tiedot, jotka kuvaavat vanhemmuuslain (775/2022) mukaan määrättyä vanhemmuutta, säilyisivät ennallaan väestötietojärjestelmässä.

Ratkaisun toteuttaminen edellyttää tietojärjestelmämuutoksia erityisesti Digi- ja väestötietoviraston henkilötietojen ylläpitäsovelluksiin sekä tietojenluovutusta toteuttaviin järjestelmiin. Väestötietojärjestelmään tehtävien muutoksien kustannukset arvioidaan olevan noin 58 000–62 000 euroa. Kustannuksia on eritelty tarkemmin edellä taloudellisten vaikutusten arvioinnissa. Arvioitu siirtymäajan tarve on näiden muutoksien osalta 12 kuukautta. Muutokset väestötietojärjestelmään voitaisiin siten toteuttaa esitetyssä aikataulussa.

Lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskeva tietoryhmä, johon uusi vanhemmuusnimikettä koskeva tietosisältö liittyisi, on nykyisellään väestötietojärjestelmästä laajasti luovutettava. Sitä vastaanottavat sadat organisaatiot. Uuden vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön käyttöönotto väestötietojärjestelmästä tietoa vastaanottavissa organisaatioissa olisi kuitenkin vapaaehtoista. Väestötietojärjestelmästä tietoa vastaanottavat tahot eroavat toisistaan sen osalta, miten tiedonsaanti väestötietojärjestelmästä on ratkaistu. Kuten edellä on todettu, voivat organisaatiota käyttää väestötietojärjestelmän hakupalveluita, kuten selainkäyttöistä VTJkyselyä, organisaation oman tietojärjestelmän kanssa integroitavaa VTJ-kyselyrajapintaa taikka väestötietojärjestelmän muutostietopalvelua, joka korvataan VTJ-muutosrajapinnalla.

Niissä organisaatioissa, jotka käyttävät selainkäyttöistä VTJkyselyä, uuden vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön käyttöönotto olisi mahdollista ilman tietojärjestelmämuutoksia tai niistä aiheutuvia kustannuksia. Muissa organisaatioissa tietosisällön käyttöönotto jäisi sen varaan, muuttavatko organisaatiot tietojärjestelmiään tai niiden ja väestötietojärjestelmän välisiä rajapintoja. Tietosisällön käyttöönoton edellyttämien muutosten laajuus ja muutosten kustannukset riippuisivat kunkin organisaation tietojärjestelmästä. Koska tietosisällön käyttöönottoon ei velvoitettaisi, eikä sille asetettaisi määräaika, sen käyttöönotto olisi tarkoituksenmukaista ja kustannustehokkainta toteuttaa uusien tietojärjestelmien käyttöönoton tai muiden laajempien tiedonhallinnallisten uudistusten

yhteydessä. Tietosisällön käytön voidaan siten arvioida jäävän välittömästi muutoksen ehdotetun voimaantuloajankohdan jälkeen melko vähäiseksi ja sen käyttö lisääntyisi vähitellen. Näin ollen myös vaikutukset väestötietojärjestelmästä tietoa saavien organisaatioiden tietojärjestelmiin olisivat erittäin vähäisiä eikä siitä myöskään aiheutuisi kustannuksia niille organisaatioille, jotka eivät tietosisältöä päättäisi ottaa käyttöön.

Väestötietojärjestelmästä tietoa vastaanottavat tahot eroavat toisistaan myös sen osalta, kuinka tarkkaa tietoa lapsen ja vanhemman perheoikeudellisesta asemasta he tarvitsevat. Osa viranomaisista tarvitsee jatkossakin tarkkoja perheoikeudellisia tietoja. Tällaisia viranomaisia voidaan arvioida olevan esimerkiksi Kela, kunnalliset lastenvalvojat ja kunnallinen terveydenhuolto, joka on jatkossa hyvinvointialueiden järjestämisvastuulla, sekä esimerkiksi tuomioistuimet. Osalle tietoja vastaanottavista tahoista riittäisi vanhemmuusnimikettä koskeva tieto, eivätkä ne tarvitsisi tarkempaa lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevaa tietoa. Näin on arvioitu olevan joissain kunnan palveluissa, arviolta vähintään kymmenissä mutta mahdollisesti jopa sadoissa palveluissa. Osalle tahoista taas tieto huoltajuudesta on merkityksellinen. Näin on arvioitu olevan esimerkiksi opetustoimen osalta. Eri organisaatioiden tarpeita koskien lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevien tietojen laajuutta ei ole pystytty tämän esityksen valmistelussa edellä kuvattua tarkemmin arvioimaan.

VTJ-laissa säädetään tietojen luovuttamisesta eri tilanteissa. VTJ-lain 28 §:ssä on säännökset tietojen luovuttamisen yleisistä edellytyksistä, joiden mukaan muun muassa väestötietojärjestelmästä luovutettavan tiedon tulee olla tarpeellinen siihen käyttötarkoitukseen, johon se luovutetaan. VTJ-laissa on lisäksi erillinen 29 § koskien tietojen luovuttamista viranomaistehtävän hoitamiseen. VTJ-laissa on erikseen säännös sukupuolen vahvistamista koskevan tiedon sekä välittömästi vahvistamista ennen ollutta henkilötunnusta ja entistä etunimeä koskevan tiedon luovuttamisen rajoituksista (40 §).

Ehdotetun lain mukaan vanhemmuusnimikettä olisi sukupuolen vahvistamisen yhteydessä tai sen jälkeen mahdollista muuttaa. Tämä mahdollistaa myös perheoikeudellisten tietojen luovuttamista koskevan tarkastelun eri tavalla kuin mitä aiemmin on voitu tehdä. Toisaalta tieto muuttuneesta vanhemmuusnimikkeestä voisi paljastaa henkilön transtaustan. Tämän on arvioitu edellyttävän kyseisen tiedon luovuttamista koskevaa sääntelyä, jollaista esityksessä ehdotetaan. Myös muuttunut vanhemmuusnimike yhdistettynä yksityiskohtaisiin lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskeviin tietoihin voi paljastaa henkilön transtaustan ja siksi yksityiskohtaisia lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevia tietoja tulisi luovuttaa vain niitä tarvitseville tahoille. VTJ-lain tietojen luovuttamista koskevien säännösten on arvioitu riittävästi turvaavan lapsen ja vanhemmuusnimikettään muuttaneen vanhemman yksityisyyttä ja henkilötietojen suojaa tältä osin. Väestötietojärjestelmästä luovutettavien tietojen tarkkuutta on katsottu olevan nykytilassa mahdollista rajoittaa myös teknisesti.

Uusi käyttöön otettava VTJ-muutosrajapinta mahdollistaisi vielä nykyistä paremmin sen, että väestötietojärjestelmään tallennettuja tietoja voidaan eritellä paremmin ja niiden luovuttamisen laajuutta rajoittaa asiakkaiden tarpeiden mukaisesti. Tämä mahdollistaisi sen, että väestötietojärjestelmästä luovutettavia perheoikeudellista asemaa koskevia tietoja voitaisiin rajata esimerkiksi uuden vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön mukaisesti ja myös niiden organisaatioiden osalta, jotka eivät tekisi uuden tietosisällön käyttöönottamisen edellyttämiä muutoksia omiin tietojärjestelmiinsä tai rajapintoihin. Tämä koskisi vain muutostietopalvelun tai jatkossa VTJ-muutosrajapinnan piirissä olevia organisaatioita. Volyyymillisesti kyseessä on kuitenkin suuri osa väestötietojärjestelmästä tietoa saavista organisaatioista.

Valmistelussa on lisäksi arvioitu, että uuden vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön lisääminen lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevaan tietoryhmään toimisi tietynlaisena välivaiheena, mikäli jatkossa ilmenisi tarve muuttaa kyseisen tietoryhmän tietoja laajemminkin. Tällainen tarve voisi tulla kyseeseen esimerkiksi siinä tilanteessa, että vanhemmuuslain erilaisia vanhemmuuden määräytymistä koskevia periaatteita muutettaisiin sukupuolineutraalimpaan suuntaan.

Yleisesti on kuitenkin huomioitava, että väestötietojärjestelmä on yksi keskeisin Suomessa oleva viranomaistietojärjestelmä, johon tehtävät muutokset voivat vaikuttaa hyvin laajasti, vaikka muutokset sinänsä eivät olisi kovin suuria. Siten kaikkia mahdollisia vaikutuksia ei ole voitu tunnistaa.

Kuten esityksessä on arvioitu, on todennäköistä, että hakemusten määrä tulee kasvamaan. Sen arvioiminen, onko kyseessä hetkellinen hakemusmäärän kasvu vai pysyvämpi muutos, ei kuitenkaan ole ollut mahdollista. Hakemusmäärien pysyvään kasvuun liittyvänä riskinä on käsittelyaikojen piteneminen. On arvioitu, että käsittelyaikojen lyhentäminen olisi mahdollista kehittämällä sukupuolen vahvistamista koskevien hakemusten vireillepanoon ja käsittelyyn sähköiset ratkaisut. Esityksessä on arvioitu, että Digi- ja väestötietoviraston kustannuksiksi muodostuu joitakin kymmeniä tuhansia euroja, jotka aiheutuvat muutoksista nykyisiin tietojen käsittelysovelluksiin. Mikäli sähköisen asiointin ja asianhallinnan ratkaisun toteuttaminen osoittautuisi tarpeelliseksi ja katsottaisiin tarkoituksenmukaiseksi, aiheutuisi tästä lisäksi arviolta 150 000-250 000 euron kustannukset. Tällaisia muutoksia ei kuitenkaan ole tässä vaiheessa katsottu tarpeellisiksi toteuttaa ennakolta.

4.2.3 Yritysvaikutukset

Hedelmöityshoitoklinikat

Vuonna 2020 yksityisiä hedelmöityshoitoklinikoita oli Valviralta saatujen tietojen mukaan yhteensä 7. Yksityiset klinikat toimivat yhteensä 11 eri toimipisteessä.

Kuten edellä on todettu, vaihtelevat hedelmöityshoitoklinikoiden tarjoamat palvelut. Esityksen tavoitteena on muun muassa selvittää sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksia suhteessa muun muassa hedelmöityshoidoista annetun lain soveltamiseen. Esitys voi siten vaikuttaa hedelmöityshoitoklinikoiden toimintaan lisääntyneinä hoitoon hakeutuvien määrinä. Myös ennakoivan sukuolujen tallettamisen voidaan arvioida lisääntyvän. Vaikka kyseessä ei olisi suuri kasvu, voi tämä näkyä hedelmöityshoitoklinikoiden toiminnassa.

4.2.4 Yhteiskunnalliset vaikutukset

Sukupuolen vahvistaminen merkitsee koetun sukupuoli-identiteetin oikeudellista tunnustamista. Oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen seurauksena asianomainen henkilö saa uuden henkilötunnuksen, ja hän tulee kohdelluksi koetun sukupuolensa mukaisella tavalla niillä elämänalueilla, joilla sukupuolelle edelleen annetaan oikeudellista merkitystä. Tämä pätee myös niihin henkilöihin, joiden vanhemmuusnimike korjataan heidän oikeudellista sukupuolta vastaavaksi. Esityksen arvioidaan vaikuttavan myönteisesti erityisesti transsukupuolisten henkilöiden ja välillisesti heidän perheenjäsentensä, sekä soveltuvien osin myös intersukupuolisten ja muunsukupuolisten henkilöiden oikeuksien toteutumiseen.

Esitys parantaa sukupuolen vahvistamista toivovien henkilöiden itsemääräämisoikeuden toteutumista, kun sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä ei ole ulkopuolisia lausuntoja tai

selvityksiä vaan hakemus perustuu henkilön omaan selvitykseen sukupuolen kokemuksestaan. Sukupuolen vahvistamista hakevien henkilöiden oikeutta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen parannetaan, kun vahvistamisen edellytyksenä ei enää ole lisääntymiskyvyttömyyttä tai sitä aiheuttavia taikka muuten kajoavia hoitoja. Nauttiakseen yksityiselämänsä suojaa henkilön ei tarvitse luopua oikeudestaan henkilökohtaiseen koskemattomuuteen. Esityksen katsotaan vahvistavan yksityiselämän suojan toteutumista, kun sukupuolen vahvistamista hakevan henkilön ei tarvitse elää vastakkaisessa sukupuoliroolissa (niin sanottu tosielämän koe) ilman sukupuolen oikeudellista tunnustamista ja henkilö tulee kohdatuksi nopeammin ja helpommin sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Yleisesti esityksen arvioidaan parantavan oikeutta syrjimättömyyteen, kun henkilön oikeudellinen sukupuoli saatetaan vastaamaan hänen sukupuoli-identiteettiään ja ulkoista olemustaan. Esityksen voidaan arvioida osaltaan purkavan ahtaita sukupuolikäsityksiä ja edistävän välillisesti laajemminkin sukupuolivähemmistöjen asemaa.

Yksityiselämän suojaa parantaa myös se, että henkilö voi halutessaan muuttaa vanhemmuusnimikkeen, eikä hänen transtaustansa tällöin ilmene lapsen päivittäisiä asioita hoitaessa. Koska vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön käyttöönotto olisi vapaaehtoista ja väestötietojärjestelmästä tietoa saavien organisaatioiden itsensä päätettävissä, voidaan ehdotuksen myönteisien vaikutusten arvioida olevan tältä osin ainakin osittain lähinnä potentiaalisia. Vaikutukset henkilön yksityisyyden suojaan voidaan tältä osin arvioida toteutuvan vähitellen ja myös riippuen viranomaisesta, jonka kanssa kyseinen henkilö asioi.

Toisaalta vanhemmuus tulee jatkossakin merkitä oikeudellista vanhemmuutta koskevan lainsäädännön mukaisesti joko äidiksi tai isäksi.

Sukupuolen vahvistamisen helpottamisen voi arvioida lisäävän mahdollisuutta menettelyn väärinkäytöksille. Cis-henkilö voisi esimerkiksi pyrkiä käyttämään menettelyä väärin tavoitellakseen omaa etuaan tai välttääkseen tiettyä velvollisuutta kuten asevelvollisuutta. Se saattaisi myös mahdollistaa tilanteen, jossa henkilö vahvistaa sukupuolensa toistuvasti häivyttääkseen todellisen henkilöllisyytensä rikollisessa tarkoituksessa. Ehdotetun lain vaikutukset sääntelyn kohderyhmälle on kuitenkin arvioitu olevan huomattavia verrattuna sen mahdollisiin kielteisiin vaikutuksiin.

Vaikutukset sukupuolten tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen

Digi- ja väestötietovirastolta saadun tiedon mukaan sukupuolensa naisesta mieheksi vahvistaneiden henkilöiden lukumäärä oli tarkasteltavana ajanjaksona 2010–2021 lähes joka vuosi noin puolitoista kertaa suurempi kuin sukupuolensa miehestä naiseksi vahvistaneiden henkilöiden lukumäärä. Esityksen vaikutusten voidaan näin ollen arvioida kohdistuvan suhteessa enemmän transmiehiin.

Voimassa olevan translain edellyttämään lääketieteelliseen selvitykseen sisältyvän tosielämän kokeen poistamisen sekä hakemusmenettelyn nopeuttamisen arvioidaan vähentävän niitä tilanteita, joissa henkilö altistuu syrjinnälle tai häirinnälle sen vuoksi, että hänen henkilötunnuksensa ei vastaa hänen sukupuoli-identiteettiään tai ulkoista olemustaan. Tämä ehkäisee sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää ja häirintää. Lääketieteellisten selvitysten ja hoitojen eriyttäminen sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta voi myös osaltaan purkaa ahtaita sukupuolikäsityksiä ja edistää sukupuolten välistä tasa-arvoa. Toisaalta ehdotettu sääntely perustuu edelleen binääriin sukupuolijaotteluun.

Esityksen myötä sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ihmisten oikeus hedelmällisyyteen ja lisääntymiseen toteutuu yhdenvertaisemmin cis-henkilöiden kanssa, kun lisääntymiskyvyttömyyttä koskeva vaatimus edellytyksenä sukupuolen vahvistamiselle poistetaan ja hedelmöityshoitolaisten soveltamista transsukupuolisiin henkilöihin selkeytetään.

Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen eriyttäminen lääketieteellisistä selvityksistä ja hoidoista parantaa myös alueellista yhdenvertaisuutta, kun sukupuolen vahvistamista toivovan henkilön ei tarvitse hakeutua jompaankumpaan kahdesta yliopistollisesta sairaalasta, jonne tutkimus ja hoito on keskitetty.

Suomessa on voimassa hyvin vähän sääntelyä naisille ja miehille erillisistä tiloista. Vankeus- ja tutkintavankeuslakia sekä poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta annettua lakia lukuun ottamatta Suomessa on voimassa vain yksittäisiä säädöksiä, joissa säädetään erillisten tilojen tarjoamisesta naisille ja miehille. Pääsyä kyseisiin tiloihin ei kuitenkaan säännellä, eikä yksittäisen henkilön oikeudellinen sukupuoli siten vaikuta tiloihin pääsyyn.

Tasa-arvovaltuutetun toimisto on kiinnittänyt valmistelussa huomiota siihen, että vaikka sukupuolen mukaan eriytetyt tilat ja pukeutuminen ovat harvoin lainsäädännön tasolla säänneltyjä asioita, ovat ne valtaosalle väestöä arkipäivää kouluissa, työpaikoilla, harrastuksissa ja palveluissa. Tasa-arvovaltuutetun toimiston näkemyksen mukaan lainsäädännön uudistamistyössä olisi hyvä kiinnittää huomiota siihen, mihin erilaiset sukupuolenmukaiset erottelut perustuvat ja millä tasolla erilaisesti kohtelusta olisi hyvä säätää. Esimerkiksi tasa-arvolaissa syrjintää on sellainen palvelun tarjoajan menettely, jossa henkilö asetetaan epäedullisempaan asemaan sukupuolen, sukupuoli-identiteetin tai sukupuolen ilmaisun perusteella. Lain mukaan on kuitenkin sallittua tarjota palvelua yksinomaan tai pääasiallisesti vain toisen sukupuolen edustajille, jos se on perusteltua oikeutetun tavoitteen saavuttamiseksi ja tähän tavoitteeseen pyritään asianmukaisin ja tarpeellisin keinoin. Tasa-arvolain säännöksen taustalla on EU:n tavaroiden ja palveluiden saatavuutta koskeva tasa-arvodirektiivi (Neuvoston direktiivi 2004/113/EY), jossa on nimenomaisesti todettu, että naisten ja miesten erilainen kohtelu voi olla hyväksyttävää, jos se perustuu yksityisyys- ja säädyllyisyys kysymyksiin. Tasa-arvolaissa ei ole kuitenkaan eritelty yksityisyyteen ja säädyllyisyyteen liittyviä syitä erilaisen kohtelun oikeuttamisperusteena ja tasa-arvovaltuutettu on arvioinut yksittäisiä tilanteita tapauskohtaisesti asiakasyhteydenottojen perusteella. Tasa-arvovaltuutettu on lausunnoissaan muun muassa todennut, että koska transihmisten keholliset ja ulkonäölliset sukupuolipiirteet tai sukupuolen ilmaisu voivat poiketa keskimääräisestä, tarvitaan tapauskohtaista harkintaa parhaan ja syrjimättömän toimintatavan löytämiseksi. Juridinen sukupuoli ei sinänsä ole aina asian arvioinnissa ratkaiseva tekijä. (Tasa-arvovaltuutetun toimiston vastaus sosiaali- ja terveysministeriön pyyntöön VN/2369/2021 esittää näkemyksiä translainsäädännön uudistamisen valmisteluun, 26.09.2021 Dnro TAS/234*/2021.)

Ehdotetun lain ei arvioida muuttavan nykyistä oikeustilaa tältä osin. Voidaan kuitenkin arvioida, että kun sukupuolen vahvistaminen erotetaan lääketieteellisestä selvityksistä ja hoidoista, eikä sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä ole enää voimassa olevan lain mukaista tosielämän koetta, voivat lisääntyä ne tilanteet, joissa transihmisten keholliset ja ulkonäölliset sukupuolipiirteet tai sukupuolen ilmaisu poikkeavat heidän edustamansa juridisen sukupuolen keskimääräisestä. Myös tarve tasa-arvovaltuutetun toimiston esittämälle arvioinnille voi siten kasvaa.

Sosiaaliset ja terveysvaikutukset

Tutkimukset osoittavat, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt altistuvat ylimääräiselle krooniselle stressille vähemmistöasemansa takia. Stressiä lisäävät muun muassa syrjinnän kokemukset. Vähemmistöstressi lisää paitsi mielenterveysongelmia ja itsetuhoisuutta, myös riskiä fyysisille sairauksille. (Jaskari, O. & Keski-Rahkonen, A. (2021) Vähemmistöstressi uhkana seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen terveydelle. *Duodecim*, 137(17):1781-8.)

Sukupuolensa oikeudellista tunnustamista toivovan henkilön ei esityksen mukaan tarvitse läpikäydä lisääntymiskyvyttömyyttä aiheuttavia hoitoja tai toimenpiteitä vastoin tahtoaan. Esityksen voidaan arvioida vähentävän sukupuoliristiriidasta kärsivän henkilön kokemaa vähemmistöstressiä, kun hän tulee nopeammin kohdatuksi sukupuoli-identiteettinsä mukaisella tavalla, häntä syrjinnälle ja häirinnälle altistavat tilanteet vähenevät ja depatologisoinnin seurauksena sukupuolivähemmistöihin kohdistuvat ennakkoluulot hälvenevät. On kuitenkin otettava huomioon, että Suomi käyttää edelleen ICD-10 tautiluokitusta, jossa transsukupuolisuus sijaitsee mielenterveyden ja käyttäytymishäiriöiden luvussa ryhmässä Muut aikuisiän persoonallisuus- ja käytöshäiriöt.

Kynnys hakea apua mahdollisiin mielenterveysongelmiin voi madaltua, kun pelko siitä, että mielenterveysongelmat muodostaisivat esteen tai hidasteen sukupuolen vahvistamiselle, vähenisivät. Esityksen voidaan siten arvioida välillisesti parantavan sukupuoliristiriidasta kärsivien henkilöiden terveyttä ja hyvinvointia. Toisaalta esitys ei tuo helpotusta henkilöille, jotka eivät identifioitu naiseksi tai mieheksi.

Ehdotetun uuden lain 3 §:n 2, 3 ja 4 momentin säännöksillä sekä raskauden keskeyttämisestä annettuun lakiin ja tutkimuslakiin ehdotetuilla muutoksilla pyritään varmistamaan se, että terveydenhuoltoa järjestettäessä henkilölle annetaan lääketieteellisesti perustellut palvelut riippumatta vahvistetusta sukupuolesta ja tutkimusta tehdessä raskaana olevaa ja imettävää tutkittavaa suojataan riippumatta hänen oikeudellisesta sukupuolestaan. Sääntelyn vaikutus on pääosin oikeusvarmuutta lisäävä, sillä tiedossa ei ole, että terveydenhuollon käytännön toiminnassa olisi katsottu, ettei sukupuoltaan vahvistaneella miehellä olisi oikeus esimerkiksi raskauteen liittyviin palveluihin. Tällaisia raskauksia ei tosin tiedetä juuri olleen, mutta sukupuolen vahvistamista koskevaan sääntelyyn ehdotettujen muutosten voidaan arvioida lisäävän niiden mahdollisuutta. Mainittu säännös on merkityksellinen erityisesti sen osalta, että se selventää epäselvää oikeustilaa sukupuoltaan vahvistaneiden mahdollisuudesta saada hedelmöityshoitoja hedelmöityshoidoista annetun lain mukaisesti.

Osa Suomessa valtakunnalliseen seulontaohjelmaan kuuluvista seulonnoista kohdistuvat vain naisiin. Tällaisia seulontoja ovat rintasyöpäseulonnat ja kohdunkaulansyövän seulonta. Kutsut syöpäseulontoihin lähetetään väestötietojärjestelmässä olevan sukupuolitiedon perusteella. Sukupuolensa oikeudellisesti toiseen vahvistavan sukupuolimerkintä muutetaan väestötietojärjestelmään. Tämän vuoksi sukupuolensa naisesta mieheen vahvistanut ei saa automaattisesti kutsua seulontaan, vaikka hänellä olisi biologisesti jäljellä seulontaan liittyvät ruumiinosat, esimerkiksi rinnat. Sinänsä tällainen tilanne on esillä jo nykyainsäädännön nojalla, eikä ehdotettu lainsäädäntö suoraan vaikuta tähän tilanteeseen. Ehdotetuilla säännöksillä voitaisiin kuitenkin turvata se, että henkilöiden oikeus seulontoihin on kiistaton ja oikeustila on selkeä. Sääntely edellyttää alemman asteisen sääntelyn muuttamista.

Esityksessä ehdotetaan, ettei sukupuoli-identiteetin tutkimuksesta ja hoidosta olisi jatkossa transasetusta vastaavaa sääntelyä tai muuta erityissääntelyä, lukuun ottamatta tietyn erikoissairaanhoidotasaisen hoidon keskittämistä, josta ehdotetaan jatkossa säädettävän

erikoissairaanhoidon keskittämisasiäsetuksessa. Tämä ei oikeudellisesti vaikuta transsukupuolisten ja muiden sukupuoli-identiteettinsä takia tutkimuksia tai hoitoa tarvitsevien mahdollisuuteen saada hoitoa, vaan heihin soveltuu, kuten nykyin, terveydenhuollon yleissääntely. Tiedossa kuitenkin on, että terveyspalvelujärjestelmässä ei välttämättä tunneta sukupuoli-identiteettiin liittyvien kysymysten hoitoa tarpeeksi laajasti ja eri hoidon tasoilla. Palkon vuonna 2020 antamien suositusten tarkoituksena on vahvistaa tällaisen osaamisen kehittämistä ja toteutumista palvelujärjestelmässä. HUS Psykiatria on viime vuosina tarjonnut koulutusta terveydenhuollon ammattilaisille ja tiedottanut sukupuolidysforian hoitokäytännöistä. He ovat kouluttaneet muita palveluntuottajia. HUS Psykiatria on myös käynnistänyt matalan kynnyksen reaaliaikaiset etäkonsultaatiot YTHS:lle vuonna 2020 ja HUS alueen perusterveydenhuoltoon vuonna 2021 (Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiirin vastaus selvityspyyntöön sukupuoli-identiteetin tutkimuspoliklinikoiden (aikuiset ja nuoret) toiminnoista ja translaisäädännön uudistuksen mahdollisista vaikutuksista niihin, VN/12660/2021, 1.12.2021).

Vaikutukset kansalaisten asemaan ja toimintaan yhteiskunnassa

Esityksellä on useita kansalaisten arkea helpottavia vaikutuksia. Sukupuolen vahvistaminen on nopeampaa ja helpompaa ja henkilö tulee kohdatuksi nopeammin sukupuoli-identiteettinsä mukaisella tavalla viranomaisessa asioidessaan ja palveluita käyttäessään. Transsukupuolinen henkilö voi hakea vanhemmuusnimikkeen muuttamista, jolloin hänen transtaustansa ei ilmene hänen hoitaessaan lapsensa asioita.

Digi- ja väestötietovirastolta saaduista lukumäärätiedoista ilmenee, että vain pieni osa oikeudellisen sukupuolensa vahvistaneista henkilöistä vahvistaa sukupuolensa alkuperäiseksi, syntymässä määritellyksi sukupuolekseen. Tällaisia tapauksia oli tarkasteltavana ajanjaksona, vuosina 2015 – 2021, yhteensä 18 kappaletta, mikä on noin 1,5 prosenttia kaikista oikeudellisen sukupuolen vahvistamista koskevista päätöksistä (1189 kappaletta). Kun sukupuolen vahvistaminen erotetaan lääketieteellisistä selvityksistä ja hoidoista ja vahvistamista koskeva hakemusmenettely helpottuu merkittävästi, voidaan uusien sukupuolen vahvistamista alkuperäiseen koskevien hakemusten arvioida kasvavan. Useat väestötietojärjestelmään kohdistuvat muutokset voivat aiheuttaa ongelmia henkilön tietojen hallinnalle väestötietojärjestelmässä ja väestötietojärjestelmän toimivuudelle tältä osin. Esityksessä ehdotettu harkinta-aika ja viranomaiselle säädetty informointivelvollisuus ennaltaehkäisevät impulsiivisia ja harkitsemattomia päätöksiä, joiden myötä todennäköisyys sille, että henkilö haluaa palata aiempaan vahvistamista edeltävään sukupuoleensa, kasvaa. Harkinta-ajan ja informointivelvollisuuden voidaan arvioida turvaavan myös väestötietojärjestelmän tietojen paikkansapitävyyttä ja toimivuutta.

Toisaalta hakemusmenettelyyn sisältyvä harkinta-aika voi tuntua kohtuuttomalta niistä henkilöistä, joilla on jo takanaan pitkäaikainen sukupuoliristiriita. On myös mahdollista, että sen ei katsottaisi täysin vastaavan viimeaikaisia kansainvälisiä suosituksia siitä, että menettelyyn tulisi olla nopea (ks. esimerkiksi Euroopan neuvoston ministerikomitean suositus (CM/Rec(2010)5) ja Yogyakartaan periaate 31).

Vaikutukset lapsiin ja nuoriin

Lapset sukupuolen vahvistamista hakevan lapsena

Lasten ja vanhempien kokemuksia vanhemman sukupuolenkorjausprosessista on selvitetty suomalaisessa tutkimushankkeessa, jossa kokemuksia kysyttiin lasten vanhemmilta sekä 13–

18-vuotiailta lapsilta itseltään (Aarnio, K., Kallinen, K., Kylmä, J., Solantaus, T. & Rotkirch, A. (2018). Sateenkaariperheiden vanhemmat. Kokemuksia lasten hyvinvoinnista, perhesuhteista ja tuen saannista. Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D 63. Helsinki: Väestöliitto; Aarnio, K., Kylmä, J., Solantaus, T. & Rotkirch, A. (2017). Sateenkaariperheiden lasten ja nuorten hyvinvointi ja kokemukset. Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D62. Helsinki: Väestöliitto).

”Sateenkaariperheiden lasten hyvinvointi” -tutkimushankkeessa kerättiin vuonna 2016 kyselytietoa 80 vanhemmalta (useammin äiti) ja 102 lapselta. Perheen aikuisen transkokemus kosketti tässä aineistossa 18 lapsen perhettä ja useimmiten kyse oli transmiehistä. Aineistossa ei ollut lapsia, jotka olisivat syntyneet vanhemman sukupuolenkorjausprosessin jälkeen. Kyselyyn osallistui kahdeksan 13–18-vuotiaasta nuorta. Lasten itse antamien arvioiden perusteella suhteet transsukupuoliseen vanhempaan olivat varsin hyviä. Osa nuorista kertoi aikoinaan hämmentyneensä saatuaan tietää transkokemuksesta tai sukupuolenkorjauksesta. Osalle siitä puhuminen oli ollut vaikeaa, ja yksi nuori on pelännyt kiusatuksi tuloa ja kokenut häpeää. Avovastauksissa he kuvailivat kielteisinä puolina hämmennyksen ja yksittäiset vastaajat häpeää, kiusaamisen pelkoa ja katkenneita suhteita isovanhempiin. Kaikille näille kahdeksalle nuorelle vanhemman sukupuolen korjaamisen prosessi tai transkokemus näyttäytyi kuitenkin neutraalina tai myönteisenä asiana. Vanhemman sukupuolen korjaaminen on vaikuttanut nuoren elämään joko myönteisesti tai asiaan liittyvien käytännön muutosten tasolla, kuten uuden nimityksen kautta. Transsukupuolisten perheiden erityisen vahva tuen tarve korostui aineistossa selkeästi. Vanhempien arvion mukaan transperheet ovat tarvinneet moninkertaisesti useammin tukea kuin muut sateenkaariperheet, ja he kokivat myös muita useammin jääneet vaille riittävää tukea.

Transsukupuolisten henkilöiden lapset voivat edellä mainitun tutkimuksen perusteella Suomessa pääosin hyvin. On kuitenkin huomioitava, että tutkimuksessa ei erotella oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen vaikutuksia sukupuolen lääketieteellisestä korjausprosessin tai yleisesti transition vaikutuksista. Siksi tämän hallituksen esityksen vaikutuksia on edellä mainitun tutkimuksen perusteella vaikea arvioida. Yleisesti voidaan kuitenkin olettaa, että siinä missä esityksen arvioidaan vaikuttavan myönteisesti sukupuolensa toiseksi vahvistavien henkilön hyvinvointiin, voidaan sen arvioida vaikuttavan välillisesti, myönteiseen tapaan, myös kyseisten henkilöiden ennen sukupuolen korjausprosessia syntyneiden lasten hyvinvointiin.

Esityksellä muuhun lainsäädäntöön ehdotetuilla muutoksilla pyritään varmistamaan, ettei vanhemmuusnimikkeen muutoksella ole vaikutuksia lapsen oikeudelliseen asemaan. Myöskään vanhemman asema huoltajana ei ole riippuvainen henkilön sukupuolesta. Erikseen on katsottu tarpeelliseksi selvittää, mitä käytännön vaikutuksia vanhemmuusnimikkeen muutoksilla voi olla lasten arkeen ja hyvinvointiin. Tätä tiedusteltiin lapsilta lausuntokierroksen aikana järjestetyssä verkkokuulemisessa, jonka sosiaali- ja terveysministeriö toteutti. Verkkokyselyä jaettiin Sateenkaariperheet ry:n sekä muiden sateenkaarijärjestöjen kautta heidän jäsenilleen. Kyselyllä haluttiin selvittää lapsilta ja nuorilta, mikä vaikutus vanhemmuutta kuvaavalla virallisella nimikkeellä (isä tai äiti) on lapsen ja nuoren päivittäiseen elämään. Lisäksi haluttiin selvittää sitä, mitä mieltä lapset ja nuoret ovat siitä, että vanhempi voisi muuttaa virallisen vanhemmuutta kuvaavan nimikkeen ja tulisiko heidän näkemyksen mukaan vanhemman keskustella heidän kanssaan ennen nimikkeen muuttamista. Halutessaan lapsella tai nuorella oli mahdollisuus kertoa myös muita terveisiä lainvalmistelijoille. Vanhempaa pyydettiin tarvittaessa avustamaan lasta kyselyyn vastaamisessa.

Kyselyyn vastasi yhteensä 16 vastaajaa. Vastaajista seitsemän katsoi virallisella vanhemmuusnimikkeellä olevan vaikutuksia vastaajan päivittäiseen elämään. Näistä viisi piti tärkeänä mahdollisuutta muuttaa nimikettä, yksi katsoi, ettei vanhemmuusnimikettä tulisi voida

muuttaa, ja yksi ei osannut sanoa pitääkö mahdollisuutta tärkeänä. Vastaajista yhdeksän vastasi, ettei virallisella vanhemmuusnimikkeellä ole vaikutuksia heidän päivittäiseen elämään. Niistä yhdeksästä vastaajasta, joiden mukaan virallisella vanhemmuusnimikkeellä ei ole vaikutuksia, kuitenkin seitsemän piti vanhemmuusnimikkeen muuttamisen mahdollisuutta tärkeänä (kaksi ei osannut sanoa).

Yhteensä vastaajista 12 piti siis mahdollisuutta muuttaa nimikettä tärkeänä riippumatta siitä, oliko virallisella nimikkeellä vaikutuksia elämään (viisi vastaajaa) vai ei (seitsemän vastaajaa). Yksi ei pitänyt mahdollisuutta muuttaa nimikettä tärkeänä (kyseinen vastaaja myös vastusti mahdollisuutta), ja kolme ei osannut sanoa. Näistä kahdestatoista vastaajasta kaksi piti tärkeänä, että vanhempi keskustelisi asiasta ensin heidän kanssaan, viisi ei pitänyt tätä tärkeänä, ja toiset viisi ei osannut sanoa. Niistä vastaajista, jotka eivät osanneet sanoa pitävätkö mahdollisuutta muuttaa nimikettä tärkeänä, yksi piti kuitenkin tärkeänä, että vanhempi keskustelisi asiasta heidän kanssaan, toinen ei pitänyt tätä tärkeänä, ja kolmas ei osannut sanoa.

Kysymykseen siitä, minkälaisia vaikutuksia vanhemmuusnimikkeen muuttamisella olisi lapsen tai nuoren elämään, pyydettiin avovastauksia. Annetuissa vastauksissa vanhemmuusnimikkeen muuttamisella ei juurikaan arvioitu vaikutuksia lapsen tai nuoren omaan elämään, mutta sillä vältettäisiin joidenkin vastaajien mukaan ikäviä tilanteita, tunteita tai tarvetta selitellä. Osassa vastauksissa korostettiin, että se helpottaisi ennen kaikkea vanhemman oloa tai olisi tälle tärkeää. Muuttamisissa vastauksissa kyseenalaistettiin ylipäänsä tarve sukupuolitetuille vanhemmuusnimikkeille.

Sillä, että vanhempi voi halutessaan muuttaa vanhemmuusnimikkeensä sukupuolen vahvistamisen yhteydessä tai sen jälkeen, voidaan kuitenkin arvioida parantavan myös lapsen yksityiselämän suojaa, kun vanhemman transtausta ei ilmene hänen hoitaessaan lapsen päivittäisiä asioita.

Vanhemman sukupuolenkorjauksen jälkeen syntyneitä lapsia on toistaiseksi huomattavasti vähemmän kuin ennen korjausta syntyneitä ja heistä on myös vähemmän tutkimustietoja, kuin ennen sukupuolenkorjausta syntyneitä. Voidaan olettaa, että monet yllä kuvatut kasvuympäristöön liittyvät haasteet lieventyvät tai poistuvat kokonaan, mikäli lapsi syntyy sukupuoltaan korjanneelle vanhemmalle. Korjausprosessi ei aiheuta hämmennystä lapselle eikä ristiriitoja parisuhteelle, ja sen läpi käyminen on usein kohentanut transsukupuolisen ihmisen elämänlaatua ja mielenterveyttä (Ethics Committee of the American Society for Reproductive Medicine (2015). Access to fertility services by transgender persons: an Ethics Committee opinion. *Fertility and Sterility*, 104(5), 1111-1115).

Ranskassa on toteutettu seurantatutkimus transmiehille, jotka saivat vaimon kanssa lapsia luovutettujen siittiöiden avulla (Chiland, C., Clouet, A.M., Golse, B., Guinot, M., Wolf, J.P., ym. (2013). A new type of family: Transmen as fathers thanks to donor sperm insemination. A 12 year follow up exploratory study of their children. *Neuropsychiatrie de l'enfance et de l'adolescence* 61, 365-70). Chilandin ja muiden pitkittäistutkimuksessa kolme psykologista asiantuntijaa seurasi jokaisen lapsen kehitystä ja haastatteli lapsia ja vanhempia lapsen ollessa vuoden ikäinen ja sen jälkeen joka toinen vuosi. Yhteensä tässä tutkittiin 42 lasta, jotka olivat syntyneet 32 pariskunnalle. Tutkimuksen mukaan näiden lasten hyvinvointi ja perheiden olosuhteet ovat vähintään yhtä hyvät kuin valtaväestöllä.

Vaikutukset lapsen oman sukupuoli-identiteetin kannalta

Hallituksen esityksessä ehdotetaan, että sukupuolen vahvistaminen olisi mahdollista 18 vuotta täyttäneille henkilöille. Täysi-ikäisyyttä koskeva edellytys ei muuta nykyistä oikeustilaa, sillä

alaikäisillä henkilöillä ei voimassa olevan lain mukaan ole mahdollisuutta vahvistaa oikeudellisesti sukupuoltaan. Sukupuolen vahvistamista koskevan sääntelyn uudistus tarjoaa kuitenkin tilaisuuden arvioida ikärajan vaikutuksia lapsiin ja nuoriin. Osana hallituksen esityksen valmistelua selvitettiin sitä, mitä konkreettisia vaikutuksia voimassa olevan lain ikärajalla on alaikäisten henkilöiden asemaan ja heidän perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen, sekä minkälaisia vaatimuksia ihmis- ja perusoikeusvelvoitteet asettavat lasten ja nuorten asemaa koskevalle sääntelylle sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevissa kysymyksissä, kun otetaan huomioon olemassa oleva tutkimusnäyttö sukupuoliristiriidan merkityksestä lapsille ja nuorille. Selvitys on luettavissa julkisessa palvelussa osoitteessa [https://stm.fi/hankkeet/tunnuksella STM009:00/2021](https://stm.fi/hankkeet/tunnuksella_STM009:00/2021).

Selvitys osoittaa, että sukupuoli-identiteettiä on pidettävä olennaisena osana yksilön itsemääräämisoikeutta ja yksityiselämän suojaa ja sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen mahdollisuus liittyy keskeisesti itsemääräämisoikeuden kunnioittamiseen, hyvinvoinnin parantamiseen sekä syrjimättömyyteen. Kaikki perus- ja ihmisoikeudet suojaavat pääsääntöisesti myös lapsia. Lainsäädännössä asetettu ikäraja vaikuttaa siten olennaisesti lapsen oikeuksiin. Tutkimusnäyttö osoittaa, että sukupuoliristiriidan kokemus voi alkaa hyvinkin aikaisin ja vaikka sukupuoliristiriita ei jatkuisi aikuisuuteen, sen kanssa eläminen voi merkittävästi heikentää yksilön hyvinvointia ja altistaa syrjiville käytännöille. Sosiaalinen transitio ja sitä tukeva sukupuolen vahvistaminen parantavat hyvinvointia ja vähentävät syrjintää. Toisaalta juuri sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen merkityksestä lasten ja nuorten hyvinvoinnille, irrotettuna sosiaalisesta transitiosta ja ympäristön tuesta taikka sukupuoliristiriidan lääketieteellisistä hoidoista ei ole tutkittua tietoa. Tutkimus myös osoittaa, että on mahdollista, että transitio takaisin aiempaan sukupuolirooliin saattaa muodostua raskaaksi lapselle.

Lainsäädännössä sukupuolen vahvistamiselle asetettava ikäraja tarkoittaa, etteivät esityksen arvioidut myönteiset vaikutukset toteutuisi sellaisenaan alaikäisten osalta. Selvityksen mukaan sukupuolen vahvistamisen vaikutukset voivat olla erityisen merkityksellisiä ikävaiheessa, jossa lapsen tai nuoren tulisi voida keskittyä muun muassa koulunkäyntiin, harrastuksiin ja vertaissuhteisiin. Vaikka oikeudellinen sukupuolimerkintä ei yksinään ratkaisisi sukupuoliristiriitaan liittyviä ongelmia, se voisi auttaa lieventämään haitallisia vaikutuksia sekä tukemaan hakeutumista koulutukseen ja työhön, kun esimerkiksi koulutodistukset ja muut henkilöllisyyttä ilmentävät asiakirjat vastaavat omaa sukupuoli-identiteettiä. Toisaalta, ikärajalla vältettäisiin myös sukupuolen vahvistamisen haitalliset vaikutukset siltä osin kuin sukupuolen vahvistamisen ja siihen liittyvän menettelyn katsotaan olevan identiteettikehityksen kannalta haitallista.

Lausuntokierroksen aikana kuultiin lapsia ja nuoria hallituksen esitysluonnoksen vaikutusarvioinnin tueksi. Kyselyn avulla oli tarkoitus kuulla nuoria siitä, millä tavalla nykyisen translain mukainen ikäraja ja lakiehdotuksen toteutuminen vaikuttaa heidän elämään. Kuuleminen toteutettiin erityisesti 12–18 -vuotiaille kohdennettuna verkkokyselynä ja nuoremmille lapsille kahtena Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskuksen vapaaehtoisten kanssa suunnitellussa ja ohjatussa työpajassa, joista toinen järjestettiin kasvokkain ja toinen etämuodossa. Kyselyyn oli mahdollista vastata suomen lisäksi myös ruotsiksi ja englanniksi. Kyselyyn tuli yhteensä 155 vastausta, joista 151 oli valideja.

Nuorilta kysyttiin missä määrin sukupuolimerkinnän virheellisyys vaikuttaa heidän elämäänsä. Noin 6 % kaikista vastaajista koki, ettei virheellisyys vaikuttanut heidän elämäänsä lainkaan tai juurikaan. Vähän tai jonkin verran asia vaikutti noin 35,8 % vastaajista elämään. Noin puolet vastaajista koki, että sukupuolimerkinnän virheellisyys vaikutti heidän elämäänsä melko paljon.

tai todella paljon. Vastaajista 8 % jätti vastaamatta kysymykseen. Sukupuoleltaan binääreillä nuorilla näkyi selkeämmin väärän sukupuolimerkinnän merkitys.

Vastaajilla oli mahdollisuus kertoa omin sanoin, miten sukupuolimerkintä heidän elämässään näkyi. Osa-alueet, joissa vaikutuksia koettiin tai pelättiin eniten, liittyivät muiden suhtautumiseen sukupuolimerkintään, joihin liittyvissä vastauksissa nousivat esiin oman sukupuoli-identiteetin sivuuttaminen tai kohdattu syrjintä sukupuolimerkinnän perusteella ja jatkuva paljastumisen pelko sekä henkilöllisyyspaperien käyttö henkilöllisyyttä tai ikää todistaessa, terveydenhuollon huonot kohtaamiset lääkärien ja muun hoitohenkilökunnan kanssa, viranomaisten kanssa tai virallisissa dokumenteissa vastaantuleva väärä sukupuolimerkintä sekä koulussa tapahtuva sukupuolittaminen väärin koulun, opettajien tai koululiikunnan tiimoilta. Matkustamiseen liittyen vastauksissa nousi esiin vaikutukset liittyen väärän sukupuolimerkinnän vaativiin matkustusdokumentteihin ja passin esittämiseen. Lisäksi esiin nousivat muun muassa harrastuksiin sekä työ- ja opiskelupaikkojen hakuun liittyvät haasteet väärän sukupuolimerkinnän johdosta. Moni nuori kuvaili vahvoja ahdistuksen ja pelon tunteita sukupuolimerkinnän johdosta.

Selkeä enemmistö (77,6 %) kaikista vastaajista vahvistaisi tai olisi vahvistanut oikeudellisen sukupuolensa jo alaikäisenä, jos se olisi mahdollista. Viisi vastaajista (3,3 %) ei olisi näin tehnyt. Vastauksestaan ei ollut varma 17,1 % vastaajista.

Transition eri muodot olivat nuorille hyvin tärkeitä. Sosiaalinen transitio nousi vastauksissa erityisen tärkeäksi. Vastaajista 82,2 % koki sen erittäin tärkeäksi mahdollisuudeksi itselleen ja 10,5 % jokseenkin tärkeäksi. Oikeudellisen sukupuolimerkinnän koki erittäin tärkeäksi itselleen 68,4 % ja jokseenkin tärkeäksi 26,3 %. Lääketieteellisten hoitojen tärkeys jäi hieman näiden alle: niitä erittäin tärkeinä piti 65,1 % vastaajista ja jokseenkin tärkeinä 23 % vastaajista. Oikeudellinen sukupuolimerkintä asettuu useimmiten osaksi sosiaalista transitiota: nuoret kertoivat usein tilanteista, joissa oikeudellinen sukupuolimerkintä tulee sosiaalisen transition esteeksi ja ”paljastaa” transtaustan.

Nuorten omissa kirjoituksissa nousivat esille myös muunsukupuolisten kokemukset. Osa heistä toi esiin sen, ettei nykyinen translain luonnos auttaisi heitä, vaikka alaikäiset siihen sisällytettäisiinkin, sillä binäärinen sukupuoli-jaottelu säilyisi edelleen. Toisaalta osa kertoi, että binäärimuodossakin mahdollisuus vahvistamiseen helpottaisi heidän arkeaan tai he olivat mahdollisuutta käyttäneet. Useat muunsukupuoliset toivat esiin näkymättömyyden tunnetta yhteiskunnassa.

Yhtenä kysymyksenä tiedusteltiin nuorten näkemyksiä siitä, minkä ikäisille oikeudellinen sukupuolen vahvistaminen tulisi mahdollistaa. Kysymyksen yhteydessä korostettiin, ettei kysymys liittynyt nykyiseen, vain täysi-ikäiset käsittävään lakiluonnokseen, vaan siihen, jos lakia joskus tulevaisuudessa tarkasteltaisiin uudestaan. Suurin osa vastauksista asettui 13–16 ikävuoden välille. Monelle vanhemman suostumus oli nuorempien kohdalla olennaista.

Alle 13-vuotiaille nuorille järjestettiin kaksi työpajaa. Molempiin tilaisuuksiin osallistui neljä lasta, joista yksi osallistui molempiin. Lapset olivat 6–11-vuotiaita. Vanhemmat antoivat kirjalliset suostumuksensa lasten kuulemiselle. Työpajoissa noudatettiin turvallisen tilan sääntöjä ja lapsia muistutettiin siitä, että työpajan saisi jättää kesken koska tahansa. Lasten näkemyksiä kuultiin saduttamisen keinoin. Lapset tunsivat suurta myötätuntoa väärillä sukupuolimerkinnöillä kulkevia eläimiä kohtaan. He ymmärsivät suden pahan mielen väärän merkinnän johdosta ja näkivät myös mahdollisia käytännön vaikutuksia. Lasten vastauksista kävi ilmi sosiaalisen transition osalta nimen suuri merkitys. Lapsilla oli myös vahva luottamus vanhempiin tilanteen korjaamisessa ja siihen, että asiat olisivat välittömästi korjattavissa.

Vaikutukset työllisyyteen ja työelämään

Euroopan perusoikeusviraston vuonna 2019 toteuttaman LHBTI-kyselyn Suomea koskevien tulosten mukaan 26 % transihmisistä oli kohdannut syrjintää työssä ja 21 % työnhaussa viimeisen vuoden aikana. 27 % transihmisistä oli havainnut kielteisiä asenteita työelämässä viimeisen viiden vuoden aikana. 42 % transihmisistä salasi oman kuulumisensa sukupuoli- ja/tai seksuaalivähemmistöön työpaikalla. (A long way to go for LGBTI-equality. European Union Agency for Fundamental Rights, 2020.)

Esityksen voidaan arvioida helpottavan sosiaalisesta dysforiasta kärsivien työhön hakeutumista sekä työkykyä ja osallistumista yhteiskunnalliseen toimintaan, kun he tulevat helpommin kohdatuksi sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Esityksen voidaan myös arvioida ennaltaehkäisevän transsukupuolisiin ihmisiin kohdistuvaa syrjintää työelämässä ja työnhaussa.

5 Muut toteuttamisvaihtoehdot

5.1 Vaihtoehdot ja niiden vaikutukset

Vaihtoehdot sukupuolen vahvistamista koskevan menettelyn sääntelemiseksi

Translainsäädännön uudistamisen valmistelutyöryhmä esitti 2020 raportissaan vaihtoehtoisia malleja sukupuolen vahvistamista koskevaksi sääntelyksi. Valmistelutyöryhmän toimeksiantoon ei kuulunut tehdä ehdotusta selvittämiensä sääntelyvaihtoehtojen valinnasta eikä arvioida niiden suhdetta hallitusohjelmakirjauksiin. Valmistelutyöryhmä jakoi sääntelyvaihtoehdot karkeasti jaotellen suppeaan ja laajaan malliin. Ensiksi mainittu sisälsi vähimmillään vain lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poiston. Hallitusohjelman mukaan lääketieteelliset hoidot eriytetään juridisen sukupuolen korjauksesta. Suppeaa mallia ei siten voida pitää hallitusohjelman tavoitteiden mukaisena.

Valmistelutyöryhmän esittämässä laajemmassa mallissa oikeudellinen sukupuolen vahvistaminen erotettaisiin sukupuolen korjaamiseen tähtäävistä lääketieteellisistä toimenpiteistä ja oikeudellinen sukupuolen vahvistaminen mahdollistettaisiin ilmoitusasiana tai hakemusmenettelynä.

Yhtenä vaihtoehtona valmistelutyöryhmä esitti raportissaan hakemusmenettelyä kuuden kuukauden harkinta-ajalla. Harkinta-aika voisi olla myös kuutta kuukautta lyhyempi, esimerkiksi yksi kuukausi tai kolme kuukautta. Harkinta-ajan säätämällä voidaan valmistelutyöryhmän mukaan nähdä eri tarkoituksia. Yhtäältä harkinta-ajan tarkoituksena on oikeudellisen sukupuolensa vahvistamista harkitsevan henkilön suojaaminen hänen omilta impulsiivisilta ja harkitsemattomilta ratkaisuiltaan. Henkilöön kohdistuvan suojan lisäksi yhteiskunnalla on myös laajempi intressi huolehtia väestötietojärjestelmän tietojen paikkansapitävyydestä ja toimivuudesta. Harkitsemattomien ratkaisujen myötä nousee riski siitä, että oikeudellinen sukupuoli korjataan jonkun ajan kuluttua takaisin alkuperäiseksi. Useat peräkkäiset väestötietojärjestelmään kohdistuvat muutokset voivat aiheuttaa ongelmia henkilön tietojen hallinnalle ja siten väestötietojärjestelmän toimivuudelle.

Valmistelutyöryhmän mukaan on kuitenkin mahdollista, että harkinta-ajasta säätäminen voidaan kokea itsemääräämisoikeuden loukkauksena. Hakemusmenettely ilman harkinta-aikaa voitaisiin siten katsoa parantavan hakijan itsemääräämisoikeuden toteutumista. Se nopeuttaisi hakemusprosessia ja kun hakijalta ei edellytettäisi hakemuksen vahvistamista, myös keventäisi

viranomaisen työtä. Toisaalta menettely saattaisi lisätä niitä tilanteita, joissa henkilö haluaa palata sukupuolen vahvistamista edeltävään sukupuoleen.

Valmistelutyöryhmä katsoi, että laissa säädetyllä harkinta-ajalla tavoiteltavat vaikutukset olisivat ainakin osittain saavutettavissa säätämällä viranomaisen informointivelvollisuudesta ja piti perusteltuna säätää viranomaisen informointivelvollisuudesta riippumatta siitä, mikä sääntelyvaihtoehto tulee valituksi.

Hallitusohjelmassa mainitun sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevan hakemusmenettelyn ja perustellun selvityksen osalta valmistelutyöryhmä nosti esille myös haasteen, joka liittyy hakemusta käsittelevän viranomaisen osaamiseen ja harkintavaltaan selvityksen arvioinnissa.

Toisena vaihtoehtona valmistelutyöryhmä esitti sukupuolen vahvistamista ilmoitusmenettelyinä. Ilmoitusmenettely toisi sukupuoli-identiteettiä koskevan päätöksenteon täysimääräisesti asianomaisen henkilön itsemääräämisoikeuden piiriin. Se myös helpottaisi ja nopeuttaisi menettelyä hakemusta tekevän henkilön näkökulmasta ja henkilö saisi nopeammin viralliset asiakirjat vastaamaan hänen kokemaansa sukupuolta ja ulkoista olemusta. Tämä helpottaisi henkilön arkea, kun henkilö tulisi nopeammin kohdatuksi identiteettinsä mukaisesti viranomaisessa asioidessaan ja palveluja käyttäessään. Se myös vähentäisi tilanteita, joissa henkilö voi altistua syrjinnälle. Menettelyn voitaisiin kokonaisuudessaan vähentää sukupuolen vahvistamista hakevan henkilön vähemmistöstressiä ja parantaa tämän terveyttä ja hyvinvointia. Se, että sukupuolen vahvistamiseen ei sisältyisi hakemusmenettelyä tai harkintavaltaa, keventäisi prosessia myös viranomaisen osalta.

Toisaalta ilmoitusmenettelyyn perustuva malli voisi lisätä niitä tilanteita, joissa henkilö haluaa palata sukupuolen vahvistamista edeltävään sukupuoleensa. Tämä teettäisi lisätyötä ilmoituksia käsittelevässä viranomaisessa. Useat perättäiset väestötietojärjestelmään kohdistuvat muutokset voivat lisäksi aiheuttaa haasteita henkilön tunnistettavuudelle ja väestötietojärjestelmän toimivuudelle.

Valmistelussa on arvioitu mahdollisuutta säätää sukupuolen vahvistamista koskevasta hakemusmenettelystä, johon Norjan mallin tavoin sisältyisi tosiasiallinen harkinta-aika, kun hakemusta käsittelevä viranomainen lähettää hakijalle tietoa hakemuksen hyväksymisen käsittelystä ja oikeusvaikutuksista ja edellyttää samalla, että hakija todistaa henkilöllisyytensä ja vahvistaa hakemuksensa.

Kokonaisuudessaan prosessiin kuluisi parhaimmillaan niin lyhyt aika, että tosiasiallista harkinta-aikaa ei Suomessa kuvatulaisessa menettelyssä käytännössä kuitenkaan muodostuisi. Jos kyseessä olisi valmis tietopaketti, jonka viranomainen lähettäisi hakijalle heti hakemuksen vastaanotettuaan, voisi hakija parhaimmillaan, sähköisesti asioidessaan, vahvistaa hakemuksensa välittömästi tiedot saatuaan, päivien kuluttua hakemuksen vireille pantuaan. Tämän ei ole katsottu vastaavan hallitusohjelmassa mainittua harkinta-aikaa ja sen tavoitetta. Siten esityksessä on päädytty ehdottamaan vähimmäisaikaa, jonka kuluttua vasta hakija voisi vahvistaa hakemuksensa. Näin voidaan varmistaa, että hakijalla on ollut tosiasiallinen mahdollisuus perehtyä saamaansa informaatioon. Jotta hakemusprosessi olisi kuitenkin mahdollisimman nopea, ei kuukautta pidempää harkinta-aikaa ole katsottu perustelluksi.

Vaihtoehdot sukupuolen vahvistamista koskevan sääntelyn sijainnista eri lainsäädännössä

Valmistelutyöryhmä katsoi vaihtoehtona olevan joko kokonaan uuden erityislain säätäminen, tai tarvittavan sääntelyn sijoittaminen eräisiin voimassa oleviin lakeihin. Valittaessa viimeksi mainittu vaihtoehto tulee valmistelutyöryhmän mukaan harkittavaksi oikeudellista sukupuolen vahvistamista koskevan sääntelyn sijoittaminen VTJ-lakiin. Esityksessä on päädytty esittämään kokonaan uutta erityislakia sukupuolen vahvistamisesta, joka sisältäisi säännökset muun muassa sukupuolen vahvistamisen edellytyksistä ja vahvistamista koskevasta hakemusmenettelystä. VTJ-laki sisältäisi voimassa olevan lain tavoin säännökset ehdotetun lain mukaisesti vahvistetun sukupuolen merkitsemisestä väestötietojärjestelmään. Vastaavasti etu- ja sukunimilaissa säädetään etunimen edellytyksistä ja nimen muuttamista koskevasta menettelystä ja kotikuntalaissa henkilön kotikunnan määräytymisestä. VTJ-laissa säädetään edellä mainittujen lakien mukaisten tietojen tallentamisesta väestötietojärjestelmään.

Muut valmistelussa esillä olleet sääntelyvaihtoehdot

Esityksen valmistelussa on noussut esille tarve arvioida myös muun, sukupuolen oikeudelliseen vahvistamiseen liittyvän lainsäädännön muutostarpeita. Tarpeet ovat nousseet esille erityisesti arvioitaessa ehdotetun lain mukaisen sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksia. Pääsääntönä ehdotuksessa, voimassa olevan lain tavoin, pidetään sitä, että sovellettaessa muuta lainsäädäntöä, henkilön sukupuolena pidetään lain mukaisesti vahvistettua sukupuolta. Tämä on perusteltua siksi, että henkilö, joka vahvistaa sukupuolensa toiseksi, haluaa tulla tunnustetuksi ja kohdatuksi oman sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Lainsäädännössä on kuitenkin säännöksiä, jotka liittyvät keskeisesti henkilön syntymässä määritellyyn sukupuoleen ja siihen liittyviin lisääntymismekanismeihin ja joiden osalta on säännöksen tarkoituksen ja myös henkilön edun mukaista, että niitä sovelletaan henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta.

Osa sääntelystä on mahdollista muuttaa teknisesti sukupuolineutraaliin suuntaan ja näin on pyritty esityksessä tekemään. Osaan liittyä kuitenkin huomattavasti laajempia sisällöllisiä ja osin myös periaatteellisia muutostarpeita, joiden toteuttamista ei ole tämän valmistelun yhteydessä katsottu mahdolliseksi. Tällaisia muutostarpeita liittyy muun muassa hedelmöityshoidoista annettuun lakiin, sterilisointilakiin sekä lakiin raskauden keskeytyksistä. Lisäksi osa lääketieteellistä tutkimusta koskevasta lainsäädännöstä, jossa suojellaan raskaana olevaa naista, on suoraan kansallisesti sovellettavaa EU-sääntelyä, jonka sanamuotoja ei voida muuttaa kansallisella lailla. Edellä mainituista syistä sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksia koskevaan pääsääntöön on ehdotettu poikkeusta näiden säännösten osalta. Tämän lisäksi raskauden keskeyttämisestä annettuun lakiin ehdotetaan lisättäväksi sen soveltamista koskeva säännös, jonka mukaan lakia sovellettaisiin raskaana olevaan henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta. Tutkimuslain säännökset muutettaisiin sukupuolineutraaleiksi.

Vaihtoehdot alaikäisten henkilöiden aseman sääntelemiseksi

Translainsäädännön uudistamisen valmistelutyöryhmä esitti 2020 raportissaan, että yhtenä sääntelyvaihtoehtona jatkotyöskentelyssä voitaisiin työryhmän näkemyksen mukaan harkita oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen ikärajan asettamista 15 vuoteen. Hallituksen esityksen valmisteluun ei ole kuulunut tehdä ehdotuksia sukupuolen vahvistamisen sääntelemiseksi alaikäisten osalta. Osana hallituksen valmistelua kuitenkin selvitettiin sitä, mitä vaikutuksia voimassa olevan lain ikärajalla on alaikäisten henkilöiden asemaan ja heidän perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen sekä minkälaisia vaatimuksia ihmis- ja perusoikeusvelvoitteet

asettavat lasten ja nuorten asemaa koskevalle sääntelylle sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevissa kysymyksissä. Samalla kartoitettiin sitä, millaisia vaihtoehtoja alaikäisten henkilöiden aseman sääntelemiseksi on olemassa ja miten niiden vaikutuksia tulisi arvioida. Selvitys on luettavissa julkisessa palvelussa osoitteessa <https://stm.fi/hankkeet> tunnuksesta [STM009:00/2021](https://stm.fi/hankkeet).

Selvityksen mukaan itsemääräämisoikeutta painottavissa malleissa säädetään tyypillisesti ikärajasta, jonka saavutettuaan henkilö voi hakea itsenäisesti sukupuolen vahvistamista ilman lääketieteellistä selvitystä tai viranomaisharkintaa. Tämä ikäraja saattaa olla alempi kuin täysi-ikäisyyden raja; esimerkiksi Norjassa 16 vuotta täyttänyt henkilö voi hakea itsenäisesti sukupuolensa vahvistamista samoin edellytyksin kuin täysi-ikäinen. Rakenteellisesti tämänkaltaisen menettely tarkoittaa, että alaikäisen oikeusasema rinnastuu täysin tai lähes täysin aikuisen vastaavaan. Se on siten pääsääntöisesti yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden kannalta luonteva ja omiaan turvaamaan itsemääräämisoikeutta. Alaikäisten kohdalla on kuitenkin huomioitava, että mitä matalampi itsenäisen puhevallan käytön ikäraja on, sitä enemmän huomiota on syytä kiinnittää riittävän kompetenssin ja tietoon perustuvan suostumuksen varmistamiseen. Aidosti itsemääräämisoikeutta turvaavassa menettelyssä on syytä varmistaa, että hakijalla on käytettävissään ikätasoisesti ja saavutettavalla tavalla ilmaistuna oikeudellisen sukupuolen merkitystä koskeva tarpeellinen tieto.

Alaikäisen, tai muutoin itsenäisen puhevallan käytön ikärajaa nuoremman henkilön, asema voidaan järjestää myös nimenomaisesti lapsen etua painottavilla tavoilla. Selkeimmin lapsen edun painotus näkyy malleissa, joissa hakemuksen käsittely sisältää lapsen etua koskevaa harkintaa. Esimerkiksi Maltan laissa tuomioistuimella on velvollisuus varmistaa alle 16-vuotiaasta lasta koskevan hakemuksen käsittelyssä lapsen edun ensisijaisuus, sekä antaa lapsen näkemyksille hänen ikänsä ja kehitystasonsa mukainen paino.

Välillisesti lapsen etua painottavana mallina voidaan ajatella myös vaihtoehtoa, jossa alaikäisen henkilön osalta edellytetään lääketieteellistä selvitystä. Tämän tapainen menettely on Norjan mallissa alle 6-vuotiaiden intersukupuolisten lasten osalta, joskin mainitussa säännöksessä kyse lienee enemmänkin sen varmistamisesta, että poikkeussäännöstä voidaan soveltaa asiassa. Lääketieteellisen selvityksen mahdollisuutta pidettiin vaihtoehtona myös valmistelutyöryhmän raportissa. Vaikka lääketieteellisen selvityksen edellytys ei suoraan merkitse lapsen edun punnintaa, sen taustalla saattaa vaikuttaa myös ajatus siitä, että oikeudellisen sukupuolen vahvistaminen on lapsen kannalta perusteltua vain, jos hän on transsukupuolinen.

Kun arvioidaan nimenomaisesti lapsen etua menettelyssä painottavia malleja, on tarpeen pohtia myös, miten niissä turvataan lapsen itsemääräämisoikeutta. Lapsen edun ylikorostaminen voi tarkoittaa, että lapsen omaa tahtoa ei pidetä riittävän luotettavana selvityksenä hänen hyvinvoinnistaan tai yksilöllisestä edustaan.

Joissakin sääntelymalleissa sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen on mahdollista huoltajien hakemuksesta tai suostumuksella jo ennen kuin lapsi on riittävän kypsä käyttämään täysin itsenäisesti puhevaltaansa asiassa. Huoltajilla – tai laajemmin vanhempainvastuun kantajilla – on toki usein muutenkin toimivalta käyttää puhevaltaa lapsen henkilöä koskevissa asioissa, mutta nimenomaan sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevissa asioissa huoltajien asemasta säädetään yleensä erikseen. Ottaen huomioon kuinka kiinteästi sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen kuuluu yksityiselämän suojan ydinalueelle, nimenomainen sääntely asiasta onkin tarpeen.

Sen lisäksi, että huoltajien asemaa koskeva sääntely auttaa turvaamaan lapsen puhevallan käyttöä, sitä on myös perusteltua arvioida lapsen edun turvaamisen välineenä. Kun huoltajien

oletetaan käyttävän toimivaltaansa lapsen etua turvaavalla tavalla ja kun perheen tuella on tutkimuksen valossa tärkeä rooli transsukupuolisten lasten hyvinvoinnin kannalta, huoltajien mukanaolo auttaa hakemuksen käsittelijää varmistumaan ainakin välillisesti lapsen edun toteutumisesta. Esimerkiksi Norjan mallissa 6–15-vuotias lapsi voi hakea sukupuolen vahvistamista yhdessä huoltajiensa kanssa ilman harkintamenettelyä, mutta mikäli hänen vanhemmillaan on yhteishuolto ja vain toinen heistä on mukana hakemuksessa, sukupuoli voidaan silti vahvistaa, mikäli se on lapsen edun mukaista. Käytännössä huoltajien erimielisyys on siten merkinä siitä, että lapsen etua on arvioitava tarkemmin.

Eri maissa omaksutut sääntelyratkaisut ovat usein yhdistelmiä näistä eri piirteistä, eikä malleja tule ymmärtää absoluuttisina, toisensa poissulkevinä vaihtoehtoina. Sen sijaan tulee arvioida niiden taustalla vaikuttavia näkökohtia ja vaikutuksia. Mitä kevyempi menettely on, eli mitä lähempänä se on esimerkiksi valmistelutyöryhmän tarkoittamaa ilmoitusmenettelyä ilman harkinta-aikaa, sitä vahvemmin se perustuu itsemääräämisoikeuden turvaamiseen. Itsemääräämisoikeuden painottaminen ei kuitenkaan alaikäisten kohdalla aina merkitse kaikista menettelyllisistä takeista luopumista.

Toisessa ääripäässä voidaan ajatella menettelyjä, joissa lapsen etua arvioidaan nimenomaisesti osana harkintaa. Varsinkin, jos menettely lisäksi sidotaan lääketieteelliseen selvitykseen tai huoltajien tahtoon tai molempiin, menettely saattaa tosiasiaassa muodostua varsin raskaaksi. Silloin on syytä varmistaa, että menettelylliset takeet eivät tosiasiallisesti johda lapsen itsemääräämisoikeuden syrjäyttämiseen vaan että sääntely auttaa kokonaisuudessaan toteuttamaan lapsen eri perus- ja ihmisoikeudet mahdollisimman täysimääräisesti. Esimerkiksi Norjan mallissa menettely määräytyy käsillä olevan tilanteen mukaan (alle 6-vuotiaat; 6–15-vuotiaat huoltajan tai huoltajien kanssa; yli 16-vuotiaat). Selvityksen mukaan on myös huomioitava, että lainsäädännössä ei kuitenkaan voida lähteä siitä, että kaikki huoltajat toimisivat aina parhaalla mahdollisella tavalla lapsen edun toteuttamiseksi. Huoltajien voi esimerkiksi olla vaikea hyväksyä lapsensa transsukupuolisuutta. Sääntelymallissa, jossa huoltajan tai huoltajien tahto on ratkaiseva esimerkiksi tiettyyn ikärajaan asti, lapsen asema saattaakin olla heikko. Tällöin lapsella ei ole tosiasiallista mahdollisuutta saada oikeudellista sukupuolta vahvistetuksi oman sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Julkisessa keskustelussa on ilmaistu toisaalta myös huoli siitä, että huoltajat saattavat painostaa lasta hänen syntymässä määritellystä sukupuolesta poikkeavaan sukupuolen ilmaisuun. Huoli kohdistunee molemmissa tapauksissa ennen kaikkea sosiaalisen transition mahdollisuuteen.

Selvityksen mukaan ehdottoman ikärajan asettamisen sijasta olisi tarpeen punnita lapsen eri perus- ja ihmisoikeuksia ja sitä, miten mahdolliset sääntelymallit parhaiten toteuttaisivat lapsen oikeuksia ja tukisivat lapsen hyvinvointia. Lisäksi tulisi arvioida, millaiset mahdolliset sääntelymallit erityisesti ikärajan ja noudatettavan menettelyn suhteen soveltuisivat parhaiten suomalaiseen oikeusjärjestykseen. On myös huomioitava, että sukupuoliristiriitaa kokevat lapset ja nuoret eroavat toisistaan monessa suhteessa. Mahdollisen sääntelyn soveltamisala kattaisi erilaisia tilanteita liittyen esimerkiksi lapsen tai nuoren ikään, koetun sukupuoliristiriidan voimakkuuteen, alkujankokhaan ja jatkuvuuteen, ympäristön tukeen tai sen puutteeseen sekä sosiaalisen transition mahdollisuuteen. Sääntely, joka turvaisi parhaiten yhdessä soveltamistilanteessa painottuvat oikeushyvät, ei välttämättä turvaa niitä parhaiten toisessa soveltamistilanteessa.

5.2 Ulkomaiden lainsäädäntö ja muut ulkomailla käytetyt keinot

Ruotsi

Ruotsin translakia (lag [1972:119] om fastställande av könstillhörighet i vissa fall) on muutettu useita kertoja. Esimerkiksi vuonna 2013 laista poistettiin vaatimus sterilisaatiosta oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä. Maassa on kuitenkin edelleen voimassa lääketieteelliseen arviointiin perustuva oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen menettely.

Lain 1 §:n mukaan 18 vuotta täyttäneen henkilön oikeudellinen sukupuoli voidaan vahvistaa, jos hän on jo kauan tuntenut kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja jos hän on elänyt ja hänen voidaan otaksua tulevaisuudessakin elävän vastakkaiselle sukupuolelle ominaisen sukupuoliroolin mukaisella tavalla.

Jos henkilöllä on synnynnäinen sukupuolikehityksen häiriö ja sukupuolen vahvistaminen tapahtuu hänen sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti ja niin, että vahvistettava sukupuoli vastaa pääosin hänen fyysistä olemustaan, hänen sukupuolensa voidaan vahvistaa lain 2 §:n nojalla. Jos henkilö on täyttänyt 18 vuotta, on hänen itse haettava vahvistamista. Sama koskee 18 vuotta nuorempaa henkilöä, joka ei ole toisen huollettavana. Muussa tapauksessa hakemuksen tekee huoltaja. Jos hakemus koskee 12 vuotta täyttänyttä lasta, on siihen saatava hänen suostumuksensa.

Hakemuksen ratkaisee sosiaalhallitus (5 §), jonka päätökseen saa hakea muutosta valittamalla hallinto-oikeuteen (6 §). Hakemusta ei voida hyväksyä, jos henkilö on rekisteröidyssä parisuhteessa (3 §). Lain 1 §:n mukaisessa hakemusmenettelyssä voidaan antaa lupa sukupuolirauhasten poistamiseen (kastrointi). Lupa voidaan antaa myös 1 tai 2 §:n mukaisen hakemuksen hyväksymisen jälkeen. Jos henkilö ei ole täyttänyt 23 vuotta, lupa voidaan antaa vain erityisistä syistä (4 a §).

Vuonna 2018 Ruotsissa saatettiin voimaan uusi laki, joka oikeuttaa korvaukseen tahdonvastaisesta sterilisaatiosta (Lag (2018:162) om statlig ersättning till personer som har fått ändrad könstillhörighet fastställd i vissa fall). Samana vuonna vanhemmuuslakia (föräldrabalk ([1949:381]) muutettiin siten, että vanhemmuus määräytyy oikeudellisen sukupuolen mukaan. Vanhemmuutta koskevia säännöksiä muutettiin 1 päivästä tammikuuta 2022 alkaen. Säännösten mukaan muun muassa vanhemmuus sen osapuolen osalta, joka ei ole synnyttänyt lasta, on olettamus kaikissa avioliitoissa riippumatta siitä, mikä sukupuoli puolisoilla on.

Samalla tavalla kuin Suomessa myös Ruotsissa oikeudellisen sukupuolen vahvistamista koskevien päätösten lukumäärä on ollut tasaisessa kasvussa 2010-luvulla. Vuoteen 2012 saakka hakemuksia oli noin 50–70 vuodessa. Sterilointivaatimuksen poistamisen jälkeen vuosina 2013 ja 2014 hakemusten määrä kasvoi merkittävästi, kun 170 ja 194 hakijaa haki sukupuolen vahvistamista. (Socialstyrelsen, God vård av vuxna med konstdysfori). Vuonna 2015 käsiteltyjä hakemuksia oli 198 kappaletta (Socialstyrelsen, Fastställande av könstillhörighet).

Ruotsissa on suunnitteilla translainsäädännön uudistaminen siten, että voimassa oleva translaki kumottaisiin ja korvattaisiin kahdella uudella lailla: eräitä sukuelinten kirurgisia toimenpiteitä sääntelevällä lailla ja väestökirjanpidosta ilmenevän sukupuolen muuttamista sääntelevällä lailla. Ehdotusten mukaan väestökirjanpitoon tehtävä sukupuolen muuttaminen erotetaan sukuelinten kirurgisten toimenpiteiden prosessista. Yleisenä tavoitteena on, että väestökirjanpitoon tehtävä sukupuolen muutos perustuu pääsääntöisesti itsemääräämisoikeuteen. Sosiaalihallitukselta ei edellytettäisi lupaa tiettyjen sukuelinten

kirurgisten toimenpiteiden läpikäymiseen. Luonnoksessa ehdotetaan lisäksi, että 12 vuotta täyttänyt voisi hakemuksen jälkeen muuttaa väestökirjanpidosta ilmenevää sukupuolta. Alle 18-vuotiaan osalta hakemuksen tekisi lapsen huoltajat. Lapselle ei saisi tehdä hakemusta ilman lapsen kirjallista suostumusta. Ensimmäisen muutoksen kohdalla ei asetettaisi vaatimusta hakijan sukupuoli-identiteetin tutkimisesta.

Tanska

Maan väestörekisterilakiin (lov om det centrale personregister) lisättiin vuonna 2014 uusi säännös (3 §:n 6 momentti), jonka mukaan sosiaali- ja sisäministeriö myöntää kirjallisesta hakemuksesta uuden henkilötunnuksen 18 vuotta täyttäneelle henkilölle, joka kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen.

Hakemuksen hyväksyminen edellyttää kirjallista selvitystä siitä, että toivomus saada uusi henkilötunnus perustuu hakijan kokemukseen vastakkaiseen sukupuoleen kuulumisesta ja että hän kuuden kuukauden harkinta-ajan jälkeen kirjallisesti vahvistaa hakemuksensa. Kun uusi henkilötunnus on myönnetty, henkilö saa automaattisesti uuden terveydenhoitokortin, johon on merkitty uusi henkilötunnus. Sen avulla henkilö voi saada muut vahvistetun sukupuolensa mukaiset henkilöasiakirjat.

Tanskassa on hyväksytty seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien henkilöiden oikeuksien vahvistamista koskeva toimintasuunnitelma (Handlingsplan til fremme af tryghed, trivsel og lige muligheder for LGBTI-personer, 2018). Toimintasuunnitelman mukaisesti maassa tehdään poikkihallinnollinen, usean ministeriön hallinnonalaan koskeva lainsäädäntöselvitys, jotta voidaan arvioida, pitäisikö voimassa olevaa lainsäädäntöä muuttaa siten, että myös alle 18-vuotiaat voisivat hakea oikeudellisen sukupuolensa vahvistamista. Tanskan hallitus on lanseerannut vuonna 2020 useita aloitteita vahvistaakseen muun muassa transhenkilöiden oikeuksia (Frihed til forskellighed - styrkede rettigheder og muligheder for LGBTI-personer, 2020). Aloitteisiin kuuluu muun muassa yli 18-vuotiaiden osalta harkinta-ajasta luopuminen ja sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen mahdollistaminen alle 18-vuotiaille. Aloitteisiin kuuluu myös nimen vaihtamisen helpottaminen vastaamaan sukupuoli-identiteettiä sekä vanhemmuusmerkintöjen saattaminen vastaamaan vanhemman oikeudellista sukupuolta.

Norja

Norjassa tuli vuonna 2016 voimaan laki oikeudellisen sukupuolen muuttamisesta (lov om endring av juridisk kjønn 2016). Lain mukaan hakemus sukupuolen vahvistamisesta osoitetaan maan väestörekisteriviranomaisena toimivalle veroviranomaiselle. Laissa ei säädetä harkinta-ajasta, mutta hakumenettelyyn sisältyy tosiasiallinen harkinta-aika: veroviranomainen lähettää hakijalle tietoa hakemuksen hyväksymisen oikeusvaikutuksista ja edellyttää samalla, että hakija todistaa henkilöllisyytensä ja vahvistaa hakemuksensa. Väestörekisteriviranomaisen päätökseen saa hakea muutosta.

Norjan lain mukaan myös alle 18-vuotiaan oikeudellinen sukupuoli voidaan vahvistaa. Jos hakijana on 16 vuotta täyttänyt henkilö tai täysi-ikäinen vajaavaltainen henkilö, hän tekee sukupuolen vahvistamista koskevan hakemuksen itsenäisesti, kun taas 6–15-vuotias lapsi tekee hakemuksen yhdessä huoltajiensa kanssa. Jos vanhemmilla on yhteishuoltajuus, mutta hakemus tehdään yhdessä vain yhden vanhemman kanssa, laillista sukupuolta voidaan kuitenkin muuttaa, jos se on lapsen edun mukaista. Valtion edustaja (Statsförvalteren) Oslon ja Vikenin läänissä

käsittelee 6 –16-vuotiaiden lasten hakemukset, jotka jätetään yhdessä vain toisen lapsen huoltajan kanssa.

Alle 6-vuotiaan lapsen oikeudellista sukupuolta voidaan muuttaa vain, jos hänellä on synnynnäinen somaattisesti epävarma sukupuolikehitys. Huoltaja tekee hakemuksen alle 6-vuotiaan lapsen puolesta. Lapsille, jotka voivat muodostaa oman näkemyksensä asiasta, on ilmoitettava asiasta ja heille on annettava mahdollisuus ilmaista mielipiteensä ennen hakemuksen jättämistä. Hakemukseen on liitettävä terveydenhuollon ammattihenkilön lausunto.

Vahvistettua sukupuolta on pidettävä henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä. Poikkeuksena mainitusta säännöstä on vanhemmuus: lasten oikeudellinen asema suhteessa sukupuolensa vahvistaneeseen vanhempaan ei muutu sukupuolen vahvistamisen johdosta.

Henkilö voi hakea oikeudellisen sukupuolensa vahvistamista niin monta kertaa kuin haluaa. Henkilöllä ei ole oikeutta saada vanhaa henkilötunnustaan takaisin, vaan hänelle annetaan uusi henkilötunnus joka kerta, kun hän vahvistaa sukupuolensa.

Islanti

Islannissa tuli heinäkuussa 2019 voimaan laki itsemääräämiseen perustuvasta sukupuolesta (Lög um kynrænt sjálfræði, 2019 nr. 80 1. júlí). Lain mukaan 15 vuotta täyttänyt henkilö voi tehdä oikeudellisen sukupuolensa vahvistamista ja nimenmuutosta koskevan ilmoituksen maan väestörekisteriviranomaiselle. Oikeudellisen sukupuolen vahvistamisen ja nimenmuutoksen edellytykseksi ei saa asettaa vaatimusta kirurgisista tai lääkkeellisistä hoidoista eikä psykoterapiasta tai muista vastaavista hoidoista. Islannissa aiemmin voimassa ollutta 18 vuoden ikärajaa sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle laskettiin 15 vuoteen vuonna 2020.

Laissa säädetään naista tai miestä tarkoittavan väestörekisterimerkinnän ohella myös sukupuolineutraalista väestörekisterimerkinnästä. Oikeudellisen sukupuolensa vahvistaessaan henkilö voi valita naista tai miestä tarkoittavan rekisterimerkinnän sijaan sukupuolineutraalin merkinnän, jota kuvaa kirjain X asianomaisen henkilön henkilöasiakirjoissa.

Alle 15-vuotiaat voivat huoltajiensa avustuksella muuttaa sukupuolensa oikeudellista rekisteröintiä ja nimeään. Jos alaikäisen henkilön huoltajat eivät anna suostumustaan oikeudellisen sukupuolen vahvistamiselle, hakemus voidaan osoittaa komitealle, jonka jäseninä ovat lastenlääkäri, lastenpsykologi ja lasten oikeuksiin erikoistunut juristi. Komitea tekee päätöksen asiassa.

Sukupuolen rekisteröinnin muutos ja rinnakkainen nimenmuutos on sallittu vain kerran, ellei sille ole erityisiä syitä. Tämä ei koske alle 18-vuotiaita. Jos henkilö haluaa muuttaa sukupuolen rekisteröintiä uudelleen, hänen on toimitettava Islannin väestörekisteriviranomaiselle kirjallinen selvitys pyynnön perusteista.

Lapsen oikeudellinen asema suhteessa vanhempansa säilyy ennallaan sukupuolen oikeudellisesta muutoksesta riippumatta. Sukupuolensa virallisen rekisteröinnin muuttaneella henkilöllä tulee olla kaikki rekisteröidyn sukupuolen lain mukaiset oikeudet. Jokaisella on oikeus sukupuolensa mukaiseen terveydenhuoltoon sukupuolen rekisteröinnistä riippumatta.

Muut maat

Sukupuolen vahvistamisen hyvien käytäntöjen osalta viitataan usein Maltaan, Irlannin, Luxemburgin ja Argentiinan lainsäädäntöihin. Niissä kaikissa on käytössä itsemäääämis-oikeuteen perustuva oikeudellisen sukupuolen vahvistaminen. Lääketieteelliset hoidot ja tutkimukset on erotettu sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta. Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksenä ei ole lisääntymiskyvyttömyyttä. Kyseisissä maissa sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen on mahdollista myös alaikäisille vähintään vanhemman suostumuksella. Lisätietoa kyseisten maiden sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta löytyy muun muassa Translainsäädännön uudistamisen valmistelutyöryhmän raportista *Vaihtoehtoiset sääntelymallit sukupuolivähemmistöjen oikeudellisen aseman järjestämiseksi* (2020).

6 Lausuntopalaute

Seuranta- ja arviointiryhmän kirjallinen menettely

Seuranta- ja arviointiryhmän työ käynnistyi elokuussa 2021 kirjallisessa menettelyssä, jossa kysyttiin jäsenten näkemyksiä uudistuksen sisältöön ja valmistelumenettelyyn liittyen sekä näkemyksiä *Vaihtoehtoiset sääntelymallit* sukupuolivähemmistöjen oikeudellisen aseman järjestämiseksi -raportissa esitettyihin vaihtoehtoihin sääntelymalleihin liittyen. Vastausaika oli 16.8.–26.9.2021. Vastauksensa antoivat seuraavat seuranta- ja arviointiryhmän edustajatahot: Amnesty International Suomen osasto, Intersukupuolisten ihmisoikeudet - ISIO ry, Lapsiasianvaltuutetun toimisto, Lastensuojelun Keskusliitto, Sateenkaariperheet ry, Seta ry, Suomen UNICEF ry, Tasa-arvovaltuutetun toimisto, Trans ry, Trasek ry, Transfeminiinit ry, Translasten ja -nuorten perheet ry, Väestöliitto, HUS, OYS, TAYS sekä Terveystieteiden tutkimuskeskus (Palko).

Lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistoa kannatettiin kaikissa vastauksissa. Suppeaa mallia pidettiin kuitenkin laajasti riittämättömänä. Laajaan malliin kuulunutta hakemusmenettelyä, johon kuuluu harkinta-aika, ei juurikaan kannatettu järjestöjen edustajien vastauksissa. Osa viranomaisista taas kannatti harkinta-aikaa. Hakemusmenettelyn osalta pohdittiin muun muassa vaadittavan selvityksen luonnetta, esimerkiksi sen luotettavuutta tai riittävyttä sekä viranomaisen harkintavaltaa ja asiantuntemusta niiden käsittelyssä.

Järjestöjen edustajat kannattivat laajasti henkilön omaan ilmoitukseen pohjautuvaa mallia. Ilmoitusmenettelyn katsottiin takaavan parhaiten itsemäääämis-oikeuden toteutumisen ja sen katsottiin vastaavan parhaiten viimeaikaista kansainvälistä kehitystä. Ilmoitusmenettelyn osalta pohdittiin viranomaisen informointivelvollisuutta ja Norjassa käytössä olevaa mallia harkinta-ajasta.

Lähes kaikissa vastauksissa pohdittiin menettelyn ikärajaan liittyviä kysymyksiä. Varsinkin järjestöjen edustajat katsoivat vastauksissaan, että sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen tulisi olla mahdollista myös alle 18-vuotiaille. Myös haasteita, joita liittyy alaikäisten sukupuolen oikeudelliseen vahvistamiseen, nostettiin esiin. Useissa kommentteissa toivottiin myös, että uudistuksessa otettaisiin huomioon muunsukupuolisten oikeudet. Vanhemmuuteen liittyen osassa vastauksia toivottiin, että vanhemmuus merkittäisiin vanhemmuutena eikä isyytenä tai äitiytenä. Myös mahdollisuus vanhemmuusmerkinnän korjaamiseen oikeudellista sukupuolta vastaavaksi nousi osassa vastauksia esiin.

Luonnoksesta hallituksen esitykseksi saatiin 104 lausuntoa. Lausuntopalautteesta on koottu lausuntoyhteenveto, joka on luettavissa julkisessa palvelussa osoitteessa [https://stm.fi/hankkeet/tunnuksella STM009:00/2021](https://stm.fi/hankkeet/tunnuksella_STM009:00/2021).

Lausunnon antoivat: Ahvenanmaan maakuntahallitus, Aito avioliitto ry, Amnesty International Suomen osasto, Digi- ja väestötietovirasto, Dreamwear Club ry, eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia, Elinkeinoelämän keskusliitto EK, Etelä-Savon sosiaali- ja terveyspalvelujen kuntayhtymä, Feministinen puolue r.p., Finanssiala ry, Finlands Svenska Skolungdomsförbund FSS rf, Helsingin hallinto-oikeus, Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiiri/Naistentaudit ja synnytyskeskus toimiala, Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiiri/Psykiatria Sukupuoli-identiteetin tutkimuspoliklinikka, Helsingin ja Uudenmaan sairaanhoitopiiri/HYKS Plastiikkakirurgia, Helsingin yliopisto, Helsinki Pride -yhteisö, Ihmisoikeuskeskus, Ihmisoikeusliitto, Intersukupuolisten ihmisoikeudet - ISIO ry, kahdeksan yksityishenkilöä, Kansaneläkelaitos, Kirkkohallitus, korkein hallinto-oikeus, Kristillisdemokraattinen eduskuntaryhmä, Lappeenranta Pride ry, Lapsiasiavaltuutetun toimisto, Lastensuojelun Keskusliitto, LHB-Liitto ry, liikenne- ja viestintäministeriö, Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintovirasto, Maahanmuuttovirasto, Mehiläinen Oy, Miehet – Män – Men ry, Miesjärjestöjen keskusliitto ry, Monimuotoiset perheet -verkosto, Naisasialiitto Unioni ry, Naisjärjestöjen Keskusliitto, Naisjärjestöt Yhteistyössä NYTKIS ry, Naisten rintama ry, Oikeuskanslerinvirasto, oikeusministeriö, Oikeuspoliittinen yhdistys Demla ry, Oikeusrekisterikeskus, opetus- ja kulttuuriministeriö, Oulun yliopisto, Pirkanmaan sairaanhoitopiiri/Tampereen yliopistollinen sairaala, Pirkanmaan sairaanhoitopiiri/Tampereen yliopistollisen sairaalan trans-työryhmä, Pohjois-Savon sairaanhoitopiiri/Kuopion yliopistollinen sairaala, Poliisihallitus, Porvoon kaupunki, puolustusministeriö, Rikosseuraamuslaitos, Sateenkaariperheet ry, Seta ry, Seta ry Setan nuorisotoimikunta, sisäministeriö, Sukupuolentutkimuksen seura, Suomen Asianajajaliitto, Suomen Kristillinen Lääkäriseura, Suomen Kuntaliitto ry, Suomen Kättilöliitto - Finlands Barnmorskeförbund ry, Suomen Lukiolaisten Liitto, Suomen Lääkäriliitto - Finlands Läkarförbund, Suomen nuorisolan kattojärjestö Allianssi ry, Suomen Olympiakomitea, Suomen Opiskelija Allianssi - OSKU ry, Suomen ortodoksinen kirkko, Suomen Psykiatriyhdistys, Suomen Psykologiliitto, Suomen UNICEF ry, Suomen ylioppilaskuntien liitto, Syyttäjälaitos, tasa-arvoasiain neuvottelukunta, tasa-arvovaltuutettu, Tehy ry, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Terveystieteiden tutkimuskeskus, palveluvalikoimaneuvosto Palko, tietosuojavaltuutetun toimisto, Trans ry, Transfeminiinit ry, Translasten ja -nuorten perheet ry, Trasek ry, Turun hallinto-oikeus, työ- ja elinkeinoministeriö, ulkoministeriö, Valtion nuorisoneuvosto, valtiovarainministeriö, Valvira, Varsinais-Suomen sairaanhoitopiiri/Turun yliopistollinen keskussairaala Naistenklinikka, Vasemmistonaiset, Verohallinto, Vihreiden nuorten ja opiskelijoiden liitto, Väestöliitto ry, yhdenvertaisuusvaltuutettu.

Voimassa olevan lain uudistamista kannatettiin useissa lausunnoissa. Lausunnoissa kannatettiin laajasti lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen poistamista sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytyksistä. Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen eriyttäminen lääketieteellisistä tutkimuksista ja hoidoista sai myös kannatusta laajasti. Toisaalta muutamassa yksittäisessä lausunnossa lääketieteellistä selvitystä koskevan vaatimuksen säilyttämistä olisi pidetty hyvänä.

Valtaosa lausunnonantajista oli sitä mieltä, että vaatimus täysi-ikäisyydestä on ongelmallinen lasten oikeuksien kannalta ja jatkovalmistelu sen osalta tulisi käynnistää pikaisesti. Toisaalta ikärajan katsottiin olevan kehitysikäisten nuorten identiteettikehityksen keskeneräisyyden kannalta tarkoituksenmukainen.

Turvapaikanhakijoiden mahdollisuus sukupuolen vahvistamiseen nousi myös esille osassa lausuntoja.

Vahvistamisen edellytyksiin ei tehty lausuntopalautteen perusteella muutoksia. Täysi-ikäisyyttä koskevasta vaatimuksesta on sovittu hallitusohjelmassa, ja sen on katsottu olevan viime kädessä yhteiskunnallinen arvovalinta, jonka tekeminen mahtuu lainsäätäjän harkintarajojen sisälle. Asuinpaikkavaatimusta on lausuntopalautteen johdosta perusteltu tarkemmin, ja lain perusteluja on täydennetty sen arvioinnilla, missä vaiheessa asuinpaikkavaatimuksen voidaan katsoa täyttyvän turvapaikanhakijoiden osalta.

Hakemusmenettelyä perusteluineen sekä harkinta-aikaa pidettiin monessa lausunnossa ongelmallisena itsemääräämisoikeuden toteutumisen näkökulmasta. Toisaalta muutamissa lausunnoissa ehdotettiin myös tiukempia edellytyksiä hakemukselle. Muutamassa lausunnossa pidettiin epä johdonmukaisena sitä, että selvitystä ja sen sisällöllisiä vaatimuksia käsitellään sekä 1 §:ssä että 2 §:ssä ja niiden perusteluissa. Lakiluonnoksessa olevan perusteluvollisuuden katsottiin asettavan hakijat epäyhdenvertaiseen asemaan riippuen kielellisistä valmiuksistaan. Myös viranomaisen harkintavaltaa tulisi usean lausunnonantajan mukaan rajata tarkkaan. Digi- ja väestötietoviraston informointivollisuutta oli osan lausunnonantajista mukaan selostettava tarkemmin. Lisäksi muutamassa lausunnossa korostettiin, että on tärkeää, että Digi- ja väestötietovirasto käsittelee hakemukset joutuisasti.

Myöskään siihen lähtökohtaan, että kyseessä olisi ilmoitusmenettelyn sijaan hakemusmenettely, ei ehdoteta muutosta. Hakemusmenettelyä koskevaa säännöstä kuitenkin selvennettiin, ja viranomaisen harkintavaltaa täsmennettiin säännöksen perusteluissa. 2 §:stä poistettiin erillinen viittaus hakemuksen perusteluvollisuuteen. Viittaus katsottiin tarpeettomaksi huomioiden, että perusteluilla tarkoitettiin 1 §:ssä edellytettävää selvitystä. Säännöksen perusteluissa selvennettiin myös Digi- ja väestötietoviraston informointivollisuutta ja säännöstä muutettiin lisäämällä Digi- ja väestötietovirastolle velvollisuus antaa hakijalle tiedot viipymättä.

Puolison suostumuksesta luopumista sukupuolen vahvistamisen edellytyksenä pidettiin kannatettavana muutoksena, mutta ilmoitusvelvollisuuden henkilön puolisolle katsottiin useassa lausunnossa puuttuvan tarpeettomasti henkilön yksityiselämään.

Lakiluonnoksen 3 §:n pääsääntöä, jonka mukaan henkilön vahvistettua sukupuolta tulee pitää henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä, kannatettiin lausunnoissa laajasti. Ehdotetun lain 3 §:n 2 momentin tavoitetta mahdollistaa esimerkiksi hedelmöityshoidoista annetun lain ja raskaana olevan henkilön suojelua koskevien säännösten soveltaminen henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta pidettiin sinänsä hyvänä, mutta usean lausunnonantajan mukaan ehdotettu säännös oli kuitenkin liian avoin. Lisäksi siinä käytetty lisääntymisbiologinen sukupuoli -termi sai kritiikkiä ja sen katsottiin uhkaavan vesittää pääsäännön ja johtavan henkilön väärinsukupuolittamiseen. Tästä syystä lakiehdotuksen 3 §:ää muutettiin.

Lausuntopalautteessa tuotiin myös esille, että sukupuolen vahvistamisen vaikutukset vankien, tutkintavankien ja poliisin säilyttämien henkilöiden sijoittamista ja henkilöön kohdistuvia tarkastuksia koskevaan sääntelyyn, rikoslain sukupuolisidonnaiseen sääntelyyn, sekä asevelvollisuuslain säännöksiin edellyttävät laajempaa vaikutusarviointia sekä mahdollisia säädösmuutoksia. Vankeuslakia ja tutkintavankeuslakia ehdotetaan muutettavan niin, että sukupuolen mukaan sijoittamisesta voitaisiin poiketa sukupuolensa vahvistaneen vangin tai tutkintavangin osalta tietyin edellytyksin. Rikoslain eräitä sukupuoleen sidottuja säännöksiä ehdotetaan muutettavaksi niin, että niitä voidaan soveltaa henkilöön tämän oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta, jos rikoksen tunnusmerkit muuten täyttyvät. Poliisin säilyttämien

henkilöiden kohtelusta annetun lain ei arvioitu edellyttävän muutoksia, ja asevelvollisuuslain mahdollisesti edellyttämät muutokset katsottiin tarkoituksenmukaiseksi valmistella osana asevelvollisuuslain muita muutoksia.

Lakiluonnoksen 4 §:ää vahvistamisen oikeusvaikutuksista vanhemmuuteen pidettiin perusteltuna osassa lausuntoja. Toisaalta pykälää pidettiin myös useassa lausunnossa hyvin vaikeaselkoisena. Termiä lisääntymisbiologinen sukupuoli ei osan lausunnonantajista mukaan tulisi käyttää myöskään tässä yhteydessä. Tästä syystä 4 §:ää muutettiin. Samalla säännöstä muutettiin koskemaan isyyslain ja äitiyslain sijaan vanhemmuuslakia.

Esitysluonnoksessa omaksuttu ratkaisu tunnustaa tai vahvistaa vanhemmuus oletusarvoisesti syntymässä määritetyn sukupuolen mukaisesti sai kritiikkiä monissa lausunnoissa ja usea lausunnonantaja toivoi, että vanhemmuus voitaisiin merkitä väestötietojärjestelmään isyyden tai äitiyden sijaan sukupuolineutraalisti vanhemmuutena. Lakiluonnoksen 5 §:n mukaista mahdollisuutta vanhemmuusnimikkeen muuttamiseen pidettiin hyvänä monissa lausunnoissa. Osa lausunnonantajista katsoi, että vanhemmuusnimikkeen ei kuitenkaan tulisi muuttua automaattisesti kaikkien lasten osalta vaan tulisi mahdollistaa tilanne, jossa henkilön vanhemmuusnimike on erilainen eri lasten kohdalla. Tältä osin lausuntopalautteessa nostettiin esiin muun muassa se, että mikäli vanhemmalla ei olisi velvollisuutta hakea vanhemmuusnimikkeen muuttamista myöhemmin syntyneiden lasten osalta, ei lopputulos olisi tällöinkään välttämättä lasten osalta yhdenvertainen, mikä on ollut perustelujen mukaan säännöksen tavoite. Säännöstä muutettiin tältä osin.

Eräässä lausunnossa nostettiin esille tarve arvioida jatkovalmistelussa, tulisiko vanhemmuusnimikkeiden muuttamisessa olla lähtökohtana hakemusmenettelyn sijaan rekisteröidyn ilmoitus muuttuneiden olosuhteiden vuoksi tehtävästä uudesta rekisterimerkinnästä, josta säädetään VTJ-lain 75 §:ssä. Esityksessä päädyttiin yhteisymmärryksessä lausunnonantajan kanssa pitäytymään hakemusmenettelyssä, sillä kyseessä ei olisi alun perinkään henkilön itsensä ilmoittama tieto vaan lapsen ja vanhemman perheoikeudellisten tietojen perusteella viranomaisen lisäämä tieto. Sen muuttaminen ei myöskään olisi mahdollista kaikille, vaan ainoastaan sukupuolensa vahvistaneille henkilöille.

Lisäksi eräässä lausunnossa kysyttiin, tulisiko 5 §:ään lisätä 2 §:ää vastaava säännös, jonka mukaan Digi- ja väestötietoviraston on tehtävä merkintä muuttuneesta vanhemmuusnimikkeestä välittömästi. Vanhemmuusnimikkeen muuttamiseen ei kuitenkaan katsottu liittyvän sukupuolen vahvistamisen kaltaisia oikeusvaikutuksia, jotka perustelisivat vastaavaa säännöstä.

Lausuntopalautteessa nousi myös esiin tarve selvittää tarkemmin, mitä muutoksia vanhemmuusnimikkeen muuttaminen aiheuttaa nykyisiin väestötietojärjestelmään tallennettaviin tietosisältöihin, niiden ylläpitoon ja tietojen luovuttamiseen sekä asiaa koskevaan sääntelyyn. VTJ-lakiin ehdotetaan muutoksia ja myös vaikutusten arviointia on täydennetty tältä osin.

Lakiluonnoksen 6 §:ää pidettiin selkeänä ja perusteltuna sekä tärkeänä. Lausunnoissa nousi kuitenkin esiin kysymyksiä siitä, mitä on pidettävä päätöksenä ja miten toimitaan erilaisissa ulkomaisen päätöksen tunnustamista koskevissa tilanteissa. Säännöstä ja sen perusteluja täydennettiin tältä osin.

Lausunnoissa pidettiin tärkeänä, että laki tulisi voimaan mahdollisimman pian, vaikka se tarkoittaisi soveltamisen porrastamista vanhemmuusnimikkeiden muuttamista koskevan 5 §:n osalta. Riittävän pitkää siirtymäaikaa mainitun säännöksen soveltamisen osalta pidettiin

tärkeänä tietojärjestelmämuutoksien toteuttamiseksi. Osassa lausuntoja puolestaan pidettiin valitettavana, jos järjestelmämuutoksia ei voida toteuttaa sellaisella aikataululla, että lain soveltamisen porrastamista ei tarvittaisi.

Transasetuksen kumoamisen pelättiin vaarantavan hoitoon pääsyn tilanteessa, jossa hoitoon pääsy on viivästynyt transpoliklinikoiden kuormittuneisuuden vuoksi. Transpoliklinikoiden resursseista lausuttiin laajemminkin monissa lausunnoissa. Toisaalta osassa lausuntoja transasetuksen kumoamista pidettiin tarkoituksenmukaisena. Annetuissa lausunnoissa esitettiin vaihtelevia näkemyksiä muun muassa siitä, helpottaisiko kolmannen yksikön perustaminen transpoliklinikoiden resurssitilannetta. Esityksen jatkovalmistelussa pidettiin lausuntopalautteesta huolimatta perusteltuna esityksen yleisperusteluissa esitetyistä syistä olla ehdottamatta erityistä sääntelyä transsukupuolisten henkilöiden hoitoon pääsystä ja hoidosta asetuksella. Esitys ei koske keskitettävän hoidon yksiköiden määrää, vaan keskitetyn hoidon yksiköistä säädetäisiin jatkossakin asetustasolla.

Lausunnoissa kiinnitettiin myös huomiota lasten kuulemisen tärkeyteen ja edellytettiin lisäksi vammaisten henkilöiden osallistamista. Lapsia ja nuoria kuultiin lausuntokierroksen aikana ja vammaisia henkilöitä osallistettiin jatkovalmistelussa Vammaisfoorumi ry:n kautta.

Mahdollisuus lain väärinkäyttöön nousi osassa lausuntoja esiin ja asiasta toivottiin tehtävän tarkempaa selkoa ja vaikutusarviointia. Esitystä täydennettiin tältä osin. Lausuntopalautteesta nousi esille tarve arvioida perusteellisemmin myös ehdotuksen tiedonhallinnan muutosvaikutuksia, mukaan lukien väestötietojärjestelmään tehtävien muutoksien edellyttämiä vaikutuksia myös väestötietojärjestelmästä tietoja saaville organisaatioille. Arviointia varten järjestettiin erillinen kuuleminen ja vaikutusarviointia on täydennetty tältä osin.

Lisäksi niin kutsutun transrekisterin poistamista ehdotettiin osassa lausuntoja. VTJ-lakiin ei esitetä muutoksia tältä osin.

Osassa lausuntoja todettiin, että intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden vahvistamisen varmistamiseksi olisi ollut välttämätöntä, että lapsen sukupuolipiirteitä muokkaavat lääketieteelliset toimenpiteet, jotka eivät ole lapsen terveyden kannalta välttämättömiä ja jotka tehdään ilman tietoon perustuvaa suostumusta, olisi kielletty lailla. Translainsäädännön virkamiesryhmä valmisti erikseen ehdotukset intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeuden vahvistamiseksi. Muistio on luettavissa julkisessa palvelussa osoitteessa <https://stm.fi/hanke?tunnus=STM021:00/2021>. Osa lausunnonantajista myös katsoi, että Suomessa tulisi ottaa käyttöön kolmas sukupuoli ja käynnistää työ ei-binääristen ihmisten sukupuolen tunnustamiseksi Suomen laissa.

Lausuntojen perusteella esitystä ja sen perusteluita täydennettiin ja niihin tehtiin teknisiä korjauksia ja terminologisia täsmennyksiä myös muilta osin. Esityksen jatkovalmistelu on tehty sosiaali- ja terveysministeriössä virkatyönä konsultoiden muiden ministeriöiden sekä alaisten laitosten ja virastojen asiantuntijoita.

Hallituksen esitysluonnoksen jatkovalmistelun aikana järjestettiin kuuleminen sukupuolen vahvistamista koskevan lain säätämisen yhteydessä ehdotettavista muutoksista vankeuslakiin, tutkintavankeuslakiin ja rikoslakiin. Kuulemistilaisuuteen osallistuivat eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia, valtioneuvoston oikeuskanslerin virasto, tasa-arvovaltuutetun toimisto, Syyttäjälaitos, Poliisihallitus, Rikosseuraamuslaitos, Rikosseuraamusalan henkilöstöyhdistys RikHe ry, Trasek ry ja Transfeminiinit ry. Kuulemistilaisuudessa oli läsnä myös asiantuntijoita oikeusministeriöstä. Kuulemisen aiheeseen oli mahdollista lähettää näkemyksiä myös kirjallisesti. Kuulemisessa ehdotettavia muutoksia kannatettiin ja niitä

pidettiin tarpeellisina. Muutoksenhakumahdollisuutta sijoittamista koskeviin päätöksiin pidettiin hyvänä ja tärkeänä. Kuulemisessa tuotiin myös esiin, että transsukupuolisilla henkilöillä itsellään voi olla turvallisuuteen kohdistuvia huolia. Ehdotusta koskevia sääätämisjärjestysperusteluja pidettiin asianmukaisina. Rajausta, jonka mukaan sijoittamisesta vahvistetun sukupuolen mukaisesti voitaisiin poiketa vain, kun se on välttämätöntä turvallisuuden vuoksi, pidettiin perusteltuna. Lisäksi korostettiin, että poikkeaminen vahvistetun sukupuolen mukaisesta sijoittamisesta tulisi olla mahdollista vain erittäin painavilla, konkreettisilla ja yksittäistapauksellisilla perusteilla. Lisäksi tuotiin esiin, että edellytykset poikkeamiselle tulee voida määritellä tarkasti, jotta ne eivät johda syrjintään. Kuulemisessa huomautettiin, että muunsukupuolisia ei ole esityksessä huomioitu ja tuotiin esiin poliisien kiinniottotilanteet, joissa tulisi voida taata transhenkilöiden turvallisuus.

Esitysluonnos koski vain vankien ja tutkintavankien sijoittamista asunto-osastoihin ja kuulemistilaisuudessa nostettiin esiin tarve arvioida sääntelytarpeita myös vankilaan sijoittamista ja vankien siirtämistä koskevissa säännöksissä. Valmistelijat totesivat vankilaan sijoittamista ja vankien siirtämistä koskevien säännösten olevan sukupuolineutraaleja. Osastosijoittelusta päätetään tällä hetkellä kuitenkin eri tasolla kuin vankilaan sijoittamisesta ja siirtämisestä. Vankeuslakia ja tutkintavankeuslakia päätettiin ehdottaa kuulemisen perusteella muutettavaksi niin, että päätösvalta, joka koskee sukupuolen mukaisesta sijoittamisesta poikkeamista, olisi tavanomaista osastosijoittelua korkeammalla päätösvaltatasolla, koska kyse on vangin itsemääräämisoikeuden kannalta merkittävästä päätöksestä. Päätösvalta olisi samalla tasolla kuin päätettäessä sijoittamisesta vankilaan tai siirtämisestä. Tämä mahdollistaisi käytännössä sijoittamisen erityispiirteiden ottamisen huomioon myös vankilaan sijoittamista tai toiseen vankilaan siirtämistä koskevassa päätöksessä.

Kuulemisessa nousi myös esille tarve perustella hallituksen esityksessä, miksi poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta annettua lakia ei ehdoteta muutettavaksi. Esitystä täydennettiin tältä osin. Rikoslakiin ehdotettavien muutoksien osalta ehdotettuja muutoksia kannatettiin puheenvuoroissa, niiden todettiin olevan terminologisia ja rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen mukaisia.

Hallituksen esityksen jatkovalmistelun aikana järjestettiin myös kuulemistilaisuus väestötietojärjestelmään ja VTJ-lakiin ehdotettavista muutoksista. Myös näiden muutosten osalta näkemyksiä oli mahdollista esittää myös kirjallisena. Kuulemiseen osallistuivat seuraavat tahot: Transfeminiinit ry, Sisä-Savon terveydenhuollon kuntayhtymä, Suomen ortodoksinen kirkko, Kirkkohallitus, Essote, Päijät Hämeeen kuntayhtymä, Kuntaliitto, Verohallinto, Tilastokeskus, Trasek ry, Etelä-Pohjanmaan sairaanhoitopiiri, Opetushallitus, Pohjois-Pohjanmaan hyvinvointialueen valmistelu, Apotti Oy, Seta ry, Trans ry, Kansaneläkelaitos, Helsingin kaupungin sosiaali- ja terveystoimialan perheoikeudelliset asiat, Translasten ja -nuorten perheet ry ja THL. Lisäksi mukana oli asiantuntijoita valtiovarainministeriöstä ja Digi- ja väestötietovirastosta. Sateenkaariperheet ry antoi kirjallisesti ensihuomioita esitykseen. Tilaisuudessa tuotiin esiin tarve jatkossakin lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskeville tiedoille esimerkiksi tilastoinnissa ja perheoikeudellisissa palveluissa. Mahdollista aiempaa vanhemmuusnimikettä koskevalle tiedolle katsottiin niin ikään olevan tarve esimerkiksi tilastoinnissa. Kaikille olennaista ei kuitenkaan ole tieto vanhemmuudesta, vaan huoltajuudesta, eikä ehdotuksilla ole siten vaikutuksia myöskään kaikkien kuultavien tietojärjestelmin. Näin on esimerkiksi opetustoimissa.

Uuden sukupuolittunutta vanhemmuusnimikettä koskevan tietokentän lisääminen herätti huolia joidenkin tahojen keskuudessa. Ehdotettua ratkaisua parempana oltaisiin pidetty sukupuolineutraalia vanhemmuusnimikettä (vanhempi). Tältä osin pidettiin tärkeänä, että jos uusi tietosisältö on ainoa tapa ratkaista kysymys, tulisi olla valmius tulevaisuudessa muuttaa

nimike sukupuolineutraaliin muotoon. Sitä, että uusi vanhemmuusnimike yhdessä tarkemman lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevan tiedon kanssa voisi paljastaa henkilön transtaustan, pidettiin ongelmallisena ja huolta herättävänä. Tältä osin kiinnitettiin myös huomiota edellytyksiin, joilla tarkempaa tietoa lapsen ja vanhemman perheoikeudellisesta asemasta voitaisiin luovuttaa. Toisaalta mahdollisuutta muuttaa vanhemmuusnimikettä pidettiin myös hyvänä. Ehdotettua ratkaisua pidettiin kuitenkin teknisesti monimutkaisena ja uuden tietosisällön lisäämisen tarpeellisuutta kyseenalaistettiin. Valmistelijat kertoivat, että sukupuolitetut vanhemmuusnimikkeet perustuvat voimassa olevaan vanhemmuussääntelyyn, eikä tähän lähtökohtaan ole myöskään vanhemmuuslain myötä esitetty muutosta. Valmistelijat kuvasivat eri toteuttamistapoja, joita valmistelussa oli arvioitu ja totesivat ehdotettavan ratkaisun olleen tietosuojan kannalta parempi kuin nykytilanne tai muut kohtuullisessa ajassa ja kohtuullisin kustannuksin toteutettavat vaihtoehdot. Ehdotettu malli mahdollistaisi sen, että niille, jotka eivät tarvitse tarkempia lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa kuvaavia tietoja, voitaisiin toimittaa vain uusi vanhemmuusnimikettä koskeva tietosisältö, joka voitaisiin henkilön niin halutessa muuttaa vastaamaan vahvistettua sukupuolta. Mikäli uutta tietosisältöä ei luotaisi, tulisi kaikille vanhemmuutta koskevaa tietoa tarvitseville tahoille toimittaa aina tarkemmat perheoikeudellista asemaa koskevat tiedot, jotka yhdessä vahvistetun sukupuolen kanssa paljastaisivat henkilön transtaustan.

Tietojärjestelmien edellyttämien muutosten osalta tuotiin esiin, että väestötietojärjestelmän tietorakennetta muutettaessa, tulee uusi tieto saada näkyviin myös väestötietojärjestelmästä tietoa saavissa järjestelmissä sekä kaikissa näkymissä, joissa kyseistä tietoa tarvitaan. Vaikka tietoa ei tuotaisikaan rajapinnasta tietoa vastaanottavaan järjestelmään, on varmistuttava, että kyseinen järjestelmä ei uuden tietokentän vuoksi mene virhetilaan. Kustannusarvioksi sille, että uusi tieto olisi hyödynnettävissä sitä vastaanottavilla tahoilla, esitettiin 20 000–50 000 euroa/järjestelmä. Esimerkiksi Apotin osalta tämä tarkoittaisi muutoksen tekemistä jokaisen kunnan järjestelmään. Siirtymäajan tulisi olla selkeästi ehdotettua pidempi, esimerkiksi viisi vuotta. Pidempi siirtymäaika vähentäisi myös muutoksista syntyviä kustannuksia. Toisaalta tilaisuudessa tuotiin esille, että uuden tietokentän lisääminen voitaisiin toteuttaa osana suurempia vuosipäivityksiä, mikäli aikataulu muutokselle kyseissä järjestelmissä ei ole tiukka. Tämäkin aiheuttaisi kustannuksia. Kuulemistilaisuudessa tuotiin myös esiin, että tilastoinnin ja seurannan kannalta olisi hyvä, että olemassa olevia tietokenttiä ei muutettaisi.

Jatkovalmistelun aikana kuultiin myös Vammaisfoorumi ry:tä. Keskustelussa todettiin, että hallituksen esitysluonnoksessa ei ole juurikaan vammaiserityisiä kysymyksiä, varsinkaan kun esityksen mukaan lääketieteellinen hoito ja tutkimus eriytettäisiin sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta. Keskustelussa nousi kuitenkin esiin esimerkiksi tilanne, jossa vammaisen henkilö tarvitsee tukea hakemuksen tekemiseen. Tämän ei tulisi katsoa vähentävän henkilön omaa kokemusta sukupuoli-identiteetistään. Keskustelussa nousi myös esille tarve varmistaa, että hakijoita kohdeltaisiin yhdenvertaisesti heidän kielellisistä ja viestinnällisistä kyvyistään huolimatta. Huolet, joita lausuntopalautteessa esitettiin koskien hakemuksessa annettavaa selvitystä ja Digi- ja väestötietoviraston harkintavaltaa korostuvat vammaisten henkilöiden osalta. Keskustelussa korostettiin myös saavutettavuuden ja esteettömyyden tärkeyttä niin fyysisissä palveluissa kuin myös digitaalisessa asiointissa. Esimerkiksi sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksista tulisi kertoa käyttäen hakijalle soveltuvaa kommunikointikeinoja ja hakemuksen tekemiseen tulisi olla saavutettavat ja selkokieliset ohjeet. Todettiin, että samankaltaiset kysymykset oletettavasti toistuvat myös muussa asiointissa Digi- ja väestötietoviraston kanssa. Transsukupuolisten henkilöiden hoitoon ja tutkimukseen liittyen tuotiin esiin tarve huolehtia vammaisten henkilöiden hoitoa koskevasta asiantuntemuksesta. Keskustelussa tuotiin myös esiin ongelmia, joita vammaiset henkilöt kohtaavat transpoliklinikoilla ja sinne pääsemisessä. Esimerkiksi hoitoon pääsemisessä on kohdattu syrjintää. Valmistelijat totesivat nyt kyseessä olevassa esityksessä olevan kyse oikeudellisen

sukupuolen vahvistamisesta, eikä sukupuoliristiriidan hoitoon oteta siinä kantaa. Tietoa hoitoon pääsyn ongelmista viedään kuitenkin eteenpäin asian mahdollista jatkovalmistelua ajatellen.

7 Säännöskohtaiset perustelut

7.1 Laki sukupuolen vahvistamisesta

1 §. *Sukupuolen vahvistamisen edellytykset.* Säännöksessä ehdotetaan säädettäväksi edellytyksistä, joiden perusteella henkilö voidaan vahvistaa kuuluvaksi toiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on VTJ-laissa tarkoitettuun väestötietojärjestelmään merkitty. Voimassa olevassa laissa viitataan vastakkaiseen sukupuoleen. Viittauksella toiseen sukupuoleen vastakkaisen sijaan pyritään välttämään ahtaita sukupuoli-odotuksia tai stereotypioita, joihin sukupuolten vastakkainasettelu voi johtaa. Viittaus toiseen sukupuoleen on yhdenmukainen tasa-arvolain ja siinä käytetyn kielen kanssa. Sanamuodon muuttamisella ei ole tarkoitus muuttaa sitä, että väestötietojärjestelmään sukupuoleksi voidaan kuitenkin merkitä vain nainen tai mies.

Pykälän 1 kohdan mukaan henkilö voitaisiin vahvistaa kuuluvaksi toiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on VTJ-laissa tarkoitettuun väestötietojärjestelmään merkitty, jos hän esittää selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen. Selvityksessä olisi kyse henkilön omasta selvityksestä kumpaan sukupuoleen hän kokee kuuluvansa. Sukupuoli-identiteetti on yksilöllinen ja henkilökohtainen kokemus, joka ei aina vastaa stereotyyppistä tai binääristä käsitystä sukupuolesta. Siten selvityksen sisällölle ei voida asettaa tarkempia vaatimuksia. Selvityksestä tulisi kuitenkin ilmetä, että henkilö kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen ja että kyse on hakijan näkemyksen mukaan pysyväisluonteisesta kokemuksesta. Edellytyksenä ei olisi, että henkilö selvityksessään ilmaisee kokevansa olevansa juuri transsukupuolinen, vaan henkilöllä voi olla muunkinlainen identiteettikokemus. Sukupuolen vahvistamista voisi siten hakea säännöksen mukaan myös esimerkiksi muunsukupuolinen henkilö, jonka sukupuolen kokemus on lähempänä toista sukupuolta kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmään merkitty. Sukupuolen vahvistamista voisi myös hakea intersukupuolinen henkilö, joka kokee, ettei hänen syntymässään määritelty sukupuoli vastaa hänen sukupuoli-identiteettiään. Tällöinkin olennaista olisi henkilön sukupuoli-identiteetti, ei lääketieteellinen diagnoosi intersukupuolisuudesta. Menettely olisi toinen tilanteissa, joissa intersukupuoliselle lapselle syntymässä määritelty sukupuoli tarkentuu myöhemmin saatavan lääketieteellisen selvityksen perusteella. Tällöin henkilötunnuksen korjaamista haettaisiin VTJ-lain 12 §:n 1 momentin mukaisesti. Kyseisen säännöksen mukaan väestötietojärjestelmään tallennettu henkilötunnus on korjattava, jos tunnus on teknisesti virheellinen tai tieto tunnuksen sisältävästä syntymäajasta tai sukupuolesta on virheellinen. Lainkohdan perusteluiden mukaan säännöksen soveltaminen edellyttää näyttöä virheen olemassaolosta (HE 89/2008 vp, s. 73).

Pykälän 2 kohdan mukaan edellytyksenä olisi lisäksi, että henkilö olisi täysi-ikäinen. Olennaista on, että henkilö on täysi-ikäinen hakemusta ratkaistaessa. Hakemuksen voisi siten tehdä ennen täysi-ikäisyyden saavuttamista. Sukupuolen vahvistamista koskeva päätös voitaisiin kuitenkin tehdä vasta hakijan tultua täysi-ikäiseksi. Ehdotetun 2 §:n 2 momentin mukaan hakemus voidaan vahvistaa aikaisintaan 30 päivän kuluttua hakemuksen vireilletulosta. Jos sitä ei ole vahvistettu kuuden kuukauden kuluessa siitä, kun hakemus on tullut vireille, hakemus raukeaa. Käytännössä tämä tarkoittaa, että hakemuksen sukupuolen vahvistamisesta voi tehdä aikaisintaan 17 vuoden ja kuuden kuukauden iässä.

Pykälän 3 kohdassa säädettäisiin edellytyksistä, joiden tarkoituksena on varmistaa, että sukupuolen vahvistamista hakevalla henkilöllä olisi selkeä liittymä Suomeen. Henkilö voitaisiin

vahvistaa kuuluvaksi toiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmässä merkitty, jos hänellä on asuinpaikka Suomessa. Harkittaessa, missä valtiossa henkilöllä on asuinpaikka, voidaan soveltaa kansainvälisen yksityisoikeuden vakiintuneita periaatteita. Niiden mukaan henkilön asuinpaikka on valtiossa, jossa hän asuu ja jossa on hänen keskeinen elämänympäristönsä. Pelkkä oleskelu tai opiskelu Suomessa ei yksinään riitä osoittamaan, että henkilöllä on täällä asuinpaikka. Toisaalta ei voida edellyttää, että henkilön olisi pysyväisluonteisesti asuttava Suomessa, jotta hänen asuinpaikkansa voitaisiin katsoa olevan täällä. Väliaikaiseksikin tarkoitettu asuminen on asuinpaikan saamiseen riittävä, jos olosuhteet ovat sellaiset, että asianomaisen henkilön elämän keskipisteen voidaan katsoa siirtyneen Suomeen. Koska passin myöntää kansalaisuusvaltio, on tarpeen mahdollistaa sukupuolen vahvistaminen myös Suomen kansalaisuuden perusteella. Turvapaikanhakijan osalta turvapaikanhakijan toiveena ja tarkoituksena on jäädä Suomeen pysyvästi. Kuitenkin osa turvapaikkahakemuksista hylätään, jolloin turvapaikanhakija joutuu palamaan kotimaahansa. Näin ollen pelkästään turvapaikan hakemisen ei voida katsoa tarkoittavan elinpiiriin siirtymistä Suomeen ja siten täyttävän asuinpaikkaa koskevan edellytyksen. Asuinpaikkaedellytyksen voitaisiin katsoa täyttyvän lähtökohtaisesti siinä vaiheessa, kun turvapaikanhakijalle myönnetään oleskelulupa ja hän saa sen myötä jatkuvaisluonteinen oleskeluoikeuden ja kotikunnan.

2 §. Hakemus ja sen käsittely. Sukupuolen vahvistamista koskeva hakemus olisi pykälän 1 momentin mukaan pantava vireille kirjallisesti. Säännöksessä ei muutoin rajattaisi asioinnin muotoa, ja se mahdollistaisi siten sekä sähköisen, postitse tapahtuvan että henkilökohtaisen asioinnin. Digi- ja väestötietoviraston olisi kuitenkin varmistuttava asianmukaisesti hakijan henkilöllisyydestä.

Pykälän 2 momentissa säädettäisiin hakemuksen käsittelystä. Hakemuksen tultua vireille Digi- ja väestötietoviraston olisi viipymättä annettava hakijalle tietoa hakemuksen käsittelystä ja sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksista. Tiedon antamisessa olisi kyse hallintolain (434/2003) 8 §:n mukaista neuvontavelvollisuutta täydentävästä velvollisuudesta antaa hakijalle viran puolesta tietoa hakemuksen käsittelystä ja sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksista. Hakijaa tulisi informoida esimerkiksi siitä, mihin oikeuksiin ja velvollisuuksiin sukupuolen vahvistaminen vaikuttaa ja mitä käytännön vaikutuksia sukupuolen vahvistamisella ja siihen liittyvällä henkilötunnuksen muuttamisella on. Kyseessä olisi etukäteen laadittu tietopaketti, joka annettaisiin kirjallisesti saman sisältöisenä jokaiselle hakijalle tämän asioimistavasta riippumatta. Tietojen antamisessa tulisi kiinnittää huomiota hallintolain 9 §:n mukaisiin asiallisen, selkeän ja ymmärrettävän kielenkäytön vaatimuksiin. Säättämällä Digi- ja väestötietovirastolle velvollisuus antaa tiedot viipymättä on tarkoitus varmistaa, että hakija saa hakemuksen vahvistamisen kannalta olennaiset tiedot ennen hakemuksen vahvistamisen aikaisinta mahdollista ajankohtaa.

Tiedot eivät olisi luonteeltaan sellaisia, että niiden toimittamisen voitaisiin katsoa edellyttävän hallintolain 60 §:n 1 momentin mukaisesti todisteellista tiedoksiantoa. Kyseisen hallintolain säännöksen mukaan tiedoksianto on toimitettava postitse saantitodistusta vastaan, jos se koskee velvoittavaa päätöstä, jonka tiedoksisaannista alkaa kulua muutoksenhaku-aika tai muu vastaanottajan oikeuteen vaikuttava määräaika. Harkinta-aika alkaisi säännöksen mukaan kulua siitä, kun hakemus on tullut vireille. Harkinta-ajan kulumisen ei kuitenkaan vaikuttaisi vastaanottajan oikeuteen, vaan ainoastaan siihen aikaisimpaan ajankohtaan, jona hakijan olisi mahdollista vahvistaa hakemuksensa. Mikäli hakija ei saisi tietoja lainkaan, hän ei välttämättä tietäisi vahvistaa hakemustaan. Tämäkään ei kuitenkaan johtaisi pysyviin oikeudenmenetyksiin vaan hakijalla olisi mahdollisuus tehdä hakemus uudestaan.

Hakijan olisi tiedot saatuaan kirjallisesti vahvistettava hakemuksensa. Hakija voisi kuitenkin vahvistaa hakemuksensa aikaisintaan 30 päivän kuluttua siitä, kun hakemus on tullut vireille. Vahvistamalla hakemuksensa hakija ilmaisisi halunsa siitä, että aiemmin toimitettu hakemus pysyy voimassa ja se käsitellään. Menettelyn tavoitteena on varmistaa, että hakemus on tehty tietoon perustuen, eikä sitä ole tehty impulsiivisesti tai harkitsemattomasti.

Digi- ja väestötietovirasto voisi vahvistaa hakijan sukupuolen, kun hakija on vahvistanut hakemuksensa. Hakijan sukupuoli vahvistettaisiin, jos 1 §:ssä säädetty edellytykset täyttyvät. Selvityksen sisältöä on käsitelty edellä 1 §:n perusteluissa. Jos selvitys olisi puutteellinen tai hakijan tahtotila epäselvä, olisi Digi- ja väestötietoviraston pyydettävä hallintolain 22 §:n mukaisesti hakijaa täydentämään hakemustaan tai saman lain 31–33 §:n nojalla huolehdittava siitä, että sillä on käytettävissään riittävä selvitys asian ratkaisemisen kannalta olennaisista seikoista. Digi- ja väestötietoviraston harkinta asiassa olisi oikeusharkintaa, joka olisi sidottu 1 §:ssä säädettyjen edellytysten täyttymiseen, toisin sanoen, että hakija on täysi-ikäinen, hänellä on Suomessa asuinpaikka tai Suomen kansalaisuus, ja että hän on esittänyt selvityksen, jonka mukaan hän pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen. Digi- ja väestötietovirasto ei käyttäisi hakemuksen käsittelyssä tarkoituksenmukaisuusharkintaa eikä sen tehtävänä olisi esimerkiksi arvioida hakijan sukupuolen kokemusta tai sen pysyvyyttä.

Momentissa esitetään myös säädettäväksi, että tilanteissa, joissa hakija ei olisi vahvistanut hakemusta viimeistään kuuden kuukauden kuluttua siitä, kun hakemus on tullut vireille, hakemus raukeaisi. Jos hakemus raukeaisi, sen voisi tehdä uudestaan.

Pykälän 3 momentissa säädettäisiin Digi- ja väestötietoviraston velvollisuudesta tehdä välittömästi merkintä vahvistetusta sukupuolesta väestötietojärjestelmään, kun se on vahvistanut henkilön sukupuolen. Säännös vastaa voimassa olevaa sääntelyä. Merkinnän yhteydessä Digi- ja väestötietovirasto muuttaa VTJ-lain 12 §:n 2 momentin 3 kohdan mukaisesti hakijan henkilötunnuksen.

Pykälän 4 momentissa säädettäisiin tilanteesta, jossa sukupuolen vahvistamista hakeva henkilö on avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa. Voimassa olevassa laissa olevaa ilmoitusvelvollisuutta laajennetaan koskemaan myös rekisteröidyn parisuhteen toista osapuolta. Jos sukupuolen vahvistamista hakeva henkilö on avioliitossa, avioliitto jatkuu avioliittona. Vastaavasti, jos sukupuolen vahvistamista hakeva henkilö on rekisteröidyssä parisuhteessa, parisuhde jatkuu rekisteröitynä parisuhteena. Ehdotetun säännöksen mukaan Digi- ja väestötietoviraston on kuitenkin ilmoitettava henkilön sukupuolen vahvistamisesta tämän aviopuolisolle tai rekisteröidyn parisuhteen toiselle osapuolelle. Näin varmistetaan se, että tieto sukupuolen vahvistamisesta tulee aina myös aviopuolison tai rekisteröidyn parisuhteen toisen osapuolen tietoon. Sääntely eroaa voimassa olevasta laista siten, että sukupuolen vahvistamisen yhteydessä rekisteröidyssä parisuhteessa olevan henkilön parisuhdemuoto voisi jäädä entiselleen, elleivät parisuhteen osapuolet itse hae siihen muutosta avioliittolain 1 a §:n mukaisesti.

Pykälän 5 momentissa säädettäisiin toimivaltaisesta viranomaisesta Ahvenanmaalla. Ahvenanmaalla Digi- ja väestötietovirastolle säädettyjä tehtäviä hoitaisi Ahvenanmaan valtionvirasto. Säännös vastaisi voimassa olevan lain sisältöä.

Pykälässä säädetty menettely olisi sama, jos sukupuolen vahvistamisen saanut henkilö hakisi sukupuolen vahvistamista uudelleen aikaisemman rekisterimerkinnän mukaiseksi. Henkilö ei tällöin kuitenkaan saisi vanhaa henkilötunnustaan takaisin, vaan hänelle myönnettäisiin uusi henkilötunnus.

3 §. Sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutukset. Pykälässä säädettäisiin, että vahvistettua sukupuolta olisi pidettävä henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä, jollei toisin säädetä. Säännös vastaisi voimassa olevaa sääntelyä.

Vahvistettua sukupuolta olisi pidettävä henkilön sukupuolena esimerkiksi asevelvollisuuslakia sovellettaessa. Asevelvollisuuslain 2 §:n 1 momentin mukaan jokainen miespuolinen Suomen kansalainen on asevelvollinen sen vuoden alusta, jona hän täyttää 18 vuotta, sen vuoden loppuun, jona hän täyttää 60 vuotta, jollei jäljempänä toisin säädetä. Asevelvollisuuslaissa säädetään kutsunnasta, jossa lain 12 §:n mukaan määritetään asevelvollisen palvelukelpoisuus, ja sen perusteella päätetään palveluksesta. Kutsunnaalainen on asevelvollisuuslain 13 §:n 1 momentin mukaan miespuolinen henkilö, joka 1 kohdan mukaisesti kutsuntavuonna täyttää 18 vuotta tai joka 2 kohdan mukaisesti on jäänyt edellisiin kutsuntoihin saapumatta, jollei hänen palveluskelpoisuudestaan ole vielä erikseen tehty päätöstä eikä hän ole täyttänyt tai sinä vuonna täytä 30 vuotta. Kutsunnaalaisuus määräytyy väestötietojärjestelmään merkityn sukupuolen mukaan ja siten myös kutsunnaalaisuudessa henkilön sukupuolena pidettäisiin henkilön tämän lain mukaan vahvistettua sukupuolta. Jos henkilö vahvistaa sukupuolensa mieheksi 18 ja 29 ikävuoden välillä, hän on kutsunnaalainen ja hänet kutsutaan tarkastukseen, jossa hänen palveluskelpoisuutensa arvioidaan. Jos henkilö vahvistaa sukupuolensa mieheksi 30 ja 60 ikävuoden välillä, katsotaan hänet asevelvollisuuslain 49 §:n 2 momentin mukaisesti henkilöksi, joka ei ole suorittanut varusmiespalvelusta, ja joka kuuluu varareserviin.

Vahvistettua sukupuolta olisi pidettävä henkilön sukupuolena lähtökohtaisesti myös esimerkiksi sovellettaessa tasa-arvolain kiintiösäännöstä. Tasa-arvolain 4 a §:n 1 momentissa säädetään julkisen hallinnon ja julkista valtaa käyttävien toimielinten kokoonpanosta. Momentin mukaan valtion komiteoissa, neuvottelukunnissa ja muissa vastaavissa toimielimissä, hyvinvointialueen, hyvinvointiyhtymän ja hyvinvointialueiden välisen yhteistoiminnan toimielimissä sekä kunnallisissa ja kuntien välisen yhteistoiminnan toimielimissä, lukuun ottamatta aluevaltuustoja ja kunnanvaltuustoja, tulee olla sekä naisia että miehiä kumpiakin vähintään 40 prosenttia, jollei erityisestä syystä muuta johdu. Tällainen syy voi työasiainvaliokunnan mietinnön mukaan olla muun muassa se, että kyseisen vaatimuksen täyttäminen johtaisi yksilöön kohdistuvaan syrjintään tai ristiriitaan jonkin perus- tai ihmisoikeuden kanssa (TyVM 10/1994 vp).

Tasa-arvovaltuutettu antoi vuonna 2018 sosiaali- ja terveysministeriön pyynnöstä kannanoton (TAS 331/208, 15.8.2018) transsukupuolisten ihmisten sijoittumisesta valtionhallinnon toimielinten sukupuolikiintiöihin. Tasa-arvovaltuutetun käsityksen mukaan myös transsukupuoliset ja esimerkiksi muunsukupuoliset ihmiset asettuvat sukupuolikiintiöihin juridisen sukupuolen mukaan. Poikkeuksena voi tasa-arvovaltuutetun mukaan olla kuitenkin tilanne, jossa transsukupuolisen henkilön juridisen sukupuolen vahvistaminen on kesken; silloin hänet voidaan ottaa huomioon sukupuoli-identiteetin mukaisessa nais- tai mieskiintiössä, vaikka henkilötunnus ei olisi vielä muuttunut. Koska tieto henkilön transsukupuolisuudesta kuuluu yksityisyyden piiriin, on tärkeää huomata, että aloitteen asiassa pitää tulla transsukupuoliselta henkilöltä itseltään.

Säännöksen tarkoitus on turvata se, että henkilö tulee kohdelluksi vahvistetun sukupuolensa mukaisesti. Lainsäädännössä voi kuitenkin olla sukupuoleen perustuvia säännöksiä, jotka liittyvät keskeisesti tiettyyn sukupuoleen sidottuun lisääntymismekanismiin tai biologiseen polveutumiseen ja joiden osalta on tarkoituksenmukaista ja henkilön edun mukaista, että niitä sovelletaan henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta. Esimerkiksi hedelmöityshoidoista annetussa laissa säädetään sellaisen hedelmöityshoidon antamisesta, jossa ihmisen sukusolu tai alkio viedään naiseen raskauden aikaansaamiseksi. Olennaista säännöksessä ei ole henkilön oikeudellinen sukupuoli vaan se, että sukusolu tai alkio viedään

raskauden aikaansaamiseksi kohtuun. Oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta annettua lakia sovelletaan oikeusgeneettiseen isyystutkimukseen. Lain esitöiden mukaan laissa tarkoitettu tutkimus tehdään näytön saamiseksi siitä, vallitseeko tietyn miehen ja tietyn lapsen välillä sellainen biologinen sukulaisuussuhde, jonka perusteella lasta voidaan pitää miehen biologisena jälkeläisenä (HE 56/2004 vp, s. 14). Olennaista laissa ei ole tutkittavan oikeudellinen sukupuoli vaan tutkittavan ja lapsen geneettisen sukulaisuussuhteen selvittäminen. Vastaavasti terveydenhuollon palveluita koskevassa lainsäädännössä raskaana olevalle naiselle suunnattuja palveluita koskevan sääntelyn tarkoituksena on kohdentaa ne raskaana olevalle henkilölle, hänen oikeudellisesta sukupuolestaan riippumatta. Raskaana olevan ja imettävän naisen erityissuojelua koskevaa sääntelyä on tutkimuslaissa sekä asiaa koskevista EU-asetuksista.

Pykälän 2 momentissa edellä kuvatuista syistä johtuen säädettäisiin, että säännöksiä, jotka koskevat raskaana olevaa, imettävää tai synnyttäneitä naisia, sovelletaan raskaana olevaan, imettävään tai synnyttäneeseen henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta. Säännöksen tavoitteena on varmistaa, ettei kyseessä olevan lainsäädännön soveltaminen vahvistetun sukupuolen mukaisesti johtaisi siihen, että henkilö ei saa sukupuolen mukaan määrittyvää, lääketieteellisesti perusteltua tai tarpeellista palvelua taikka erityistä suojelua. Pääsääntöisesti terveydenhuollon lainsäädäntö on kuitenkin sukupuolineutraalia eikä säännös vaikuta sen soveltamiseen.

Kun henkilö hakeutuu terveydenhuoltoon, tulee hänet kohdata hänen sukupuoli-identiteettiään kunnioittavalla tavalla. Ehdotetulla säännöksellä ei oteta kantaa henkilön hoitoon tai sen tarpeen arviointiin yleisesti. Hoito toteutetaan terveydenhuollon yleissääntelyn, kuten potilaslain, mukaisesti, ja siitä vastaa terveydenhuollon ammattihenkilö terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain (559/1994) mukaisesti. Esimerkiksi potilaslain 3 §:n mukaan jokaisella Suomessa pysyvästi asuvalla henkilöllä on oikeus ilman syrjintää hänen terveydentilansa edellyttämään terveyden- ja sairaanhoitoon niiden voimavarojen rajoissa, jotka kulloinkin ovat terveydenhuollon käytettävissä. Potilaalla on oikeus laadultaan hyvään terveyden- ja sairaanhoitoon. Hänen hoitonsa on järjestettävä ja häntä on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata sekä että hänen vakaumustaan ja hänen yksityisyyttään kunnioitetaan.

Pykälän 3 momentissa on säännös siitä, miten hedelmöityshoidoista annettua lakia ja lakia oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta tulee soveltaa, kun henkilön sukupuoli on vahvistettu. Mainitut lait ovat voimakkaasti liitännäisiä sukupuolitettuihin lisääntymismekanismiin ja biologiseen polveutumiseen. Tästä syystä momentissa säädettäisiin, että mainittuja lakeja sovellettaessa henkilöä, jonka sukupuoli on vahvistettu mieheksi, koskee, mitä mainituissa laeissa säädetään naisesta, ja henkilöä, jonka sukupuoli on vahvistettu naiseksi, mitä mainituissa laeissa säädetään miehestä.

Pykälän 4 momentissa säädettäisiin seulonnoista. Terveydenhuoltolain 14 §:n mukaan kunnan, jatkossa hyvinvointialueen, on järjestettävä alueellaan valtakunnallisen seulontaohjelman mukaiset seulonnot, ja se voi järjestää myös muita seuloja. Terveydenhuoltolain nojalla annetussa seulonta-asetuksessa säädetään siitä, että eräät valtakunnalliseen seulontaohjelmaan kuuluvat seulonnot kohdennetaan naisille (rintasyövän ja kohdunkaulansyövän seulonta). Seulonnot perustuvat lääketieteelliseen näyttöön, ja siksi olisi ongelmallista, jos 1 momentin pääsääntöä tulkittaisiin esimerkiksi siten, ettei sukupuolensa mieheksi vahvistaneella ole oikeutta kohdunkaulansyövän seulontaan, vaikka hänellä on edelleen kohtu. Pykälän 4 momentissa säädettäisiin siksi, että seulonnot, joiden järjestäminen määräytyy henkilön sukupuolen mukaan, voidaan järjestää sukupuolen vahvistamisesta riippumatta sen perusteella, mikä on lääketieteellisesti perusteltua. Säännöksellä ei otettaisi suoraan kantaa siihen, mille väestöryhmälle jokin tietty seulonta kohdennetaan tai kenellä on oikeus saada tietty seulonta.

Seulontojen järjestämisestä, mukaan lukien niiden kohdentamisesta tietyille väestöryhmille, säädettäisiin lääketieteellisin perustein tarkemmin valtioneuvoston asetuksella, kuten nykyäänkin. Lain 3 §:n 4 momentissa ehdotetaan säädettävän asiaa koskeva asetuksenantovaltuutus, vaikka terveydenhuoltolain 23 §:ssä on seulontoja koskeva asetuksenantovaltuutus, koska tämä asetuksenantovaltuutus koskisi nimenomaan sukupuolen vahvistamista koskevia tilanteita, ja terveydenhuoltolain valtuutus on hyvin yleisluonteinen.

4 §. Sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutukset vanhemmuuteen. Pykälässä säädetään sukupuolen vahvistamisen vaikutuksista vanhemmuuden toteamiseen ja vahvistamiseen.

Pykälän 1 momentin mukaan vanhemmuuslain 3 §:ssä tarkoitettu aviomiehen isyys voidaan todeta vain lapsen syntymän hetkellä väestötietojärjestelmään merkityn sukupuolen perusteella. Momentissa mainittu säännös liittyy isyyden toteamiseen synnyttävän äidin avioliiton perusteella. Vanhemmuuslain 3 §:n mukaan aviomies on lapsen isä, kun lapsi on syntynyt avioliiton aikana. Säännös vastaa voimassa olevaa lainsäädäntöä. Säännös ei estä isyyden toteamista tilanteissa, jossa synnyttänyt äiti on avioliitossa transmiehen kanssa, jonka oikeudellinen sukupuoli on vahvistettu mieheksi ennen lapsen syntymää. Isyys voidaan todeta vanhemmuuslain 3 §:n perusteella myös silloin, kun transmies synnyttää lapsen ja hän on avioliitossa miehen kanssa. Vanhemmuuslain 3 § ei kuitenkaan tulisi sovellettavaksi tilanteissa, jossa synnyttäneen äidin aviopuoliso on lapsen syntymän hetkellä oikeudelliselta sukupuoleltaan nainen, mutta vahvistaa sukupuolensa mieheksi lapsen syntymän jälkeen.

Pykälän 2 momentissa on säännös siitä, miten vanhemmuuslain 2 §:n mukaista äitiyden toteamista ja 4 §:n 2 momentin mukaista isyyden vahvistamista tulee soveltaa, kun henkilön sukupuoli on vahvistettu toiseksi. Vanhemmuuslain 2 §:n perustelujen mukaan äitiyden toteaminen ei edellytä sitä, että lapsen synnyttänyt henkilö on sukupuoleltaan nainen, vaan säännös mahdollistaa äitiyden toteamisen myös siinä tilanteissa, että lapsen synnyttänyt henkilö on sukupuoleltaan mies (HE 132/2021 vp, s. 45). Vanhemmuuslain 4 §:n 2 momentin mukaan lapsen isä on se, joka on siittänyt lapsen tai jonka siittiöitä on käytetty äidin hedelmöittämiseen muulla tavoin kuin siittämällä, esimerkiksi niin sanotulla koti-inseminaatiolla. Säännöksen perusteluiden mukaan isyyden vahvistaminen ei edellytä, että isä on sukupuoleltaan mies (HE 132/2021 vp, s. 46).

Pykälän 2 momentin mukaan edellä mainittuja vanhemmuuslain säännöksiä sovellettaisiin henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta. Tämä tarkoittaa sitä, että lapsen synnyttänyt henkilö olisi lapsen äiti, ja lapsen siittänyt henkilö tai henkilö, jonka siittiöitä on käytetty äidin hedelmöittämiseen muulla tavoin kuin siittämällä, esimerkiksi niin sanotulla koti-inseminaatiolla, olisi lapsen isä, riippumatta henkilön oikeudellisesta sukupuolesta. Lain 5 §:ssä olisi erikseen säännös siitä, että Digi- ja väestötietovirasto voisi hakemuksesta muuttaa henkilön vanhemmuusnimikkeen (isä tai äiti) vastaamaan hänen vahvistettua sukupuoltaan.

Pykälän 3 momentissa on säännös siitä, miten vanhemmuuslain säännöksiä hedelmöityshoitosuostumukseen perustuvasta vanhemmuudesta sovelletaan henkilöön, jonka sukupuoli on vahvistettu.

Vanhemmuuslain 4 §:ssä säädetään isyyden vahvistamisesta muissa tapauksissa kuin avioliiton perusteella. Mainitun pykälän 3 momentin mukaan, jos lapsen äidille on annettu hedelmöityshoidoista annetun lain 1 §:ssä tarkoitettua hedelmöityshoitoa ja lapsi on syntynyt annetun hoidon tuloksena, lapsen isä on se, joka yhteisymmärryksessä äidin kanssa antoi suostumuksensa hoitoon. Säännöksen perusteluissa todetaan, että jos miehen oikeudellinen sukupuoli suostumuksen antamisen jälkeen vahvistetaan naiseksi, tämä seikka ei estä isyyden vahvistamista. Isyyden vahvistaminen ei edellytä, että isä on sukupuoleltaan mies (HE 132/2021

vp, s. 46). Vanhemmuuslain 5 §:ssä säädetään äitiyden vahvistamisesta hedelmöityshoitoon annetun suostumisen perusteella. Pykälän 1 momentin mukaan, jos lapsen synnyttäneelle on annettu hedelmöityshoidoista annetun lain 1 §:ssä tarkoitettua hedelmöityshoitoa ja lapsi on syntynyt hoidon tuloksena, naisen, joka yhteisymmärryksessä lapsen synnyttäneen kanssa antoi suostumuksen hedelmöityshoitoon, voidaan vahvistaa olevan lapsen synnyttäneen ohella lapsen äiti.

Hedelmöityshoidoilla syntyvän lapsen vanhemmuus ratkaistaan vanhemmuuslain edellä mainittujen säännösten mukaan hedelmöityshoitoon annetun suostumuksen perusteella siitä huolimatta, onko hedelmöityshoitoon käytetty suostumuksen antajan omia sukusoluja tai ei. Olennaista on suostumuksen antajan oikeudellinen sukupuoli suostumuksen antamisen hetkellä. Tästä syystä 3 momentissa ehdotetaan säädettäväksi, että vanhemmuuslain 4 §:n 3 momentissa ja 5 §:n 1 momentissa tarkoitettu hedelmöityshoitosuostumukseen perustuva vanhemmuus vahvistetaan isyytenä tai äitiytenä sen sukupuolen mukaan, joka oli merkitty väestötietojärjestelmään suostumusta annettaessa. Jos henkilö on suostumuksen antamisen aikaan oikeudelliselta sukupuoleltaan mies, hänet voidaan vahvistaa lapsen isäksi, ja jos hän on oikeudelliselta sukupuoleltaan nainen, hänet voidaan vahvistaa synnyttäneen ohella lapsen äidiksi. Hedelmöityshoitosuostumuksesta säädetään hedelmöityshoidoista annetun lain 10 §:ssä.

Vanhemmuuslain 4 §:ssä on erikseen säännös siitä, miten isyys vahvistetaan tilanteessa, jossa hoitoa on annettu naisparille tai lapsen synnyttäneelle äidille yksin. Tällöin lapsen isä on se, jonka siittiöitä on käytetty hoidossa, jos hän on ennen hoidon antamista suostunut isyyden vahvistamiseen hedelmöityshoitolaian 16 §:n 2 momentin mukaisesti. Jos hoitoa on annettu lapsen synnyttäneelle äidille yksin, suostumus voidaan antaa yhteisymmärryksessä hänen kanssaan myös hoidon antamisen jälkeen. Toisin kuin hoitoon annettuun suostumukseen perustuva isyys, perustuu isyys tässä tilanteessa siittiöiden käyttämiseen ja isyyden vahvistamista koskevaan suostumukseen. Tästä syystä 4 §:ssä ehdotetaan säädettäväksi erikseen, että vanhemmuuslain 4 §:n 3 momentissa tarkoitettu isyyden vahvistamiseen annettuun suostumuksen perustuva vanhemmuus vahvistetaan kuitenkin aina isyytenä. Vanhemmuus näissä tilanteissa vahvistettaisiin isyytenä siitä riippumatta, mikä henkilön oikeudellinen sukupuoli on ollut suostumuksen antamisen hetkellä.

5 §. Vanhemmuusnimikkeen muuttaminen. Pykälässä säädetään mahdollisuudesta muuttaa vanhemmuusnimike.

Pykälän 1 momentin mukaan Digi- ja väestötietovirasto voi hakemuksesta muuttaa henkilön vanhemmuusnimikkeen (isä tai äiti) vastaamaan hänen vahvistettua sukupuoltaan. Henkilö voisi tehdä hakemuksen vanhemmuusnimikkeen muuttamisesta samalla, kun hän hakee sukupuolensa vahvistamista, tai sukupuolen vahvistamisen jälkeen. Jälkimmäisen vaihtoehdon tarkoituksena on mahdollistaa asiaan liittyvä harkinta ja luoda mahdollisuus perheenjäsenten välisiin keskusteluihin ennen vanhemmuusnimikkeen muuttamista. Vanhemmuusnimikkeeseen voisi hakea muutosta myös ennen tämän lain voimaantuloa syntyneiden lasten osalta.

Vanhemmuusnimike liittyisi väestötietojärjestelmään tallennettavien lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa kuvaaviin tietoihin. Henkilöllä olisi aina yksi vanhemmuusnimike kutakin hänen ja hänen lapsensa välistä perhesuhdetta kohden. Mikäli henkilöllä olisi useampi lapsi, hänen tulisi valita mihin perhesuhteeseen nimike muutettaisiin. Henkilöllä voisi siten olla eri nimike suhteessa eri lapsiin. Lopputulos on tarpeen, sillä se mahdollistaa perheen sisäiset toiveet nimikkeestä esimerkiksi tilanteessa, jossa henkilö on saanut lapsensa eri elämänvaiheissa. Sinänsä sama lopputulos voi olla käsillä jo nykyään tilanteessa, jossa henkilö saa lapsia ennen sukupuolen vahvistamista ja sukupuolen vahvistamisen jälkeen.

Tähän hallituksen esitykseen sisältyvillä lainsäädäntömuutoksilla pyritään varmistamaan, että vanhemmuusnimikkeen muuttamisella ei ole aineellisoikeudellisia vaikutuksia lapsen asemaan. Vanhemmuusnimikkeen muuttamisella on arvioitu olevan suurempi merkitys sukupuoltaan vahvistavalle henkilölle itselleen kuin hänen lapsilleen tai alaikäisten lastensa muille huoltajille. Perheenjäsenten suostumusta ei tästä syystä ole asetettu hakemuksen hyväksymisen edellytykseksi, vaikka asiasta on luonnollisesti suositeltavaa keskustella myös muiden perheenjäsenten kanssa ennen nimikkeen muuttamista koskevan hakemuksen tekemistä. Jos vanhempi on myös lapsen huoltaja, lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 4 §:n 3 momentin mukaan hänen on kerrottava lapselle lasta koskevista päätöksistä ja muista lapsen elämään vaikuttavista asioista lapsen ikään ja kehitystasoon nähden sopivalla tavalla.

Pykälän 2 momentin mukaan Digi- ja väestötietovirastolla on kuitenkin velvollisuus ilmoittaa hakijan alaikäisten lasten huoltajille vanhemmuusnimikkeen muuttamisesta. Sukupuoltaan vahvistava ja vanhemmuusnimikettään muuttava vanhempi ei välttämättä ole lastensa huoltaja. Säättämällä Digi- ja väestötietoviraston velvollisuudesta tehdä ilmoitus lasten huoltajille varmistetaan, että lapsi saa tiedon vanhempiensa nimikkeen muuttamisesta myös siinä tilanteessa, että kyseisellä vanhemmalla itsellään ei ole huoltajalle lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 4 §:ssä säädettyä velvollisuutta kertoa lapselle asiasta. Lapsella voi myös olla hakijan sijasta tai ohella yksi tai useampi huoltaja. Ilmoitusvelvollisuus koskisi näitä kaikkia huoltajia. Ilmoitusvelvollisuus olisi perusteltua lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 5 §:n mukaisen huoltajien yhteistoimintavelvollisuuden kannalta.

6 §. *Ulkomaisen päätöksen tunnustaminen.* Säännös koskisi ulkomaisen päätöksen tunnustamista. Vieraassa valtiossa tehdyn sukupuolen vahvistamisen tunnustamisen edellytyksenä olisi, että päätös on voimassa siinä valtiossa, jossa se tehtiin ja että henkilöllä on hyväksyttävä liittymä valtioon, jossa päätös on tehty. Tällainen liittymä on kansalaisuus tai asuinpaikka. Tällainen päätös tunnustettaisiin ilman eri vahvistusta. Säännös vastaisi sisällöllisesti voimassa olevaa sääntelyä, mutta päätöksen lainvoimaisuuden sijaan edellytettäisiin, että päätös on voimassa siinä valtiossa, jossa se tehtiin, eikä sitä ole esimerkiksi kumottu tai korvattu kyseisessä valtiossa annetulla päätöksellä tai siellä tunnustetulla päätöksellä.

Kaikissa maissa erillistä päätöstä sukupuolen vahvistamisesta ei kuitenkaan tehdä. Joissain maissa sukupuolen vahvistaminen perustuu henkilön omaan ilmoitukseen. Näissä tilanteissa vahvistettua sukupuolta voi ilmentää esimerkiksi uusi passi, henkilökortti tai korjattu syntymätodistus. Vahvistettua sukupuolta voi myös ilmentää asiaa koskeva merkintä kyseisen valtion väestörekisterissä. Joissain maissa, kuten Iso-Britanniassa, on olemassa laissa säädetty menettely sukupuolen oikeudelliseksi vahvistamiseksi, mutta henkilön ei tarvitse hakea päätöstä sukupuolen oikeudellisesta vahvistamisesta voidakseen ottaa sukupuoli-identiteettinsä mukaisen sukupuolen käyttöön esimerkiksi henkilöllisyyttä todistavissa asiakirjoissa kuten passissa. Myös tällaisessa tilanteessa on perusteltua, että henkilö voi saattaa Suomen väestötietojärjestelmään tallennetut tiedot vastaamaan hänen viralliseen kansalaisuusvaltion myöntämään henkilöllisyystodistukseen vahvistettua sukupuolta. Edellä mainituista syistä säännökseen ehdotetaan uutta 2 momenttia, jonka mukaan 1 momentissa tarkoitettuna päätöksenä pidettäisiin tuomioistuimen ja muun viranomaisen päätöksen lisäksi myös muuta toimenpidettä tai rekisteröintiä, jos henkilön sukupuoli katsotaan tällaisen toimenpiteen seurauksena vahvistetuksi siinä valtiossa, jossa päätös, toimenpide tai rekisteröinti tehtiin.

Osalla henkilöllä voi olla samanaikaisesti kaksi tai useampia kansalaisuuksia. Jotta kaksoiskansalaisen päätös sukupuolen vahvistamisesta voidaan tunnustaa, tulisi sen olla tehty jommassakummassa henkilön kansalaisuusvaltiossa tai kolmannessa maassa, jossa hänellä oli

asuinpaikka, kun päätös tehtiin. Joissain maissa on myös alaikäisen mahdollista vahvistaa sukupuoli toiseen. Mikäli alaikäisen henkilön sukupuoli on vahvistettu ulkomailla ja päätöksen tunnustamista haettaisiin Suomessa, tulisi päätös tunnustaa Suomessa, mikäli ulkomaisen päätöksen tunnustamisedellytykset muutoin täyttyisivät.

7 §. Muutoksenhaku. Pykälässä säädettäisiin muutoksenhausta ehdotetun lain perusteella annettuihin päätöksiin. Pykälän mukaan ehdotetun lain nojalla tehtyyn päätökseen saisi vaatia oikaisua. Pykälässä viitattaisiin oikaisuvaatimuksen osalta hallintolakiin. Pykälässä olisi lisäksi informatiivinen viittaus oikeudenkäynnistä hallintoasioissa annettuun lakiin (808/2019). Oikaisuvaatimukseen annettuun päätökseen saisi hakea muutosta valittamalla hallinto-oikeuteen siten kuin oikeudenkäynnistä hallintoasioissa annetussa laissa säädetään.

8 §. Voimaantulo. Pykälän 1 momentti sisältää voimaantulosäännöksen.

Pykälän 2 momentin säännöksellä kumotaan nykyinen laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta.

Lain täytäntöönpanon vaatimien toimien vuoksi pykälän 3 momentissa esitetään, että lain 5 §:ää sovellettaisiin vasta 1 päivästä tammikuuta 2024.

7.2 Laki sterilisointilain 1 ja 4 §:n muuttamisesta

1 §. Pykälän 1 momentin nykyinen 7 kohta kumottaisiin sekä tehtäisiin sen kumoamiseen liittyvä tekninen muutos 1 §:n 6 kohtaan. Lain 1 §:ssä säädetään sterilisointiin ryhtymisen edellytyksistä. Pykälän 1 momentin 7 kohdan mukaan sterilisointiin voidaan asianomaisen henkilön pyynnöstä ryhtyä, kun henkilö pysyvästi kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja elää tämän sukupuolen mukaisessa roolissa. Kohta liittyy voimassa olevan translain 1 §:n 1 momentin 1 kohtaan, jonka mukaan henkilö voidaan vahvistaa kuuluvaksi vastakkaiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on VTJ-laissa tarkoitettuun väestötietojärjestelmään merkitty, jos hän esittää lääketieteellisen selvityksen muun muassa siitä, että hänet on steriloitu tai että hän muusta syystä on lisääntymiskyvytön. Translaki on tarkoitus kumota, eikä uudessa laissa sukupuolen vahvistamisesta edellytyksenä olisi enää voimassa olevan lain tavoin lisääntymiskyvyttömyysvaatimusta. Tämän vuoksi sterilisointilain 1 §:n 7 kohta kumottaisiin tarpeettomana. Kumoamisen seurauksena transsukupuolinen henkilö ei voisi saada sterilointia pelkästään transsukupuolisuuden perusteella vaan tilanteessa sovellettaisiin lain 1 §:n 1–6 kohdassa säädettyjä sterilisoinnin perusteita. Sterilisointilaissa ei säädetä sellaisen sterilisoinnin tekemisen edellytyksistä, joka tapahtuu muun lääketieteellisen toimenpiteen seurauksena. Säännöksen kumoaminen ei siten olisi esteenä sellaiselle sterilisoinnille, joka on seurausta sukupuolenkorjausleikkauksesta tai joka muuten liittyy sukupuolidysforian hoitoon.

Pykälän 6 kohdan säännöstä ei muutettaisi sisällöllisesti, vaan kohdan lopusta ainoastaan poistettaisiin ”tai” sana, joka viittaa siihen, että 7 kohdassa säädetään myös eräs sterilisoinnin saamisen edellytys. Poistamisen myötä 1 §:ssä ei enää olisi ”tai” sanaa, joka nimenomaisesti osoittaa, että 1 §:n kohdat ovat vaihtoehtoisia edellytyksiä saada sterilointi, eivätkä siis kumulatiivisia edellytyksiä. Tämä ei kuitenkaan muuttaisi oikeustilaa, vaan 1 §:n kohdat edelleen säätäisivät vaihtoehtoisista edellytyksistä saada sterilointi.

4 §. Pykälässä säädetään siitä, milloin sterilisoinnin saamisen edellytyksenä on yhden tai kahden lääkärin päätös taikka terveydenhuollon oikeusturvakeskuksen lupa. Pykälän 1 momentin 4 kohdan mukaan 1 §:n 7 kohdassa tarkoitettussa tapauksessa sterilisointiin voidaan ryhtyä kahden lääkärin päätöksellä. Kohta kumottaisiin 1 §:n 7 kohdan kumoamisen takia ja tehtäisiin 4 §:n 1 momentin 3 kohtaan tekninen 4 kohdan kumoamiseen liittyvä muutos. Pykälän

3 momentissa oleva viittaus 1 §:n 7 kohtaan poistettaisiin momentista. Lisäksi 4 §:n 1 momentin 3 kohdassa ja pykälän 3 momentissa oleva vanhentunut viittaus terveydenhuollon oikeusturvakeskukseen päivitetäisiin viittaamaan Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirastoon eli Valviraan.

7.3 Laki äitiysavustuslain 1 ja 2 §:n muuttamisesta

1 §. *Lain tarkoitus ja soveltamisala.* Voimassa olevan säännöksen mukaan äitiysavustus maksetaan naiselle äidin ja lapsen terveyden ja hyvinvoinnin edistämiseksi. Pykälää ehdotetaan muutettavaksi niin, että lain tavoite toteutuu raskaana olevan oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta. Ehdotetun säännöksen mukaan raskaana olevalle suoritetaan tämän lain mukaisesti valtion varoista äitiysavustus, jonka tarkoituksena on raskaana olevan ja lapsen terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen.

2 §. *Oikeus avustukseen.* Voimassa olevan pykälän 1 momentin mukaan oikeus avustukseen on naisella, jonka raskaus on kestänyt vähintään 154 päivää. Lisäksi edellytyksenä on, että nainen ennen raskauden tilansa neljännen kuukauden päättymistä on käynyt terveystarkastuksessa terveyskeskuksessa tai lääkärin vastaanotolla. Pykälän 2 momentin mukaan avustus suoritetaan lapsen hoitoon käytettäväksi, jos avustukseen oikeutettu nainen kuolee ennen kuin avustus on suoritettu. Pykälän 1 momenttia ehdotetaan muutettavaksi niin, että oikeus avustukseen olisi raskaana olevalla henkilöllä oikeudellisesta sukupuolestaan riippumatta. Ehdotetussa säännöksessä viitataan raskaana olevan naisen sijaan raskaana olevaan. Vastaavasti ehdotetussa 2 momentissa viitattaisiin avustukseen oikeutettuun.

7.4 Laki kansaneläkelain 40 §:n muuttamisesta

40 §. *Oikeus lapseneläkkeeseen.* Pykälän 3 momenttia ehdotetaan muutettavaksi niin, että täysorvon määritelmä kattaisi vanhemman oikeudellisesta sukupuolesta ja vanhemmuusnimikkeestä riippumatta kaikki ne tilanteet, joissa lapsella on ollut vain yksi oikeudellinen vanhempi, joka on kuollut. Ehdotetun säännöksen mukaan täysorpona pidettäisiin myös lasta, jonka ainoa oma vanhempi on kuollut. Omalla vanhemmalla tarkoitettaisiin lapsen oikeudellista vanhempaa. Ehdotettu muutos huomioisi esimerkiksi tilanteen, jossa lapsen synnyttänyt henkilö olisi oikeudelliselta sukupuoleltaan mies, ja hänet olisi merkitty väestötietojärjestelmään lapsen isäksi. Lapsen ainoa oma vanhempi voisi siten olla lapsen synnyttänyt äiti, lapsen synnyttänyt isä tai lapsen yksin adoptoinut adoptiovanhempi.

7.5 Laki lääketieteellisestä tutkimuksesta annetun lain muuttamisesta

2 §. *Määritelmät.* Pykälä on määritelmäsäännös. Sen 2 kohdan mukaan alkiolla tarkoitetaan hedelmöityksen tuloksena syntynyttä elävää solujoukkoa, joka ei ole kiinnittynyt naisen elimistöön. Pykälän 3 kohdan mukaan sikiöllä tarkoitetaan naisen elimistöön kiinnittynyttä elävää alkiota. Säännöksiä ehdotetaan muutettavaksi niin, että niissä viitataan naisen sijaan ihmiseen. Muutokset olisi terminologisia eivätkä ne muuttaisi säännöksen sisältöä.

9 §. *Raskaana oleva tai imettävä nainen tutkittavana.* Pykälässä säädetään siitä, milloin raskaana oleva tai imettävä nainen voi olla tutkittavana. Pykälässä säädetään naisesta. Tutkimuslain uusimman uudistuksen (984/2021) hallituksen esityksen perusteluissa selvennetään, että pykälän raskaana olevaa ja imettävää naista koskevia sääntöjä sovelletaan myös silloin, jos tutkittava on vahvistanut sukupuolensa mieheksi translain mukaisesti tai jos hänen sukupuoli-identiteettinsä ei muuten ole naisen, ja henkilö on raskaana tai hän imettää (HE 18/2020 vp, s. 151). Tämä ehdotetaan huomioitavaksi myös itse säännöksessä. Muutoksen

jälkeen pykälässä säädettäisiin raskaana olevasta tai imettävästä eikä naissukupuolta enää maittaisi.

11 §. Alkiotutkimuksen edellytykset. Pykälässä säädetään alkiotutkimuksen edellytyksistä. Pykälän 1 momentin mukaan naisen elimistön ulkopuolella olevaan alkioon kohdistuvaa lääketieteellistä tutkimusta saa tehdä vain niissä laitoksissa, jotka ovat saaneet siihen luvan Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskukselta. Luvan myöntämisen edellytyksistä säädetään valtioneuvoston asetuksella. Olennaista säännöksessä ei ole se, että tutkimus kohdistuu juuri naisen ulkopuolella olevaan alkioon, vaan se, että kyseinen tutkimus tehdään laitoksessa, joka on saanut siihen luvan Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskukselta. Kyseistä säännöstä ehdotetaan muutettavaksi, jotta se olisi yhdenmukainen 13 §:ssä käytetyn kielen sekä 12 §:ään ehdotetun kielen kanssa. Säännöstä ehdotetaan muutettavaksi niin, että siinä viitattaisiin naisen sijaan ihmiseen. Muutos olisi terminologinen eikä muuttaisi säännöksen sisältöä.

12 §. Suostumus alkiotutkimukseen. Pykälässä säädetään alkioon kohdistuvaan tutkimukseen edellytetyistä suostumuksesta. Pykälän 1 momentin mukaan naisen elimistön ulkopuolella olevaan alkioon kohdistuvaan lääketieteelliseen tutkimukseen ei saa ryhtyä ilman sukusolujen luovuttajan kirjallista suostumusta. Pykälän 3 momentin mukaan naisen elimistössä olevan alkion tutkimukseen ei saa ryhtyä ilman hänen kirjallista suostumustaan. Pykälää ehdotetaan muutettavaksi niin, että sen 1 ja 3 momentissa viitataan naisen sijaan ihmiseen. Viittaus ihmiseen on yhdenmukainen voimassa olevan lain määritelmäsäännöksen 1 kohdassa sekä 13 §:ssä käytetyn kielen kanssa. Muutos olisi terminologinen eikä muuttaisi säännöksen sisältöä.

7.6 Laki raskauden keskeyttämisestä annetun lain muuttamisesta

14 a §. Raskauden keskeyttämisestä annettuun lakiin lisättäisiin uusi 14 a §, jossa selkeytettäisiin lain soveltamisalaa. Laissa useassa kohdassa säädetään naisesta, eikä lain sanamuodossa siten oteta huomioon sitä, että myös henkilö, joka ei ole oikeudelliselta sukupuoleltaan nainen, voi olla raskaana ja hakeutua raskauden keskeytykseen. Uuden 14 a §:n mukaan mitä raskauden keskeyttämisestä annetussa laissa säädetään naisesta, sovelletaan raskaana olevaan henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta. On sinänsä selvää, että yhdenvertaisuuden vuoksi myös oikeudelliselta sukupuoleltaan miehellä on oikeus saada raskauden keskeytys samoin perustein kuin naisella. Selkeytys on tarpeen erityisesti rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen takia, koska rikoslaissa ja raskauden keskeyttämisestä annetussa laissa on säädetty rangaistavaksi erinäiset raskauden keskeytykseen liittyvät lainsäädännön rikkomiset.

7.7 Laki väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain muuttamisesta

12 §. Henkilötunnuksen korjaaminen ja muuttaminen. Pykälässä säädetään henkilötunnuksen korjaamisesta ja muuttamisesta. Voimassa olevan pykälän 2 momentin 3 kohdan mukaan väestötietojärjestelmään talletettu henkilötunnus voidaan muuttaa, jos henkilö on translain mukaisesti vahvistettu vastakkaiseen sukupuoleen kuuluvaksi. Saman pykälän 3 momentin mukaan henkilötunnuksen muuttamisesta päättää 3 kohdassa tarkoitettussa tapauksessa translain 3 §:ssä tarkoitettu viranomainen. Pykälän säädösviittaukset ehdotetaan muutettavaksi koskemaan nyt ehdotettua lakia sukupuolen vahvistamisesta. Ehdotetussa laissa toimivaltaisesta viranomaisesta säädetään lain 2 pykälässä. Lisäksi pykälän 2 momentin 3 kohdassa käytetty viittaus vastakkaiseen sukupuoleen ehdotetaan korvattavaksi viittauksella toiseen sukupuoleen. Viittaus toiseen sukupuoleen on yhdenmukainen ehdotetun sukupuolen vahvistamisesta annetun lain ja siinä käytetyn kielen kanssa.

13 §. *Henkilöstä järjestelmään talletettavat tiedot.* Pykälän 1 momentin 8 kohdan mukaan väestötietojärjestelmään talletetaan rekisteröinnin kohteena olevan lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevat tiedot. Perheoikeudellisella asemalla tarkoitetaan säännöksen perusteluiden mukaan tietoa siitä, onko lapsi syntynyt avioliitossa vai avioliiton ulkopuolella sekä perustuuko isyys isyyslain mukaiseen isyysosoittamaan vai isyysvahvistamiseen (HE 89/2008 vp, s. 76).

Ehdotetun sukupuolen vahvistamista koskevan lain 5 §:n mukaan Digi- ja väestötietovirasto voi hakemuksesta muuttaa henkilön vanhemmuusnimikkeen vastaamaan hänen vahvistettua sukupuolta. Tämä edellyttää uuden vanhemmuusnimikettä koskevan tietosisällön (isä/äiti) lisäämistä väestötietojärjestelmään. Vanhemmuusnimike määräytyisi vanhemmuussuhteen rekisteröinnin hetkellä väestötietojärjestelmään tallennettavien perheoikeudellista asemaa koskevien tietojen perusteella isäksi tai äidiksi. Nimike lisättäisiin kaikille nykyisin väestötietojärjestelmään rekisteröidyille henkilöille heidän nykyisten perheoikeudellista asemaa koskevien tietojen perusteella.

40 §. *Sukupuolen vahvistamista koskevan tiedon luovuttamisen rajoitukset.* Pykälässä säädetään väestötietojärjestelmään tallennettujen sukupuolen vahvistamista koskevien tietojen luovuttamisen rajoituksista. Säännöksen perusteluiden mukaan luovuttamisen rajoituksista on katsottu olevan tarpeellista säätää tarkasti ja täsmällisesti erityissäännöksiin, koska kysymys on henkilötietolain 11 §:n 5 (kumottu L:lla 5.12.2018/1050, joka on voimassa 1.1.2019 alkaen) kohdassa tarkoitetusta arkaluonteisesta henkilötiedosta. Erityissääntelyn tarve johtuu säännöksen perustelujen mukaan myös siitä, että sukupuolen vahvistaminen vaikuttaa välillisesti asianomaisen henkilön perheoikeudelliseen asemaan, jonka selvittäminen on eräs väestötietojärjestelmän tietojen käyttötarkoituksista. (HE 89/2008 vp, s. 105.)

Ehdotettavan sukupuolen vahvistamista koskevan lain 5 §:n mukaan Digi- ja väestötietovirasto voi hakemuksesta muuttaa henkilön vanhemmuusnimikkeen vastaamaan hänen vahvistettua sukupuolta. Myös aiemman vanhemmuusnimikettä koskevan tiedon luovuttamista on tiedon arkaluonteisuudesta johtuen tarpeen rajata. Se ehdotetaan lisättäväksi säännöksessä tarkoitetun luovutusrajoituksen alaisiin tietoihin.

7.8 Laki kotikuntalain 2 ja 6 a §:n muuttamisesta

2 §. *Kotikunta.* Pykälässä säädetään henkilön kotikunnan määräytymisestä. Voimassa olevan pykälän 1 momentin mukaan vastasyntyneen lapsen kotikunta on se kunta, jossa hänen äidillään on kotikunta lapsen syntyessä. Vastasyntyneen kotikunnan perusteella määräytyy hänen väestötietojärjestelmään merkittävä syntymäkotikuntansa. Pykälän 1 momenttia ehdotetaan muutettavaksi niin, että se on johdonmukainen 6 a §:ssä käytettyjen käsitteiden kanssa ja ottaa huomioon vanhemmuuslain 68 §:ssä tarkoitetut tilanteet, joissa lapsella on vanhemmuuslain nojalla kaksi äitiä. Tällaisten tilanteiden huomioimiseksi pykälää ehdotetaan muutettavaksi siten, että siinä viitattaisiin äidin sijaan lapsen synnyttäneeseen vanhempaan. Ehdotetun säännöksen mukaan vastasyntyneen lapsen kotikunta on se kunta, jossa hänet synnyttäneellä vanhemmallaan on kotikunta lapsen syntyessä.

6 a §. *Väestökirjanpitokunta.* Pykälässä säädetään henkilön väestökirjanpitokunnasta. Voimassa olevan pykälän 2 momentin mukaan, jos Suomen kansalaisella ei ole ollut kotikuntaa Suomessa, hänen väestökirjanpitokuntansa määräytyy äidin, isän tai puolison kotikunnan tai väestökirjanpitokunnan mukaan mainitussa järjestyksessä. Pykälää ehdotetaan muutettavaksi siten, että siinä viitattaisiin äidin ja isän sijaan synnyttäneeseen vanhempaan ja toiseen vanhempaan. Viittaus synnyttäneeseen vanhempaan ottaisi huomioon tilanteet, joissa lapsen

synnyttänyt vanhempi onkin nimikkeeltään isä. Toinen vanhempi voisi tilanteesta riippuen tarkoittaa isää, toista äitiä tai toista isää.

7.9 Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 6 ja 6 a §:n muuttamisesta

6 §. *Huoltajat lapsen syntymän perusteella.* Pykälässä säädetään huoltajista lapsen syntymän perusteella. Voimassa olevan pykälän 1 momentin mukaan lapsen vanhemmat, jotka ovat lapsen syntyessä avioliitossa keskenään, ovat kumpikin lastensa huoltajia. Jos vanhemmat eivät ole lapsen syntyessä avioliitossa keskenään, on huoltaja tällöin äiti, joka on synnyttänyt lapsen. Nykytilanteessa, jos lapsen synnyttänyt henkilö on oikeudelliselta sukupuoleltaan mies, hänet merkitään siitä huolimatta lapsen äidiksi. Jatkossa lapsen synnyttäneen henkilön vanhemmuusnimike voitaisiin muuttaa myös isäksi. Tällaisten tilanteiden huomioon ottamiseksi pykälää ehdotetaan muutettavaksi siten, että siinä viitattaisiin äidin sijaan siihen, joka on synnyttänyt lapsen. Ehdotetun säännöksen mukaan, jos lapsen vanhemmat eivät lapsen syntyessä ole avioliitossa keskenään, on huoltaja tällöin se, joka on synnyttänyt lapsen.

6 a §. *Eräiden vanhemmuutta koskevien ratkaisujen vaikutus lapsen huoltoon.* Pykälässä säädetään eräiden vanhemmuutta koskevien ratkaisujen vaikutuksesta lapsen huoltoon. Pykälän 2 momentissa säädetään tilanteesta, jossa lapsen synnyttänyt äiti on yksin lapsensa huoltaja ja hän menee avioliittoon henkilön kanssa, jonka tämän jälkeen vahvistetaan olevan lapsen vanhempi. Myös tästä vanhemmasta tulee lapsen huoltaja, kun vanhemmuus on vahvistettu. Nykytilanteessa, jos lapsen synnyttänyt henkilö on oikeudelliselta sukupuoleltaan mies, hänet merkitään siitä huolimatta lapsen äidiksi. Jatkossa lapsen synnyttäneen henkilön vanhemmuusnimike voitaisiin muuttaa myös isäksi. Tällaisten tilanteiden huomioon ottamiseksi pykälän 2 momenttia ehdotetaan muutettavaksi siten, että siinä viitataan lapsen synnyttäneen äidin sijaan lapsen synnyttäneeseen. Säännöksen mukaan, jos lapsen synnyttänyt on yksin lapsensa huoltaja ja hän menee avioliittoon henkilön kanssa, jonka tämän jälkeen vahvistetaan olevan lapsen vanhempi, myös tästä vanhemmasta tulee lapsen huoltaja, kun vanhemmuus on vahvistettu.

7.10 Laki vanhemmuuslain 68 §:n kumoamisesta

68 §. Pykälä kumottaisiin. Pykälässä säädetään siitä, miten kotikuntalain 2 ja 6 a §:ää sovelletaan tilanteessa, jossa lapsella on vanhemmuuslain nojalla kaksi äitiä. Kotikuntalain 2 §:ää on tarkoitus muuttaa siten, että siinä viitataan lapsen äidin sijaan lapsen synnyttäneeseen. Vastaavasti kotikuntalain 6 a §:ää on tarkoitus muuttaa siten, että siinä viitataan äidin ja isän sijaan lapsen synnyttäneeseen vanhempaan ja toiseen vanhempaan. Pykäliin ehdotetut sanamuodot ottavat huomioon tilanteen, jossa lapsella on kaksi äitiä, eikä vanhemmuuslain 68 §:n erityissääntelylle ole jatkossa tarvetta. Vanhemmuuslain 68 § voidaan kumota tarpeettomana.

7.11 Laki rikoslain 21 ja 22 luvun muuttamisesta

21 luku Henkeen ja terveyteen kohdistuvista rikoksista

4 §. *Lapsensurma.* Pykälän 1 momentin mukaan nainen, joka synnytyksestä johtuvassa uupumuksessa tai ahdistuksessa surmaa lapsensa, on tuomittava lapsensurmasta vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi. Momenttia ehdotetaan muutettavaksi siten, että viittaus naiseen poistettaisiin, jotta se ottaisi huomioon tilanteen, jossa lapsen synnyttänyt henkilö on oikeudelliselta sukupuoleltaan mies. Muutos olisi terminologinen, eikä muuttaisi säännöksen sisältöä muilta osin.

22 luku Sikiön, alkion ja perimän loukkaamisesta

1 §. Laiton raskauden keskeyttäminen. Pykälässä säädetään rangaistavaksi laiton raskauden keskeyttäminen. Pykälän 1 momentin mukaan joka ilman raskauden keskeyttämisestä annetussa laissa edellytettyä lupaa tai muuten oikeudettomasti keskeyttää toisen raskauden, on tuomittava laittomasta raskauden keskeyttämisestä sakkoon tai vankeuteen enintään kahdeksi vuodeksi. Pykälän 2 momentin mukaan yritys on rangaistava. Pykälän 3 momentin mukaan naista, jonka raskauden keskeyttämisestä 1 tai 2 momentissa tarkoitettussa teossa on kyse, ei rangaista tekijänä eikä osallisena laittomaan raskauden keskeyttämiseen tai sen yritykseen. Nainen voidaan kuitenkin tuomita rangaistukseen raskauden keskeyttämisestä annetun lain 13 §:ssä tarkoitettusta rikoksesta.

On mahdollista, että oikeudelliselta sukupuoleltaan mies tulee raskaaksi. Ehdotetun uuden sukupuolen vahvistamista koskevan lain 3 §:n 1 momentin mukaan henkilön sukupuolena on pidettävä lain mukaisesti vahvistettua sukupuolta, ellei toisin säädetä. Saman pykälän 2 momentin nojalla säännöksiä, jotka koskevat muun muassa raskaana olevaa naista, sovellettaisiin kuitenkin raskaana olevaan henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta. Rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen takia rangaistussäännöksissä on pyrittävä mahdollisimman suureen täsmällisyyteen ja tarkkarajaisuuteen. Tästä syystä rikoslain 22 luvun 1 §:ää ehdotetaan muutettavaksi siten, että viittaukset naiseen muutettaisiin viittauksiksi ”henkilöön” ja ”häneen”. Ehdotetun säännöksen mukaan henkilöä, jonka raskauden keskeyttämisestä 1 tai 2 momentissa tarkoitettussa teossa on kyse, ei rangaista tekijänä eikä osallisena laittomaan raskauden keskeyttämiseen tai yritykseen. Hänet voidaan kuitenkin tuomita rangaistukseen raskauden keskeyttämisestä annetun lain 13 §:ssä tarkoitettusta rikoksesta. Muutos olisi terminologinen, eikä muuttaisi säännöksen sisältöä muilta osin.

2 §. Törkeä laiton raskauden keskeyttäminen. Pykälän 1 momentin mukaan, jos laittomassa raskauden keskeyttämisessä aiheutetaan vakava vaara naisen hengelle tai terveydelle taikka rikos tehdään vastoin naisen tahtoa, ja rikos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, rikosentekijä on tuomittava törkeästä laittomasta raskauden keskeyttämisestä vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi. Pykälän 2 momentin mukaan yritys on rangaistava. Pykälän 1 momenttia ehdotetaan muutettavaksi edellä 1 §:n yhteydessä selostetuista syistä johtuen siten, että siinä viitattaisiin naisen sijaan ”raskaana olevaan”. Muutos olisi terminologinen, eikä muuttaisi säännöksen sisältöä muilta osin.

3 §. Laiton alkioon puuttuminen. Pykälässä säädetään tutkimuslain vastaisesti suoritettua alkiotutkimuksen rangaistavuudesta. Pykälän 1 kohdan mukaan rangaistavaa on ryhtyä alkiotutkimukseen tutkimuslain vastaisesti ilman tutkimuslain 12 §:ssä tarkoitettua sulusolujen luovuttajien tai naisen kirjallista suostumusta. Tutkimuslain 12 §:n 1 momentin mukaan naisen elimistön ulkopuolella olevaan alkioon kohdistuvaan lääketieteelliseen tutkimukseen ei saa ryhtyä ilman sulusolujen luovuttajan kirjallista suostumusta. Lain 12 §:n 3 momentin mukaan naisen elimistössä olevan alkion tutkimukseen ei saa ryhtyä ilman hänen kirjallista suostumustaan. Tutkimuslain 12 §:n 1 momentissa tarkoitettu suostumus ei ole sidottu suostumuksen antajan sukupuoleen. Sen sijaan 3 momentissa viitataan naiseen. On mahdollista, että myös oikeudelliselta sukupuoleltaan miehen elimistössä olevaan alkioon kohdistuisi tutkimus. Mainittua tutkimuslain säännöstä ehdotetaan muutettavaksi niin, että siinä viitattaisiin naisen sijaan ihmiseen. Rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen takia rangaistussäännöksissä on pyrittävä mahdollisimman suureen täsmällisyyteen ja tarkkarajaisuuteen. Tästä syystä ehdotetaan lisäksi, että tässä rikoslain 22 luvun 3 §:n 1 kohdassa muotoilu ”ilman tutkimuslain 12 §:ssä tarkoitettua sulusolujen luovuttajien tai naisen kirjallista suostumusta” muutettaisiin muotoon ”ilman tutkimuslain 12 §:n 1 tai 3 momentissa tarkoitettua kirjallista suostumusta”. Muutos olisi terminologinen, eikä muuttaisi säännöksen sisältöä.

Pykälän 1 kohtaan tehtäisiin samalla muita teknisluonteisia muutoksia, joita ei ole tehty tutkimuslainsäädännön muuttamisen yhteydessä. Pykälän 1 kohdassa viitattu tutkimuslain 14 § on kumottu lakimuutoksella 984/2021 (voimaan 31.1.2022; HE 18/2020 vp), joten viittaus tähän pykälään poistettaisiin kohdasta. Kohdassa lisäksi viitataan Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontaviraston tutkimuslain 11 §:n nojalla myöntämään lupaan, joka laitoksen on hankittava, jotta se voi tehdä naisen elimistön ulkopuolella olevaan alkioon kohdistuvaa lääketieteellistä tutkimusta. Sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonalan valvontaa koskevassa osauudistuksessa mainittu lupa- ja valvontatehtävä siirtyi Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirastolta Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskukselle (voimaan 1.1.2020, laki 1489/2019, HE 81/2019 vp). Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontaviraston myöntämät luvat jäivät valvontatehtävän siirrossa voimaan. Pykälän 1 kohdan viittaus Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirastoon ehdotetaan korvattavaksi viittauksella toimivaltaiseen viranomaiseen.

7.12 Laki vankeuslain muuttamisesta

5 luku Sijoittaminen vankilassa

1 §. *Vankilan osastot.* Pykälän 3 momentin mukaan miehet ja naiset on pidettävä eri asunto-osastoissa. Vangin oikeudellinen sukupuoli on pääsääntöisesti osastosijoittelun perustana myös silloin, kun vangin sukupuoli on vahvistettu toiseksi voimassa olevan translain tai ehdotetun sukupuolen vahvistamisesta annetun lain mukaisesti. Vankia tulee kohdella ensisijaisesti hänen vahvistetun sukupuolensa ja sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Voi kuitenkin esiintyä tilanteita, joissa kokonaisvaltaisen harkinnan perusteella on tarpeen mahdollistaa myös tästä pääsäännöstä poikkeava ratkaisu. Tämä voi olla tarpeen erityisesti vangin itsensä turvallisuuden takaamiseksi. Lisäksi voi olla tarpeen ottaa huomioon usein jo lähtökohtaisestikin traumataustaisten cis-naisvankien mahdollisesti lisääntyvä turvattomuuden tunne, mikäli osastolle sijoitetaan vanki, joka eroaa ulkoisesti edustamansa sukupuolen keskimääräisistä piirteistä. On myös olemassa mahdollisuus, että sääntelyä pyritään hyväksikäyttämään niin, että vanki vahvistaisi sukupuolensa vaikuttaakseen tällä esimerkiksi osastosijoitteluunsa. Tämän vuoksi pykälään ehdotetaan uutta 4 momenttia, joka mahdollistaisi tästä pääsäännöstä poikkeamisen tapauskohtaisen harkinnan perusteella. Ehdotetun 4 momentin mukaan vanki, jonka sukupuoli on vahvistettu toiseksi, sijoitetaan ensisijaisesti hänen vahvistetun sukupuolensa mukaiseen asunto-osastoon. Tästä voidaan kuitenkin poiketa, jos se on välttämätöntä vangin tai muun henkilön turvallisuuden suojelemiseksi.

9 §. *Päätösvalta.* Pykälän 2 momenttia ehdotetaan muutettavaksi siten, että osastosijoittelusta uuden 1 §:n 4 momentin nojalla päättäisi asiakasarvioinnin yksikön yksikönpäällikkö tai muu Rikosseuraamuslaitoksen työjärjestyksessä määrätty asiakasarvioinnin yksikön virkamies. Säännös tarkoittaisi sitä, että jos sellaisen henkilön osastosijoittelussa, jonka sukupuoli on vahvistettu toiseksi, olisi tarve poiketa sukupuolen perusteella tehtävästä sijoittamisesta, päätösvalta asiassa olisi tavanomaista korkeammalla tasolla. Käytännössä näissä tilanteissa voi myös olla tarpeen huomioida asia vankilaan sijoittamista koskevassa päätöksessä tai vangin siirtämisessä toiseen vankilaan. Päätösvalta olisi samalla tasolla ja tarvittaessa nämä päätökset voitaisiin tehdä samalla kertaa.

20 luku Muutoksenhaku

1 §. *Muutoksenhakukelpoiset päätökset.* Pykälässä säädetään niistä vankeuslain mukaisista päätöksistä, joihin voidaan hakea muutosta oikaisuvaatimuksella tai valittamalla. Lain 5 luvun 1 §:n 3 momentissa säädetään miesten ja naisten pitämisestä eri asunto-osastoissa. Sukupuolensa vahvistaneen henkilön osalta tämä tarkoittaisi sijoittamista vahvistetun

sukupuolen mukaisesti. Ehdotettavan 5 luvun 1 §:n 4 momentin mukaan tästä pääsäännöstä voitaisiin poiketa, jos se on välttämätöntä sijoitettavan vangin tai muun henkilön turvallisuuden suojelemiseksi. Sukupuolen mukaan sijoittamisesta poikkeaminen sukupuolensa vahvistaneen henkilön osalta vaikuttaisi hänen oikeuteensa tulla kohdelluksi hänen vahvistetun sukupuolensa mukaisesti, jonka vuoksi kyseiseen päätökseen on perusteltua voida hakea muutosta. Pykälän 1 momentin 5 kohtaa ehdotetaan muutettavaksi niin, että vanki tai tuomittu saisi vaatia oikaisua tai valittaa myös sellaisesta Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee 5 luvun 1 §:n 4 momentissa tarkoitettua vangin sijoittamista.

2 §. Muutoksenhakukielto. Pykälässä säädetään niistä vankeuslain mukaisista päätöksistä, joihin ei voi hakea muutosta oikaisuvaatimuksella eikä valittamalla. Pykälän 1 momentin 3 kohdassa kielletään muutoksenhaku 5 luvun 1 ja 2 §:ssä tarkoitettua osastolle sijoittamisesta. Muutoksenhakukelpoisiin päätöksiin ehdotetaan edellä 1 §:ssä lisättävän päätökset, jotka koskevat 5 luvun 1 §:n 4 momentissa tarkoitettua vangin sijoittamista. Tämä tulee sulkea pois säännöksessä tarkoitetuista päätöksistä, joihin vanki tai tuomittu ei saa hakea muutosta. Lain 2 §:n 1 momentin 3 kohtaa ehdotetaan muutettavaksi niin, että muutoksenhakukielto koskisi 5 luvun 1 §:n osalta ainoastaan mainitun pykälän 2 ja 3 momentissa tarkoitettua osastolle sijoittamista koskevaa päätöstä.

7.13 Laki tutkintavankeuslain muuttamisesta

3 luku Sijoittaminen vankilassa, perushuolto ja siirtäminen

1 §. Sijoittaminen vankilassa. Pykälään lisättäisiin vankeuslain 5 luvun 1 §:n uutta 4 momenttia vastaava uusi 5 momentti.

9 §. Päätösvalta. Pykälän 2 momenttiin tehtäisiin vankeuslain 5 luvun 9 §:ään ehdotettua vastaava muutos.

15 luku Muutoksenhaku

1 §. Muutoksenhakukelpoiset päätökset. Pykälässä säädetään niistä päätöksistä, joista tutkintavanki saa hakea muutosta oikaisuvaatimuksella tai valittamalla. Lain 3 luvun 1 §:n 4 momentissa säädetään miesten ja naisten pitämisestä eri asunto-osastoissa. Sukupuolensa vahvistaneen henkilön osalta tämä tarkoittaisi sijoittamista vahvistetun sukupuolen mukaisesti. Ehdotettavan 3 luvun 1 §:n 5 momentin mukaan tästä pääsäännöstä voitaisiin poiketa, jos se on välttämätöntä sijoitettavan tutkintavangin tai muun henkilön turvallisuuden suojelemiseksi. Sukupuolen mukaan sijoittamisesta poikkeaminen sukupuolensa vahvistaneen henkilön osalta vaikuttaisi hänen oikeuteensa tulla kohdelluksi hänen vahvistetun sukupuolensa mukaisesti, jonka vuoksi kyseiseen päätökseen on perusteltua voida hakea muutosta. Pykälän 1 momentin 1 kohtaa ehdotetaan muutettavaksi niin, että tutkintavanki saisi vaatia oikaisua tai valittaa myös sellaisesta Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee 3 luvun 1 §:n 5 momentissa tarkoitettua tutkintavangin sijoittamista.

2 §. Muutoksenhakukielto. Pykälässä säädetään niistä tutkintavankeuslain mukaisista päätöksistä, joihin ei voi hakea muutosta oikaisuvaatimuksella eikä valittamalla. Pykälän 1 momentin 2 kohdassa kielletään muutoksenhaku muun muassa 3 luvun 1 §:ssä tarkoitettua sijoittamisesta vankilassa. Muutoksenhakukelpoisiin päätöksiin ehdotetaan edellä 1 §:ssä lisättävän päätökset, jotka koskevat 3 luvun 1 §:n 5 momentissa tarkoitettua tutkintavangin sijoittamista. Tämä tulee sulkea pois säännöksessä tarkoitetuista päätöksistä, joihin tutkintavanki ei saa hakea muutosta. Lain 2 §:n 1 momentin 2 kohtaa ehdotetaan muutettavaksi

niin, että muutoksenhakukielto koskisi 3 luvun 1 §:n osalta ainoastaan mainitun pykälän 1–4 momentissa tarkoitettua sijoittamista vankilassa koskevaa päätöstä.

8 Lakia alemman asteinen sääntely

Sukupuolen vahvistamisesta annetun lain 3 §:n 5 momenttiin ehdotetaan asetuksenantovaltuutta säättää seulonnojen antamisesta tilanteissa, jossa henkilö on vahvistanut sukupuolensa. Säädöstasoksi ehdotetaan valtioneuvoston asetusta. Perustuslain 80 §:n 1 momentin mukaan asetukset lähtökohtaisesti antaa valtioneuvosto. Valtioneuvoston asetus on asianmukainen säädöstaso, koska sääntely koskee oikeutta saada tietynlaisia terveyspalveluja.

Terveystieteiden tutkimuslain 23 §:ssä on valtuutussäännös, jonka mukaan valtioneuvoston asetuksella voidaan antaa tarkempia säännöksiä seulonnoista. Mainitun säännöksen nojalla on seulonnoista annetussa valtioneuvoston asetuksessa annettu säännöksiä valtakunnalliseen seulontaohjelmaan kuuluvista seulonnoista. Sukupuolen vahvistamista koskevan lain 3 §:n 4 momentissa säädettyä asetuksenantovaltuus koskisi nimenomaan sukupuolen vahvistamisen huomioimista sukupuolen perusteella tarjottavissa seulonnoissa. Tarkoitus on tarkentaa voimassa olevaa seulonnoista annettua valtioneuvoston asetusta siten, että sukupuolensa vahvistaneet tulisivat huomioiduiksi ja heille turvattaisiin pääsy lääketieteellisesti perusteltuihin seulontoihin. Valtioneuvoston asetus seulonnoista perustuu tutkittuun tietoon seulonnojen vaikuttavuudesta, ja tätä periaatetta on kunnioitettava myös sukupuolensa vahvistaneiden osalta.

9 Voimaantulo

Lait ehdotetaan tuleviksi voimaan 1.1.2023. Lain täytäntöönpanon vaatimien toimien vuoksi ehdotetaan, että ehdotetun sukupuolen vahvistamisesta annetun lain 5 §:ää sovellettaisiin kuitenkin vasta 1 päivästä tammikuuta 2024.

Sukupuolen vahvistamisesta annettavan lain 5 §:ssä on säännös vanhemmuusnimikkeen muuttamisesta. Muutos vanhemmuusnimikkeeseen tehdään väestötietojärjestelmään. Väestötietojärjestelmästä vanhemmuutta kuvaava tieto lähetetään edelleen väestötietojärjestelmän tietopalvelua saaville organisaatioille. Vanhemmuusnimikkeen muuttaminen edellyttää, että Digi- ja väestötietovirasto muuttaa omia väestörekisteritietoja tallentavia sovelluksiaan sekä tietojen ilmoittamisrajapintoja. Digi- ja väestötietoviraston on arvioitu tarvitsevan yhden vuoden järjestelmämuutoksien tekemiseen.

10 Suhde muihin esityksiin

10.1 Esityksen riippuvuus muista esityksistä

Hallituksen esitysluonnos eduskunnalle laeiksi väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain sekä eräiden muiden lakien muuttamisesta oli lausuttavana 10.1.–4.3.2022 ja se on tarkoitus antaa eduskunnalle viikolla 37. Lausuttavana olleen hallituksen esitysluonnoksen mukaan VTJ-lain 12 §:n uuden 3 momentin mukaan väestötietojärjestelmään talletettu henkilötunnus muutettaisiin hakemuksesta, jos henkilö on translain mukaisesti vahvistettu vastakkaiseen sukupuoleen kuuluvaksi. Uuden henkilötunnuksen yksilönumero annettaisiin tässä tarkoitettussa tapauksessa naiselle parillisena ja miehelle parittomana. Lisäksi VTJ-lain 13 ja 40 §:ssä olevat viittaukset transseksuaalin sukupuolen vahvistamiseen ehdotetaan muutettavan sukupuolen vahvistamiseen, joka vastaa nyt säädettyä ehdotetussa laissa käytettyä kieltä. Lait on tarkoitettu tulemaan voimaan 1.1.2023. Sukupuolineutraali henkilötunnus on tarkoitus ottaa käyttöön 1.1.2027.

Edellä kuvattujen terminologisten muutosten lisäksi VTJ-lain 12 §:ssä olevat säädösviittaukset tulisi muuttaa koskemaan nyt säädettäväksi ehdotettua lakia sukupuolen vahvistamisesta, jolla on tarkoitus kumota voimassa oleva translaki, ja siinä tulisi viitata ehdotetun lain tavoin vastakkaisen sukupuolen sijaan toiseen sukupuoleen.

Esityksessä ehdotetaan muutettavaksi raskauden keskeyttämisestä annettua lakia. Eduskunnan käsittelyssä on kansalaisaloite KAA 8/2020 vp, jossa ehdotetaan uudistettavaksi raskauden keskeyttämistä koskeva lainsäädäntö.

11 Suhde perustuslakiin ja säättämisjärjestys

Esitys liittyy keskeisesti perus- ja ihmisoikeuksina turvattuihin henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen, yksityiselämän suojaan, syrjimättömyyteen sekä itsemääräämisoikeuteen.

Perustuslain 6 §:n 1 momentin mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä. Yhdenvertaisuussäännös kohdistuu myös lainsäätäjään. Lailla ei voida mielivaltaisesti asettaa kansalaisia tai kansalaisryhmiä toisia edullisempaan tai epäedullisempaan asemaan. Yhdenvertaisuussäännös ei kuitenkaan edellytä kaikkien kansalaisten kaikissa suhteissa samanlaista kohtelua, elleivät asiaan vaikuttavat olosuhteet ole samanlaisia. Yhdenvertaisuusnäkökohdilla on merkitystä sekä myönnettäessä lailla etuja ja oikeuksia kansalaisille, että asetettaessa heille velvollisuuksia. Toisaalta lainsäädännölle on ominaista, että se kohtelee tietyn hyväksyttävän yhteiskunnallisen intressin vuoksi ihmisiä eri tavoin edistääkseen muun muassa tosiasiallista tasa-arvoa (HE 309/1993 vp, s. 42—43 ja PeVL 31/2014 vp, s. 3/I).

Yleistä yhdenvertaisuussäännöstä täydentää perustuslain 6 §:n 2 momentin sisältämä syrjintäkielto, jonka mukaan ketään ei saa asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Säännöksessä lueteltuja erotteluperusteita voidaan pitää syrjintäkiellon ydinalueena. Luetteloa ei ole kuitenkaan tarkoitettu tyhjentäväksi, vaan eri asemaan asettaminen on kielletty myös muun henkilöön liittyvän syyn perusteella (HE 309/1993 vp, s. 43-44 ja PeVL 31/2014 vp s. 3/I). Myös Euroopan ihmisoikeussopimus suojaa syrjinnältä. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on katsonut asiassa A.M. ja muut v. Russia, nro. 47220/19, 22.11.2021, koskevassa ratkaisussaan, että 14 artiklassa säädetty syrjintäkielto koskee myös sukupuoli-identiteetin perusteella tapahtuvaa syrjintää.

Kaikkinaisen naisten syrjinnän poistamista koskevan yleissopimuksen 2 artiklan mukaan sopimusvaltioiden tulee tuomita naisten syrjinnän kaikki muodot ja ryhtyä kaikin asianmukaisin keinoin viipymättä poistamaan naiseen kohdistuvaa syrjintää. Sopimuksen toimeenpanoa valvova asiantuntijakomitea on korostanut 2 artiklaa koskevassa yleiskommentissaan (CEDAW/C/GC/28) intersektionaalisuutta ja todennut sukupuoleen perustuvan syrjinnän olevan erottamattomasti kytkeytynyt muun muassa sukupuoli-identiteettiin. Yleissopimuksen 5 artiklan mukaan sopimusvaltioiden tulee ryhtyä kaikkiin tarvittaviin toimenpiteisiin muuttaakseen miesten ja naisten sosiaalisia ja sivistyksellisiä käyttäytymiskaavoja poistaakseen ennakkoluulot ja tapaan tai muuhun perustuvat käytännöt, joiden lähtökohtana on käsitys jommankumman sukupuolen alemmuudesta tai ylemmyydestä tai kaavamainen miesten ja naisten roolijako. Asiantuntijakomitea on suositellut vuonna 2014, että Suomi muuttaa pikaisesti translakia varmistaakseen, että transsukupuolisten henkilöiden sukupuoli vahvistetaan vaatimatta heitä mukautumaan stereotyyppisiin käsityksiin maskuliinisesta tai feminiinisestä ulkonäöstä tai käyttäytymisestä.

Yhdenvertaisuusperiaatteesta ei kuitenkaan voi johtua tiukkoja rajoja lainsäätäjän harkinnalle pyrittäessä kulloisenkin yhteiskuntakehityksen vaatimaan sääntelyyn. Keskeistä on, voidaanko erottelu perustella perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävällä tavalla (PeVL 1/2006 vp, s. 2/I, PeVL 8/2003 vp, s. 3/I, PeVL 65/2002 vp, s. 4/I, PeVL 58/2001 vp, s. 2, PeVL 16/2006 vp s. 2).

Perustuslain 7 §:ssä säädetään oikeudesta elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Säännöksen 1 momentissa säädetty henkilökohtainen vapaus on luonteeltaan yleisperusoikeus, joka suojaa ihmisen fyysisen vapauden ohella myös hänen tahdonvapauttaan ja itsemääräämisoikeuttaan (HE 309/1993 vp, s. 46). Oikeus henkilökohtaiseen koskemattomuuteen antaa suojaa esimerkiksi henkilöön käypiä tarkastuksia ja pakolla toteutettavia lääketieteellisiä tai vastaavia toimenpiteitä vastaan (HE 309/1993 vp, s. 47). Euroopan neuvoston biolääketiedesopimuksen tarkoituksena on suojella kaikkien ihmisarvoa ja taata ketään syrjimättä, että jokaisen koskemattomuutta ja muita oikeuksia ja perusvapauksia kunnioitetaan biologian ja lääketieteen sovellusten alalla. Sopimuksessa korostetaan yksilön itsemääräämisoikeutta. Sopimuksen 5 artiklan yleissäännöstä ilmenee tietoon perustuvan suostumuksen periaate kaikkien lääketieteellisten toimenpiteiden edellytyksenä. Terveysten kohdistuva toimenpide voidaan artiklan mukaan suorittaa vain, jos asianomainen henkilö on antanut suostumuksensa vapaasta tahdostaan ja tietoisena kaikista asiaan vaikuttavista seikoista.

Perustuslakivaliokunta on lausunnoissaan pitänyt selvänä, että perusoikeussuoja ei voi oikeudellisenä kysymyksenä menettää aina merkitystään pelkästään siksi, että laissa säädetään jonkin toimenpiteen vaativan kohdehenkilön suostumusta. Perusoikeussuojaa ei voida millaisessa asiassa tahansa jättää riippumaan asianomaisen suostumuksesta. Valiokunta on pitänyt tässä suhteessa oleellisena sitä, mitä voidaan pitää oikeudellisesti relevanttina suostumuksena tietyssä tilanteessa, ja edellyttänyt suostumuksenvaraisesti perusoikeussuojaan puuttuvalta lailta muun muassa tarkkuutta ja täsmällisyyttä, säännöksiä suostumuksen antamisen ja sen peruuttamisen tavasta, suostumuksen aitouden ja vapaaseen tahtoon perustuvuuden varmistamista sekä sääntelyn välttämättömyyttä (PeVL 19/2000 vp, s. 3/II, PeVL 27/1998 vp, s. 2/II sekä PeVL 23/2020 vp s. 4).

Perustuslain 7 §:n säännöksellä on läheinen yhteys myös perustuslain 10 §:ssä turvattuun yksityiselämän suojaan. Sen lähtökohtana on, että yksilöllä on oikeus elää omaa elämänsä ilman viranomaisen tai muiden ulkopuolisten tahojen mielivaltaista tai aiheetonta puuttumista hänen yksityiselämäänsä. Siihen kuuluu muun muassa yksilön oikeus vapaasti solmia ja ylläpitää suhteita muihin ihmisiin ja ympäristöön sekä oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan. (HE 309/1993 vp, s. 52-53.) Perusoikeuksia koskevan hallituksen esityksen perustelujen mukaan henkilökohtaisen koskemattomuuden asema perusoikeutena asettaa siihen puuttumiselle korkean kynnyksen (HE 309/1993 vp, s. 47). Rajoitusten on oltava hyväksyttäviä ja painavan yhteiskunnallisen tarpeen vaatimia. Perusoikeusjärjestelmän kannalta tarkasteltuna rajoitusta voidaan pitää hyväksyttävänä, jos se on välttämätön painavamman intressin turvaamiseksi.

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklassa suojataan oikeutta yksityiselämään. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan artikla 8, jonka tulkinnan taustalla on henkilökohtaisen autonomian tärkeä periaate, suojelee myös yksilön henkilökohtaista piiriä, mukaan lukien oikeutta päättää identiteetistään. Sukupuolen oikeudellisen tunnustamisen kieltäminen rikkoo henkilön oikeutta yksityiselämän suojaan. (Christine Goodwin v. The United Kingdom, nro. 28957/95, 11.7.2002, kohta 90.)

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on katsonut asiaa Y. v. Turkey, nro. 14793/08, 10.6.2015, koskevassa ratkaisussaan, ettei sterilisaatiovaatimusta voida asettaa sukupuolen korjausoperaation ennakkoehdoksi. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on arvioinut sterilisaatiovaatimusta uudestaan vuonna 2017 Ranskaa koskevassa asiassa A.P., Garçon ja Nicot v. France, nro. 79885/12, 6.7.2017. Ratkaisussaan Euroopan ihmisoikeustuomioistuin katsoi, että sterilisaatioon johtavan toimenpiteen – tai toimenpiteen joka suurella todennäköisyydellä johtaisi lisääntymiskyvyttömyyteen - asettaminen sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen ennakkoehdoksi asettaa muutosta hakevan henkilön tilanteeseen, jossa henkilön valinta nauttia oikeudesta yksityiselämän suojaan tarkoittaa käytännössä samalla luopumista oikeudesta fyysiseen koskemattomuuteen. Tämä rikkoo sopimuksen 8 artiklan mukaista oikeutta yksityis- ja perhe-elämän kunnioittamiseen.

Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen edellytykseksi voimassa olevassa translaissa asetettu lisääntymiskyvyttömyyden vaatimus ei täytä perusoikeuden rajoittamiselle asetettavia edellytyksiä. Lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen ei voida katsoa olevan painavan yhteiskunnallisen tarpeen vaatima. Ei myöskään ole osoitettavissa sellaista painavampaa intressiä, jonka suojaaminen edellyttäisi lisääntymiskyvyttömyyttä koskevan säännöksen pysyttämistä voimassa. Se asettaa sukupuolen oikeudellista vahvistamista hakevan henkilön tilanteeseen, jossa hänen valintansa nauttia oikeudesta yksityiselämän suojaan tarkoittaa käytännössä samalla luopumista oikeudesta henkilökohtaiseen koskemattomuuteen. Sen ei siten voida katsoa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisun valossa olevan sopusoinnussa Suomen ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa. Se ei myöskään mahdollista henkilön suostumuksen aitouden ja vapaaseen tahtoon perustuvuuden varmistamista Euroopan neuvoston biolääketiedesopimuksen tai perustuslakivaliokunnan tulkintakäytännön mukaisesti. Esitys saattaa sukupuolen vahvistamista koskevan sääntelyn tältä osin perustuslain, Euroopan ihmisoikeussopimuksen sekä Euroopan neuvoston biolääketiedesopimuksen mukaiseksi.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on katsonut sukupuolen vahvistamisen sääntelyn kuuluvan muilta osin laajan kansallisen harkintamarginaalin piiriin. Esimerkiksi ratkaisussaan A.P., Garçon ja Nicot v. Ranska vuonna 2017 Euroopan ihmisoikeustuomioistuin arvioi myös sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle asetettua vaatimusta transsukupuolisuusdiagnoosista sekä sen toteamiseksi määrätystä lääketieteellisestä tutkimuksesta. Tältä osin tuomioistuin katsoi, ettei Euroopan neuvoston jäsenvaltioissa ollut asiasta konsensusta, eikä myöskään eurooppalaisten ja kansainvälisten järjestöjen näkemys asiasta ollut yhtä selkeä kuin lisääntymiskyvyttömyysvaatimuksen osalta. Tuomioistuin katsoi valtioilla olevan siten laaja harkintavalta asettaa vastaava vaatimus eikä käytäntö siltä osin rikkonut tuomioistuimen mukaan sopimuksen 8 artiklaa. Voimassa olevassa laissa olevaa vaatimusta lääketieteellisestä selvityksestä, pois lukien vaatimus lisääntymiskyvyttömyydestä, ei siten voida pitää Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisun valossa Euroopan ihmisoikeussopimuksen vastaisena.

Itsemääräämisoikeuden periaatteen merkitys on sittemmin voimistunut sukupuoli-identiteettiä ja sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevissa kansainvälisten ja kansallisten ihmis- ja perusoikeustoimijoiden suosituksissa sekä muiden maiden käytännöissä. Myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen edellä mainitussa ratkaisussaan viittaamassa kansainvälisessä tautiluokituksessa transsukupuolisuutta lähestytään tänä päivänä mielenterveyshäiriön sijaan sukupuolen yhteensopimattomuutena, joka sijaitsee seksuaaliterveyttä koskevassa luvussa. Esityksen voidaan siten katsoa vastaavan kansainvälistä kehitystä ja vievän sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevaa sääntelyä Suomen ihmisoikeusvelvoitteiden ja niitä koskevan tulkintakäytännön edellyttämään henkilön itsemääräämisoikeutta kunnioittavaan suuntaan. Hakijan itsemääräämisoikeutta vahvistaa myös osaltaan se, ettei esityksen mukaan sukupuolen vahvistaminen johtaisi rekisteröidyn parisuhteen muuttamiseen avioliitoksi, jonka

on voimassa olevassa laissa katsottu edellyttävän rekisteröidyn parisuhteen toisen osapuolen suostumusta. Näin sukupuolen vahvistaminen ei ole ehdollinen minkään toisen osapuolen toimelle.

Ehdotuksella myös parannetaan sukupuoltaan vahvistavien yhdenvertaisuuden toteutumista ja vähennetään syrjintään altistavia tilanteita. Henkilöllä on ehdotuksen mukaisesti mahdollisuus saada aiempaa helpommin ja nopeammin oikeudellinen tunnustus sukupuoli-identiteetilleen jolloin ne tilanteet, joissa henkilön henkilötunnus ei vastaa hänen sukupuoli-identiteettiään tai ulkoista olemustaan, vähenevät. Tämä ehkäisee sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää sekä häirintää. Ehdotetulla sääntelyllä voidaan myös osaltaan purkaa ahtaita sukupuolikäsityksiä, edistää sukupuolen tasa-arvoa ja edistää välillisesti laajemminkin sukupuolivähemmistöjen asemaa. Esityksen katsotaan lisäksi vahvistavan yksityiselämän suojan toteutumista, kun henkilö tulee kohdatuksi nopeammin ja helpommin sukupuoli-identiteettinsä mukaisesti. Henkilö voisi esityksen mukaan myös halutessaan muuttaa hänen vanhemmuusnimikettä vastaamaan hänen oikeudellista sukupuoltaan, jolloin hänen transtaustansa ei ilmenisi myöskään hänen hoitaessaan hänen lastensa asioita.

Myös henkilöä koskevien tietojen suoja kuuluu perustuslain 10 §:ssä tarkoitetun yksityiselämän suojan piiriin. Kyseisen perustuslain säännöksen mukaan henkilötietojen suojasta säädetään tarkemmin lailla. Henkilötietojen suojasta on säädetty EU:n yleisessä tietosuojasetuksessa sekä sitä ja sen kansallista soveltamista täsmentävässä ja täydentävässä tietosuojalaissa. Henkilötietojen suojasta on lisäksi säädetty erityislainsäädännössä. Ehdotetussa laissa säädetään niistä edellytyksistä, joiden mukaan henkilön sukupuoli voidaan vahvistaa kuuluvaksi toiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmään merkitty. Lisäksi ehdotetussa laissa säädetään vanhemmuusnimikkeen muuttamisesta. Esityksen mukaan Digi- ja väestötietoviraston on tehtävä merkintä ehdotetun lain mukaisesti vahvistetusta sukupuolesta väestötietojärjestelmään. Digi- ja väestötietovirasto tekee merkinnän sille VJT-laissa säädettyjen, väestötietojärjestelmän rekisterinpitäjän ominaisuudessa kuuluvien tehtävien mukaisesti. Väestötietojärjestelmään liittyvää tiedonkeräystä ja henkilötietojen suojaa säätelee erityislakina VTJ-laki. VTJ-lakia ehdotetaan täydennettävän aiempaa vanhemmuusnimikettä koskevan tiedon luovuttamisen rajoittamisen osalta. VJT-lain tarkoituksena on mahdollistaa muun muassa väestötietojärjestelmän tietojen käyttö yhteiskunnan toimintojen ja tietohuollon tukena. Lain tarkoituksena on myös edistää yksityiselämän ja henkilötietojen suojaa ja tietoturvallisuutta sekä hyvän tietojenkäsittely- ja tiedonhallintatavan kehittämistä ja noudattamista. Esityksellä ei muuteta tätä sääntelyä, eikä esitykseen sisälly muutakaan sääntelyä, jolla puututtaisiin perustuslain 10 §:ssä turvattuun yksityiselämän ja henkilötietojen suojaan.

Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. Säännös ulottaa julkisen vallan turvaamisvelvollisuuden perusoikeuksien ohella myös Suomea velvoittavissa kansainvälisissä sopimuksissa turvattuihin ihmisoikeuksiin. Perusoikeuksien tosiasiallinen toteutuminen edellyttää usein julkisen vallan aktiivisia toimenpiteitä esimerkiksi perusoikeuksien suojaamiseksi ulkopuolisilta loukkauksilta tai tosiasiallisten edellytysten luomiseksi perusoikeuksien käyttämiselle. Turvaamiskeinoihin kuuluu myös perusoikeuden käyttöä turvaavan ja täsmentävän lainsäädännön aikaansaaminen (HE 309/1993 vp, s. 75).

Esitys sisältää ehdotuksia, jotka koskettavat perus- ja ihmisoikeuksina turvattuja oikeuksia henkilökohtaiseen koskemattomuuteen, syrjimättömyyteen, yksityis- ja perhe-elämän suojaan sekä itsemääräämiseen. Esityksen katsotaan edistävän näiden oikeuksien toteutumista perustuslain 22 §:n edellyttämällä tavalla.

Esityksen mukaan edellytyksenä sukupuolen vahvistamiselle olisivat voimassa olevan lain tavoin muun muassa henkilön täysi-ikäisyys sekä asuinpaikka Suomessa tai vaihtoehtoisesti Suomen kansalaisuus. Mainitut edellytykset tarkoittavat sitä, että alle 18-vuotiaat sekä sellaiset henkilöt, joilla ei ole Suomen kansalaisuutta eikä asuinpaikkaa Suomessa, eivät voisi saada sukupuoltaan vahvistetuksi. Nämä henkilöt olisivat sukupuolen vahvistamisen osalta epäedullisemmassa asemassa kuin muut. Edellytyksiä on siten tarpeen arvioida perustuslain näkökulmasta.

Perustuslakivaliokunta on vakiintuneesti pitänyt olennaisena varmistaa, että henkilöön liittyvään syyhyn perustuva erottelu voidaan perustella perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävällä tavalla (PeVL 46/2006 vp, s. 2, PeVL 31/2013 vp, s. 3). Hyväksyttävän perusteen on edellytettävä olevan asiallisessa ja kiinteässä yhteydessä lain tarkoitukseen (ks. esimerkiksi PeVL 44/2010 vp, s. 5–6). Valiokunta on myös korostanut, että perustelulle asetettavat vaatimukset ovat erityisesti perustuslain syrjintäkieltosäännöksessä lueteltujen kiellettyjen erotteluperusteiden kohdalla korkeat (ks. esim. PeVL 57/2016 vp, PeVL 31/2013 vp ja siinä mainittu PeVL 1/2006 vp, s. 2, PeVL 38/2006 vp, s. 2). Samoin valiokunta on kiinnittänyt huomiota valitun keinon oikeasuhtaisuuteen (PeVL 38/2006 vp, s. 3).

Ehdotettu laki sukupuolen vahvistamisesta koskisi voimassa olevan lain tavoin sukupuolen vahvistamista väestötietojärjestelmään. Siten jo lähtökohtaisesti vain sellainen henkilö, jonka tiedot on merkitty väestötietojärjestelmään, voitaisiin hakemuksestaan vahvistaa toiseen sukupuoleen kuuluvaksi. Suomen kansalaisten lisäksi väestötietojärjestelmään talletetaan tiedot ulkomaan kansalaisista, jos VTJ-laissa säädetyt rekisteröinnin edellytykset täyttyvät. Väestötietojärjestelmään voidaan VTJ-lain mukaan tallettaa tietoja muun muassa kotikuntalain mukaisen kotikunnan tai oleskeluoikeuden perusteella. VTJ-laissa on myös säädetty tilanteista, joissa tietoja henkilöstä talletetaan myös tilapäisen oleskelun tai muun syyn perusteella.

Sen lisäksi, että ehdotetun lain soveltaminen jo lähtökohtaisesti edellyttää, että henkilöstä on talletettu tiedot väestötietojärjestelmään, on sukupuolen vahvistamista hakevalta katsottu tarkoituksenmukaiseksi edellyttää selkeää liittymää Suomeen. Tämä liittyy Digi- ja väestötietoviraston toimivaltaan vahvistaa henkilön sukupuoli. Sukupuolen vahvistaminen Digi- ja väestötietoviraston toimesta on katsottu perustelluksi mahdollistaa jatkossakin niille, joiden keskeinen elinympäristö on Suomessa. Tämä on myös se elinympäristö, jossa sukupuolimerkinnän oikeellisuudella voidaan olettaa olevan henkilölle merkitystä. Toisaalta vahvistamisen on katsottu olevan tarpeen mahdollistaa Suomen kansalaisille asuinpaikastaan riippumatta, sillä Suomi myöntää kansalaisilleen virallisina henkilöllisyystodistuksena ja matkustusasiakirjana toimivan passin, johon merkitään henkilön sukupuoli.

Sukupuoli-identiteettiä on pidettävä osana yksilön henkilökohtaista vapautta ja koskemattomuutta, itsemääräämisoikeutta ja yksityiselämän suojaa. Lähtökohtaisesti kaikki perusoikeusvelvoitteet suojaavat myös lapsia, pois lukien esimerkiksi eräät poliittiset oikeudet. Perustuslain 6 §:n 3 momentin mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti. Säännöksellä on haluttu korostaa, että lapsia tulee kohdella sekä aikuisväestöön nähden tasa-arvoisina, periaatteessa yhtäläiset perusoikeudet omaavina ihmisinä, että keskenään yhdenvertaisesti (HE 309/1993 vp, s. 45).

Ikärajoja koskevissa perustuslakivaliokunnan lausunnoissa valiokunnan linja voidaan tiivistää siten, että ikärajoihin perustuvan erottelun hyväksyttävyyttä arvioidessaan se ottaa huomioon ensinnäkin normatiivisen näkökulman, erityisesti perusoikeusjärjestelmän, toiseksi ehdotetun erottelun perusteluksi esitetyt tosiasiat ja kolmanneksi tosiasialliset mahdollisuudet saavuttaa ehdotetulla erottelulla sääntelylle asetetut päämäärät (PeVL 44/2010 vp s. 5-6).

Perustuslakivaliokunta on eri yhteyksissä johtanut perustuslain yhdenvertaisuussäännöksistä vaatimuksen siitä, etteivät henkilöihin kohdistuvat erottelut saa olla mielivaltaisia eivätkä erot saa muodostua kohtuuttomiksi (ks. esim. PeVL 57/2016 vp, s. 3, PeVM 11/2009 vp, s. 2, PeVL 60/2002 vp, s. 4, PeVL 18/2006 vp, s. 2).

Myös kaikki ihmisoikeudet suojaavat lähtökohtaisesti myös lapsia. Lisäksi lapsen oikeuksia suojataan nimenomaisin ihmisoikeusvelvoittein. Näistä ihmisoikeusinstrumenteista merkittävin on YK:n lapsen oikeuksien sopimus, joka täydentää lasten ja nuorten ihmisoikeussuojaa heille erityisen merkityksellisillä määräyksillä ja yleisperiaatteilla. Lapsen oikeuksien komitea on sopimusta koskevassa tulkintakäytännössään kuvannut sukupuolta sopimuksen 8 artiklan mukaiseen henkilöllisyyteen (identity) sisältyvänä piirteenä sekä korostanut kaikkien nuorten oikeutta sananvapauteen sekä ruumiillisen ja psykologisen koskemattomuuden, sukupuoli-identiteetin ja kehittyvän itsenäisyyden kunnioittamiseen (ks. YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti n:o 14 (CRC/C/GC/14), kohta 55 ja YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti n:o 20 (CRC/C/GC/20), kohta 34). Lapsen oikeuksien komitea ei kuitenkaan tulkintakäytännössään ole käsitellyt lapsen oikeutta sukupuolensa vahvistamiseen. Myöskään Euroopan ihmisoikeustuomioistuin ei ole ratkaisukäytännössään arvioinut sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen käytäntöjä alaikäisten näkökulmasta.

Ehdoton ikäraja vaikuttaa olennaisesti lapsen oikeuksiin. Kuten esityksen vaikutuksia koskevassa arvioinnissa on todettu, osoittaa tutkimusnäyttö, että sukupuoliristiriidan kokemus voi alkaa hyvinkin aikaisin ja vaikka sukupuoliristiriita ei jatkuisi aikuisuuteen, sen kanssa eläminen voi merkittävästi heikentää yksilön hyvinvointia ja altistaa syrjiville käytännöille. Sosiaalinen transitio ja sitä tukeva sukupuolen vahvistaminen parantavat hyvinvointia ja vähentävät syrjintää. Sen sijaan sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen merkityksestä lasten ja nuorten hyvinvoinnille, irrotettuna sosiaalisesta transitiosta ja ympäristön tuesta taikka sukupuoliristiriidan lääketieteellisistä hoidoista ei ole tutkittua tietoa. Sukupuolen oikeudellisen vahvistamisen mahdollisuuden ulottaminen lapsille edellyttäisi lasten oikeuksien ja yleisperiaatteiden huolellista punnintaa ja sen selvittämistä, miten erilaiset sääntelymallit parhaiten toteuttaisivat lapsen oikeuksia ja tukisivat lapsen hyvinvointia.

On myös tutkimusnäytön perusteella mahdollista, että transitio takaisin aiempaan sukupuolirooliin saattaa muodostua raskaaksi lapselle. Se, tulisiko sukupuolen vahvistaminen olla mahdollista tietyin edellytyksin myös alaikäisille, on viime kädessä yhteiskunnallinen arvovalinta. Perustuslakivaliokunta on tulkintakäytännössään katsonut, että tietyt erot henkilöiden kohtelussa, jotka liittyvät kiinteästi yhteiskunnan arvovalintoihin, valiokunnan pitkäaikaiseen tulkintakäytäntöönkin verrattuna mahtuvat lainsäätäjälle kuuluvien harkintarajojen sisälle (PeVL 16/2006 vp, s. 2, PeVL 59/2002 vp, s. 3/I).

Esityksen täysi-ikäisyyttä koskeva säännös esityksessä ei myöskään muuta nykyistä oikeustilaa, sillä alaikäisillä henkilöillä ei voimassaolevan lain mukaan ole mahdollisuutta vahvistaa oikeudellista sukupuoltaan.

Arvioitavaksi perustuslain kannalta tulee erikseen vankeuslakiin ja tutkintavankeuslakiin esitettävät muutokset. Esitys toteuttaa niiltä osin perustuslain 7 §:n 3 momentin vaatimusta vapautensa menettäneen oikeuksien turvaamisesta lailla. Ehdotetut muutokset ovat merkityksellisiä myös muiden perusoikeussäännösten kannalta. Näitä ovat erityisesti perustuslain 7 §:n 1 momentissa turvattu henkilökohtainen vapaus, joka suojaa edellä kuvatusti fyysisen vapauden ohella myös tahdonvapautta ja itsemääräämisoikeutta, sekä perustuslain 6 §:ssä turvattu yhdenvertaisuus ja syrjinnän kieltö. Esityksessä ehdotetaan, että vankeuslaissa ja tutkintavankeuslaissa säädetystä säännöstä koskien miesten ja naisten pitämistä eri asuntopaikoissa voitaisiin sellaisen vangin tai tutkintavangin osalta, jonka sukupuoli on vahvistettu

toiseksi, poiketa hänen itsensä tai muun henkilön turvallisuuden takaamiseksi. Vanki tai tutkintavanki, jonka sukupuoli on vahvistettu toiseksi, voitaisiin ehdotettujen säännösten mukaan sijoittaa osastolle vastoin hänen vahvistettua sukupuoltaan.

Perusoikeusuudistuksen yhteydessä kiinnitettiin huomiota siihen, että vapaudenmenetys ei sellaisenaan muodosta perustetta rajoittaa henkilön muita perusoikeuksia. Hallituksen esityksen mukaan, jos tarve rajoittaa henkilökohtaisen vapauden ohella muita perusoikeuksia vapaudenmenetyksen aikana on olemassa, rajoitukset tulisi voida oikeuttaa erikseen kussakin tapauksessa ja kunkin oikeuden osalta (HE 309/1993 vp, s. 24/1). Ehdotuksia tulee siten arvioida perusoikeuksien rajoitusedellytysten kannalta. Näitä ovat lailla säätämisen vaatimus, rajoituksen tarkkarajaisuus ja täsmällisyys, rajoituksen hyväksyttävyys, perusoikeuden ydinalueen koskemattomuus, rajoituksen oikeasuhtaisuus, oikeusturvajärjestelyjen riittävyys sekä rajoituksen ristiriidattomuus Suomen kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden kannalta (PeVM 25/1994 vp, s. 4–5).

Ehdotetusta mahdollisuudesta poiketa sijoittamisesta sukupuolen mukaan ehdotetaan säädettäväksi lailla. Ehdotetuissa säännöksissä olisi myös säädetty niistä perusteista, joiden mukaan poikkeaminen pääsäännöstä olisi mahdollista. Perustuslakivaliokunta on tulkintakäytännössään katsonut, että sääntelyn tarkkarajaisuuden ja täsmällisyyden kannalta on tärkeää, että laista ilmenee riittävän selkeästi, kuka on oikeutettu käyttämään rajoitusvaltuuksia, mitä valtuuksia käytettäessä saadaan tehdä ja miten silloin on meneteltävä (PeVL 21/2006 vp, s. 3, PeVL 20/2005 vp, s. 4, PeVL 12/1998 vp, s. 3 ja 6, ja PeVL 8/1995 vp). Vankeuslaissa ja tutkintavankeuslaissa on Rikosseuraamuslaitoksen toimivaltuuksia ja niiden käytön yleisiä periaatteita, päätösvaltaa sekä vankien kohtelua koskevia säännöksiä, joita perustuslakivaliokunta on arvioinut lain säätämisen yhteydessä (PeVL 20/2005 vp).

Perusteen, jolla perusoikeutta rajoitetaan, tulee olla perusoikeusjärjestelmän kokonaisuuden kannalta hyväksyttävä. Rajoitusperusteena voi olla esimerkiksi pyrkimys suojata jonkin muun kuin rajoituksen kohteena olevan perusoikeuden toteutumista. Perustuslain 7 §:n 1 momentti suojaa paitsi henkilökohtaista vapautta, myös oikeutta turvallisuuteen. Vankeuslakiin ja tutkintavankeuslakiin ehdotettavien muutosten tavoitteena on turvata vangin tai tutkintavangin itsensä taikka muun henkilön turvallisuutta. Perustuslakivaliokunta on lausunnossaan hallituksen esityksestä HE 10/1998 vp laeiksi rangaistusten täytäntöönpanosta annetun lain, tutkintavankeudesta annetun lain, pakkokeinolain ja kansanterveyslain muuttamisesta kiinnittänyt huomiota julkisen vallan tehtävään turvata perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista, ja todennut, että vankien lisäksi on kysymys muistakin perusoikeuksien subjekteina - ennen muuta rangaistuslaitosten henkilökunnasta ja toisista vangeista sekä laitosten ulkopuolella olevista yksilöistä. Hallituksen esityksen tarkoittamissa asioissa on monin paikoin käsillä sellainen asetelma, jossa vangin jonkin perusoikeusrajoituksen vastapainona vaikuttavat muiden johonkin toiseen perusoikeuteen liittyvät oikeutetut edut (PeVL 12/1998 vp). Perustuslakivaliokunta on arvioidessaan myöhemmin hallituksen esityksessä HE 263/2004 vp vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa ja tutkintavankeuden toimeenpanoa koskevaksi lainsäädännöksi ehdotettua säännöstä miesten ja naisten pitämisestä erillään lisäksi pitänyt aiheellisenä harkita sääntelyn täydentämistä viranomaisiin kohdistuvalla velvoitteella suojata vankeja väkivallalta ja seksuaaliselta häirinnältä (PeVL 20/2005 vp s. 5). Ehdotetuilla säännöksillä voidaan katsoa olevan hyväksyttävä peruste, sillä niiden pyrkimyksenä on suojata niin ikään perusoikeutena suojatun turvallisuuden toteutumista. Rajoituksen oikeasuhtaisuusvaatimusta puolestaan toteuttaa ehdotettujen säännösten edellytys siitä, että pääsäännöstä voidaan poiketa vain, jos se on välttämätöntä vangin tai tutkintavangin itsensä tai muun henkilön turvallisuuden suojaamiseksi.

Perusoikeuksien rajoittamisen osalta edellytetystä oikeusturvajärjestelyjen riittävydestä on esityksessä huolehdittu esittämällä mahdollisuutta hakea muutosta sukupuolensa vahvistaneen vangin tai tutkintavangin sijoittamista koskevaan päätökseen.

Esitystä on arvioitava myös rikoslakiin, tutkimuslakiin sekä raskauden keskeyttämisestä annettuun lakiin ehdotettujen muutosten osalta. Niiden osalta arvioitavaksi tulee erityisesti perustuslain 8 §:ssä säädettyyn rikosoikeudelliseen laillisuusperiaatteeseen sisältyvä täsmällisyysvaatimus, jonka mukaan kunkin rikoksen tunnusmerkistö on ilmaistava riittävällä täsmällisyydellä siten, että säännöksen sanamuodon perusteella on ennakoitavissa, onko jokin toiminta tai laiminlyönti rangaistavaa (ks. PeVL 22/2001 vp, s. 3/I). Rikoslain, tutkimuslain sekä raskauden keskeyttämisestä annetun lain eräitä säännöksiä on tarkoitus tämentää esityksellä niin, että niiden sanamuodon perusteella selviää riittävän selvästi se, että säännöksiä on tarkoitus soveltaa henkilöön tämän oikeudellisesta sukupuolesta riippumatta.

Edellä mainituilla perusteilla lakiehdotus voidaan käsitellä tavallisessa lainsäätämisyjärjestyksessä. Perustuslakivaliokunta ei ole aiemmin arvioinut sukupuolen vahvistamista koskevan sääntelyn perustuslainmukaisuutta ja ottaen huomioon sen läheisen liittymäpinnan useisiin perusoikeuksiin hallitus pitää kuitenkin suotavana, että perustuslakivaliokunta antaisi asiasta lausunnon.

Ponsi

Edellä esitetyn perusteella annetaan eduskunnan hyväksyttäviksi seuraavat lakiehdotukset:

1.

Laki

sukupuolen vahvistamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti säädetään:

1 §

Sukupuolen vahvistamisen edellytykset

Henkilö vahvistetaan kuuluvaksi toiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetussa laissa (661/2009) tarkoitettuun väestötietojärjestelmään merkitty, jos hän

- 1) esittää selvityksen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen;
- 2) on täysi-ikäinen; ja
- 3) on Suomen kansalainen tai hänellä on asuinpaikka Suomessa.

2 §

Hakemus ja sen käsittely

Sukupuolen vahvistamista koskeva hakemus on tehtävä kirjallisesti Digi- ja väestötietovirastolle.

Hakemuksen tultua vireille Digi- ja väestötietoviraston on viipymättä annettava hakijalle tietoa hakemuksen käsittelystä ja sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksista. Hakijan on nämä tiedot saatuaan kirjallisesti vahvistettava hakemuksensa, kuitenkin aikaisintaan 30 päivän kuluttua siitä, kun hakemus on tullut vireille. Digi- ja väestötietovirasto voi vahvistaa hakijan sukupuolen, kun hakija on vahvistanut hakemuksensa. Jos hakija ei ole vahvistanut hakemusta viimeistään kuuden kuukauden kuluttua siitä, kun hakemus on tullut vireille, hakemus raukeaa.

Kun Digi- ja väestötietovirasto on vahvistanut henkilön sukupuolen, sen on välittömästi tehtävä merkintä vahvistetusta sukupuolesta väestötietojärjestelmään.

Kun avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa olevan henkilön sukupuoli vahvistetaan, Digi- ja väestötietoviraston on lähetettävä vahvistamisesta ilmoitus henkilön aviopuolisolle tai rekisteröidyn parisuhteen toiselle osapuolelle.

Ahvenanmaalla tässä laissa Digi- ja väestötietovirastolle säädettyjä tehtäviä hoitaa Ahvenanmaan valtionvirasto.

3 §

Sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutukset

Tämän lain mukaisesti vahvistettua sukupuolta on pidettävä henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä, jollei toisin säädetä.

Säännöksiä, jotka koskevat raskaana olevaa, imettävää tai synnyttäneitä naista, sovelletaan raskaana olevaan, imettävään tai synnyttäneeseen henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta.

Hedelmöityshoidoista annettua lakia (1237/2006) ja oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta annettua lakia (378/2005) sovellettaessa henkilöä, jonka sukupuoli on vahvistettu mieheksi, koskee, mitä mainituissa laeissa säädetään naisesta, ja henkilöä, jonka sukupuoli on vahvistettu naiseksi, mitä mainituissa laeissa säädetään miehestä.

Terveystietolain (1326/2010) 14 §:ssä ja mainitun lain nojalla annetuissa säännöksissä tarkoitettut seulonnat, jotka järjestetään henkilön sukupuolen perusteella, voidaan järjestää sukupuolen vahvistamisesta riippumatta sen perusteella, mikä on lääketieteellisesti perusteltua. Valtioneuvoston asetuksella säädetään tarkemmin tällaisten seulontojen järjestämisestä.

4 §

Sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutukset vanhemmuuteen

Vanhemmuuslain (775/2022) 3 §:ssä tarkoitettu aviomiehen isyys todetaan lapsen syntymän hetkellä väestötietojärjestelmään merkityn sukupuolen perusteella.

Vanhemmuuslain 2 §:ää sovelletaan äitiyden toteamiseen ja mainitun lain 4 §:n 2 momenttia isyyden vahvistamiseen sukupuolen vahvistamisesta riippumatta.

Vanhemmuuslain 4 §:n 3 momentissa ja 5 §:n 1 momentissa tarkoitettu hedelmöityshoitosuostumukseen perustuva vanhemmuus vahvistetaan isyytenä tai äitiytenä sen sukupuolen mukaan, joka oli merkitty väestötietojärjestelmään suostumusta annettaessa. Mainitun lain 4 §:n 3 momentissa tarkoitettu isyyden vahvistamiseen annettuun suostumuksen perustuva vanhemmuus vahvistetaan kuitenkin aina isyytenä.

5 §

Vanhemmuusnimikkeen muuttaminen

Digi- ja väestötietovirasto voi hakemuksesta muuttaa henkilön vanhemmuusnimikkeen vastaamaan hänen vahvistettua sukupuoltaan. Henkilö voi tehdä hakemuksen vanhemmuusnimikkeen muuttamisesta samalla, kun hän hakee sukupuolensa vahvistamista, tai sukupuolen vahvistamisen jälkeen.

Kun vanhemmuusnimike muutetaan, Digi- ja väestötietoviraston on lähetettävä siitä ilmoitus hakijan alaikäisten lasten huoltajille.

6 §

Ulkomaisen päätöksen tunnustaminen

Jos henkilö on vieraassa valtiossa tehdyllä ja siinä valtiossa voimassa olevalla päätöksellä vahvistettu kuuluvaksi toiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on Suomen väestötietojärjestelmään merkitty, päätös tunnustetaan Suomessa ilman eri vahvistusta, jos henkilö oli päätöstä tehtäessä sen valtion kansalainen tai hänellä oli asuinpaikka siinä valtiossa, jossa päätös tehtiin.

Päätöksenä, jota 1 momentissa tarkoitetaan, pidetään tuomioistuimen ja muun viranomaisen päätöstä tai muuta toimenpidettä tai rekisteröintiä, jos henkilön sukupuoli katsotaan tällaisen toimenpiteen seurauksena vahvistetuksi siinä valtiossa, jossa päätös, toimenpide tai rekisteröinti tehtiin.

7 §

Muutoksenhaku

Tässä laissa tarkoitettuun päätökseen saa vaatia oikaisua. Oikaisuvaatimuksesta säädetään hallintolaissa (434/2003).

Muutoksenhausta hallintotuomioistuimeen säädetään oikeudenkäynnistä hallintoasioissa annetussa laissa (808/2019).

8 §

Voimaantulo

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

Tällä lailla kumotaan transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annettu laki (563/2002).

Tämän lain 5 §:ää sovelletaan vasta 1 päivästä tammikuuta 2024.

2.

Laki

steriloimislain 1 ja 4 §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
kumotaan steriloimislain (283/1970) 1 §:n 7 kohta ja 4 §:n 1 momentin 4 kohta, sellaisina kuin ne ovat laissa 564/2002, sekä
muutetaan 1 §:n 6 kohta sekä 4 §:n 1 momentin 3 kohta ja 3 momentti, sellaisena kuin ne ovat laissa 564/2002, seuraavasti:

1 §

Steriloimiseen voidaan tämän lain säännöksiä noudattaen asianomaisen henkilön pyynnöstä ryhtyä:

6) kun hänen sairautensa tai muu siihen verrattava syy vakavasti rajoittaa hänen kykyään hoitaa lapsia.

4 §

Steriloimiseen voidaan ryhtyä:

3) 1 §:n 5 ja 6 kohdassa ja 2 §:ssä tarkoitettussa tapauksessa Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontaviraston luvalla.

Jos yhden lääkärin, tai 1 §:n 3 ja 4 kohdassa tarkoitettussa tapauksessa, kahden lääkärin päätös on kielteinen, voidaan lupaa steriloimiseen pyytää Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirastolta.

Tämä laki tulee voimaan päivänä _____ kuuta 20 ____.

3.

Laki

äitiysavustuslain 1 ja 2 §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan äitiysavustuslain (477/1993) 1 §:n 1 momentti ja 2 §,
sellaisina kuin ne ovat 1 §:n 1 momentti laissa 643/2004 ja 2 § osaksi laissa 546/2022,
seuraavasti:

1 §

Lain tarkoitus ja soveltamisala

Raskaana olevalle suoritetaan tämän lain mukaisesti valtion varoista äitiysavustus, jonka tarkoituksena on raskaana olevan ja lapsen terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen.

2 §

Oikeus avustukseen

Oikeus äitiysavustukseen on raskaana olevalla, jonka raskaus on kestänyt vähintään 154 päivää. Avustuksen saamisen edellytyksenä on lisäksi, että raskaana oleva on ennen raskauden tilansa neljännen kuukauden päättymistä käynyt terveystarkastuksessa terveyskeskuksessa tai lääkärin vastaanotolla. Kansaneläkelaitos voi kuitenkin erityisestä syystä kuultuaan tarvittaessa hyvinvointialuetta myöntää avustuksen terveystarkastuksen laiminlyömisestä huolimatta.

Jos avustukseen oikeutettu kuolee ennen kuin avustus on suoritettu, avustus suoritetaan lapsen hoitoon käytettäväksi.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

4.

Laki

kansaneläkelain 40 §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan kansaneläkelain (568/2007) 40 §:n 3 momentti seuraavasti:

40 §

Oikeus lapseneläkkeeseen

Täysorvolla lapsella on oikeus lapseneläkkeeseen samanaikaisesti kahden edunjättäjän jälkeen, joista toinen voi olla muukin kuin lapsen oma vanhempi. Lapsi on täysorpo, kun hänen molemmat omat vanhempansa ovat kuolleet. Täysorpona pidetään myös lasta, jonka ainoa oma vanhempi on kuollut.

Tämä laki tulee voimaan päivänä _____
kuuta 20 ____.

5.

Laki

lääketieteellisestä tutkimuksesta annetun lain muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan lääketieteellisestä tutkimuksesta annetun lain (488/1999) 2 §:n 2 ja 3 kohta, 9 §, 11 §:n 1 momentti ja 12 §:n 1 ja 3 momentti, sellaisina kuin niistä ovat 2 §:n 2 ja 3 kohta, 9 § ja 12 §:n 1 momentti laissa 984/2021 ja 11 § 1 momentti laissa 1486/2019, seuraavasti:

2 §

Määritelmät

Tässä laissa tarkoitetaan:

-
- 2) *alkiolla* hedelmöityksen tuloksena syntynyttä elävää solujoukkoa, joka ei ole kiinnittynyt ihmisen elimistöön;
- 3) *sikiöllä* ihmisen elimistöön kiinnittynyttä elävää alkiota;
-

9 §

Raskaana oleva tai imettävä tutkittavana

Raskaana oleva tai imettävä saa olla tutkittavana raskauteen tai alkion, sikiön, vastasyntyneen tai imeväisikäisen lapsen terveyteen liittyvässä tutkimuksessa vain, jos samoja tieteellisiä tuloksia ei voida saavuttaa muita tutkimalla ja on olemassa tieteellisesti perustellut syyt olettaa, että:

- 1) tutkimukseen osallistumisesta koituu kyseiselle raskaana olevan tai imettävän taikka alkion, sikiön tai lapsen terveydelle välitöntä hyötyä, joka on siitä koituvia riskejä ja rasituksia suurempi; tai
- 2) tutkimukseen osallistumisesta koituu hyötyä raskaana olevien tai imettävien taikka alkioiden, sikiöiden, vastasyntyneiden tai imeväisikäisten lasten terveydelle ja tutkimuksesta aiheutuu raskaana olevalle tai imettävälle, alkioille, sikiölle tai lapselle vain erittäin pieni riski ja rasitus.

Jos tutkimus ei liity raskauteen tai alkion, sikiön tai vastasyntyneen tai imeväisikäisen lapsen terveyteen, raskaana oleva tai imettävä voi olla tutkittavana, jos tutkimuksesta koituu raskaana olevalle tai imettävälle, alkioille, sikiölle tai lapselle vain erittäin pieni riski ja rasitus.

11 §

Alkiotutkimuksen edellytykset

Ihmisen elimistön ulkopuolella olevaan alkioon kohdistuvaa lääketieteellistä tutkimusta saa tehdä vain niissä laitoksissa, jotka ovat saaneet siihen luvan Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskukselta. Luvan myöntämisen edellytyksistä säädetään valtioneuvoston asetuksella.

12 §

Suostumus alkiotutkimukseen

Ihmisen elimistön ulkopuolella olevaan alkioon kohdistuvaan lääketieteelliseen tutkimukseen ei saa ryhtyä ilman sukusolujen luovuttajan kirjallista suostumusta. Luovuttajalle on annettava 5 a §:n 2 ja 3 momentissa tarkoitetut tiedot 5 a ja 6 §:ssä säädetyllä tavalla. Suostumuksen peruuttamiseen sovelletaan, mitä 5 a §:n 6 momentissa säädetään.

Ihmisen elimistössä olevan alkion tutkimukseen ei saa ryhtyä ilman hänen kirjallista suostumustaan.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

6.

Laki

raskauden keskeyttämisestä annetun lain muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti säädetään
lisätään raskauden keskeyttämisestä annettuun lakiin (239/1970) uusi 14 a § seuraavasti:

14 a §

Mitä tässä laissa säädetään naisesta, sovelletaan raskaana olevaan henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

7.

Laki

väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain (661/2009) 12 §:n 2 momentin 3 kohta ja 3 momentti, 13 §:n 8 kohta ja 40 §:n johdantokappale, sellaisina kuin niistä ovat 12 §:n 2 momentin 3 kohta ja 3 momentti laissa 1175/2019, seuraavasti:

12 §

Henkilötunnuksen korjaaminen ja muuttaminen

Väestötietojärjestelmään tallennettu henkilötunnus voidaan muuttaa, jos

3) henkilö on sukupuolen vahvistamisesta annetun lain (/) mukaisesti vahvistettu toiseen sukupuoleen kuuluvaksi.

Henkilötunnuksen muuttamisesta päättää 2 momentin 1 ja 2 kohdassa tarkoitettussa tapauksessa Digi- ja väestötietovirasto ja 3 kohdassa tarkoitettussa tapauksessa sukupuolen vahvistamisesta annetun lain 2 §:ssä tarkoitettu viranomainen. Asianosaisen on haettava henkilötunnuksen muuttamista kirjallisesti.

13 §

Henkilöstä järjestelmään talletettavat tiedot

Väestötietojärjestelmään talletetaan rekisteröinnin kohteena olevasta henkilöstä seuraavat tiedot:

8) vanhemmuusnimike sekä lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevat tiedot;

40 §

Sukupuolen vahvistamista koskevan tiedon luovuttamisen rajoitukset

Väestötietojärjestelmään talletettu transseksuaalin sukupuolen vahvistamista koskeva tieto, sekä tieto hänellä välittömästi ennen sukupuolen vahvistamista olleesta entisestä henkilötunnuksesta ja mahdollisesta entisestä etunimestä sekä tieto aiemmasta vanhemmuusnimikkeestä voidaan luovuttaa vain:

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

8.

Laki

kotikuntalain 2 ja 6 a §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan kotikuntalain (201/1994) 2 §:n 1 momentti ja 6 a §:n 2 momentti, sellaisena kuin niistä on 6 a §:n 2 momentti laissa 669/2016, seuraavasti:

2 §

Kotikunta

Henkilön kotikunta on jäljempänä tässä laissa säädetyn poikkeuksin se kunta, jossa hän asuu. Vastasyntyneen lapsen kotikunta on se kunta, jossa hänet synnyttäneellä vanhemmalla on kotikunta lapsen syntyessä.

6 a §

Väestökirjanpitokunta

Jos Suomen kansalaisella ei ole ollut kotikuntaa Suomessa, hänen väestökirjanpitokuntansa määräytyy synnyttäneen vanhemman, toisen vanhemman tai puolison kotikunnan taikka väestökirjanpitokunnan mukaan mainitussa järjestyksessä. Väestökirjanpitokunta on se kunta, joka hänen saadessaan Suomen kansalaisuuden oli hänen vanhempansa tai puolisonsa kotikunta tai väestökirjanpitokunta. Jos vanhemmilla tai puolisoilla ei ollut tällöin kotikuntaa eikä väestökirjanpitokuntaa Suomessa, väestökirjanpitokunta on Helsinki. Merkintä väestökirjanpitokunnasta tehdään, kun henkilön tiedot merkitään ensimmäisen kerran väestötietojärjestelmään.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

9.

Laki

lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 6 ja 6 a §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) 6 §:n 1 momentti ja 6 a §:n 2 momentti, sellaisina kuin ne ovat laissa 190/2019, seuraavasti:

6 §

Huoltajat lapsen syntymän perusteella

Lapsen vanhemmat, jotka lapsen syntyessä ovat avioliitossa keskenään, ovat kumpikin lapsensa huoltajia. Jos vanhemmat eivät lapsen syntyessä ole avioliitossa keskenään, on huoltaja tällöin se, joka on synnyttänyt lapsen.

6 a §

Eräiden vanhemmuutta koskevien ratkaisujen vaikutus lapsen huoltoon

Jos lapsen synnyttänyt on yksin lapsensa huoltaja ja hän menee avioliittoon henkilön kanssa, jonka tämän jälkeen vahvistetaan olevan lapsen vanhempi, myös tästä vanhemmasta tulee lapsen huoltaja, kun vanhemmuus on vahvistettu.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

10.

Laki

vanhemmuuslain 68 §:n kumoamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti säädetään:

1 §

Tällä lailla kumotaan vanhemmuuslain (775/2022) 68 §.

2 §

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

11.

Laki

rikoslain 21 ja 22 luvun muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan rikoslain (39/1889) 21 luvun 4 §:n 1 momentti sekä 22 luvun 1 §:n 3 momentti, 2 §:n 1 momentti ja 3 §:n 1 kohta,
sellaisina kuin ne ovat, 21 luvun 4 §:n 1 momentti laissa 578/1995 sekä 22 luvun 1 §:n 3 momentti, 2 §:n 1 momentti ja 3 §:n 1 kohta laissa 373/2009, seuraavasti:

21 luku

Henkeen ja terveyteen kohdistuvista rikoksista

4 §

Lapsensurma

Joka synnytyksestä johtuvassa uupumuksessa tai ahdistuksessa surmaa lapsensa, on tuomittava *lapsensurmasta* vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi.

22 luku

Sikiön, alkion ja perimän loukkaamisesta

1 §

Laiton raskauden keskeyttäminen

Henkilöä, jonka raskauden keskeyttämisestä 1 tai 2 momentissa tarkoitettussa teossa on kyse, ei rangaista tekijänä eikä osallisena laittomaan raskauden keskeyttämiseen tai sen yritykseen. Hänet voidaan kuitenkin tuomita rangaistukseen raskauden keskeyttämisestä annetun lain 13 §:ssä tarkoitettusta rikoksesta.

2 §

Törkeä laiton raskauden keskeyttäminen

Jos laittomassa raskauden keskeyttämisessä
1) aiheutetaan vakava vaara raskaana olevan hengelle tai terveydelle taikka
2) rikos tehdään vastoin raskaana olevan tahtoa
ja rikos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, rikoksentekijä on tuomittava *törkeästi laittomasta raskauden keskeyttämisestä* vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi.

3 §

Laiton alkioon puuttuminen

Joka ryhtyy

1) alkiotutkimukseen ilman lääketieteellisestä tutkimuksesta annetun lain (488/1999), jäljempänä *tutkimuslaki*, 11 §:n 1 momentissa tarkoitettua toimivaltaisen viranomaisen lupaa tai tutkimuslain 12 §:n 1 tai 3 momentissa tarkoitettua kirjallista suostumusta,

_____ on tuomittava *laittomasta alkioon puuttumisesta* sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

12.

Laki

vankeuslain muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
*muutetaan vankeuslain (767/2005) 5 luvun 9 §:n 2 momentti sekä 20 luvun 1 §:n 1 momentin 5 kohta ja 2 §:n 3 kohta, sellaisina kuin ne ovat 5 luvun 9 §:n 2 momentti laissa 222/2022 ja 20 luvun 1 §:n 1 momentin 5 kohta ja 2 §:n 3 kohta laissa 393/2015 ja
lisätään 5 luvun 1 §:ään uusi 4 momentti seuraavasti:*

5 luku

Sijoittaminen vankilassa

1 §

Vankilan osastot

Vanki, jonka sukupuoli on vahvistettu toiseksi, sijoitetaan hänen vahvistetun sukupuolensa mukaiseen asunto-osastoon. Tästä voidaan kuitenkin poiketa, jos se on välttämätöntä vangen tai muun henkilön turvallisuuden suojelemiseksi.

9 §

Päätösvalta

Osastolle sijoittamisesta päättää toiminnoista vastaava taikka ohjauksen tai valvonnan esimiestehtävissä toimiva virkamies taikka rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätty ohjaus- tai valvontatehtävissä toimiva virkamies. Osastolle sijoittamisesta 1 §:n 4 momentin nojalla päättää kuitenkin asiakasarvioinnin yksikön yksikönpäällikkö tai muu Rikosseuraamuslaitoksen työjärjestyksessä määrätty asiakasarvioinnin yksikön virkamies. Vangen erillään asumisesta omasta pyynnöstä päättää toiminnoista tai turvallisuudesta vastaava virkamies taikka ohjauksen tai valvonnan esimiestehtävissä toimiva virkamies. Vankiterveydenhuollon yksikön sairaalaan ottamisesta ja sieltä poistamisesta päättää sairaalan toiminnasta vastaava ylilääkäri tai hänen määräämänsä lääkäri.

20 luku

Muutoksenhaku

1 §

Muutoksenhakukelpoiset päätökset

Vanki tai tuomittu saa vaatia oikaisua tai valittaa Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee:

5) 5 luvun 1 §:n 4 momentissa tarkoitettua vangin sijoittamista, 3 §:ssä tarkoitettua erillään asumista omasta pyynnöstä, 6 §:ssä tarkoitettua varmuusosastolle sijoittamista ja 7 §:ssä tarkoitettua varmuusosastolle sijoittamisen jatkamista;

2 §

Muutoksenhakukielto

Vanki tai tuomittu ei saa vaatia oikaisua eikä valittaa Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee:

3) 5 luvun 1 §:n 2 ja 3 momentissa ja 2 §:ssä tarkoitettua osastolle sijoittamista ja 4 §:ssä tarkoitettua sopimusosastolle sijoittamista;

Tämä laki tulee voimaan päivänä _____
kuuta 20 .

13.

Laki

tutkintavankeuslain muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan tutkintavankeuslain (768/2005) 3 luvun 9 §:n 2 momentti sekä 15 luvun 1 §:n 1 momentin 1 kohta ja 2 §:n 2 kohta, sellaisina kuin ne ovat 3 luvun 9 §:n 2 momentti laissa 223/2022 ja 15 luvun 1 §:n 1 momentin 1 kohta ja 2 §:n 2 kohta laissa 394/2015, ja
lisätään 3 luvun 1 §:ään, sellaisena kuin se on osaksi laeissa 394/2015 ja 326/2019, uusi 5 momentti seuraavasti:

3 luku

Sijoittaminen vankilassa, perushuolto ja siirtäminen

1 §

Sijoittaminen vankilassa

Tutkintavanki, jonka sukupuoli on vahvistettu toiseksi, sijoitetaan hänen vahvistetun sukupuolensa mukaiseen asunto-osastoon. Tästä voidaan kuitenkin poiketa, jos se on välttämätöntä tutkintavangin tai muun henkilön turvallisuuden suojelemiseksi.

9 §

Päätösvalta

Tutkintavangin sopimusosastolle sijoittamisesta ja erillään asumisesta omasta pyynnöstä päättää rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätty toiminnoista tai turvallisuudesta vastaava virkamies taikka ohjauksen tai valvonnan esimiestehtävissä toimiva virkamies. Tutkintavangin osastolle sijoittamisesta 1 §:n 5 momentin nojalla ja siirtämisestä päättää asiakasarvioinnin yksikön yksikönpäällikkö tai muu Rikosseuraamuslaitoksen työjärjestyksessä määrätty asiakasarvioinnin yksikön virkamies. Tutkintavangin 6 a §:ssä tarkoitetusta lyhytaikaisesta siirtämisestä toiseen vankilaan päättää vastaanottavan vankilan yksikönpäällikkö tai rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätty turvallisuudesta vastaava virkamies sijoitusvankilan yksikönpäällikköä kuultuaan.

15 luku

Muutoksenhaku

1 §

Muutoksenhakukelpoiset päätökset

Tutkintavanki saa vaatia oikaisua tai valittaa Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee:

1) 3 luvun 1 §:n 5 momentissa tarkoitettua tutkintavangin sijoittamista, 2 §:n 2 momentissa tarkoitettua erillään asumista omasta pyynnöstä, 3 §:ssä tarkoitettua omien vaatteiden käyttöä tai 4 §:ssä tarkoitettua perusruokavaliosta poikkeamista;

2 §

Muutoksenhakukielto

Tutkintavanki ei saa vaatia oikaisua eikä valittaa Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee:

2) 3 luvun 1 §:n 1-4 momentissa tarkoitettua sijoittamista vankilassa, 2 §:n 1 momentissa tarkoitettua asumaan sijoittamista, 2 a §:ssä tarkoitettua sopimusosastolle sijoittamista, 6 ja 6 a §:ssä tarkoitettua siirtämistä toiseen vankilaan tai 8 §:n 2 momentissa tarkoitettua tutkintavangin päästämistä muun viranomaisen kuin tuomioistuimen kuultavaksi;

Tämä laki tulee voimaan päivänä _____ kuuta 20 ____.

Helsingissä 22.9.2022

Pääministeri

Sanna Marin

Perhe- ja peruspalveluministeri Aki Lindén

2.

Laki

steriloimislain 1 ja 4 §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
kumotaan steriloimislain (283/1970) 1 §:n 7 kohta ja 4 §:n 1 momentin 4 kohta, sellaisina kuin ne ovat laissa 564/2002, sekä
muutetaan 1 §:n 6 kohta sekä 4 §:n 1 momentin 3 kohta ja 3 momentti, sellaisena kuin ne ovat laissa 564/2002, seuraavasti:

Voimassa oleva laki

Ehdotus

1 §

Steriloimiseen voidaan tämän lain säännöksiä noudattaen asianomaisen henkilön pyynnöstä ryhtyä:

6) kun hänen sairautensa tai muu siihen verrattava syy vakavasti rajoittaa hänen kykyään hoitaa lapsia; *tai*

7) *kun henkilö pysyvästi kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen ja elää tämän sukupuolen mukaisessa roolissa.*

4 §

Steriloimiseen voidaan ryhtyä:

3) 1 §:n 5 ja 6 kohdassa ja 2 §:ssä tarkoitetussa tapauksessa terveydenhuollon oikeusturvakeskuksen luvalla; *sekä*

4) *1 §:n 7 kohdassa tarkoitetussa tapauksessa kahden lääkärin päätöksellä.*

Jos yhden lääkärin, tai 1 §:n 3, 4 ja 7 kohdassa tarkoitetussa tapauksessa, kahden lääkärin päätös on kielteinen, voidaan lupaa steriloimiseen pyytää terveydenhuollon oikeusturvakeskukselta.

1 §

Steriloimiseen voidaan tämän lain säännöksiä noudattaen asianomaisen henkilön pyynnöstä ryhtyä:

6) kun hänen sairautensa tai muu siihen verrattava syy vakavasti rajoittaa hänen kykyään hoitaa lapsia.

(*kumotaan*)

4 §

Steriloimiseen voidaan ryhtyä:

3) 1 §:n 5 ja 6 kohdassa ja 2 §:ssä tarkoitetussa tapauksessa *Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontaviraston* luvalla.

(*Kumotaan*)

Jos yhden lääkärin, tai 1 §:n 3 ja 4 kohdassa tarkoitetussa tapauksessa, kahden lääkärin päätös on kielteinen, voidaan lupaa steriloimiseen pyytää *Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirastolta.*

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

3.

Laki

äitiysavustuslain 1 ja 2 §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan äitiysavustuslain (477/1993) 1 §:n 1 momentti ja 2 §,
sellaisina kuin ne ovat 1 §:n 1 momentti laissa 643/2004 ja 2 § osaksi laissa 546/2022,
seuraavasti:

Voimassa oleva laki

Ehdotus

1 §

1 §

Lain tarkoitus ja soveltamisala

Lain tarkoitus ja soveltamisala

Äidin ja lapsen terveyden ja hyvinvoinnin edistämiseksi suoritetaan naiselle tämän lain mukaisesti valtion varoista äitiysavustus.

Raskaana olevalle suoritetaan tämän lain mukaisesti valtion varoista äitiysavustus, jonka tarkoituksena on raskaana olevan ja lapsen terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen.

2 §

2 §

Oikeus avustukseen

Oikeus avustukseen

Oikeus äitiysavustukseen on naisella, jonka raskaus on kestänyt vähintään 154 päivää. Avustuksen saamisen edellytyksenä on lisäksi, että nainen ennen raskauden tilansa neljännen kuukauden päättymistä on käynyt terveystarkastuksessa terveyskeskuksessa tai lääkärin vastaanotolla. Kansaneläkelaitos voi kuitenkin erityisestä syystä kuultuaan tarvittaessa hyvinvointialuetta myöntää avustuksen terveystarkastuksen laiminlyömisestä huolimatta.

Oikeus äitiysavustukseen on raskaana olevalla, jonka raskaus on kestänyt vähintään 154 päivää. Avustuksen saamisen edellytyksenä on lisäksi, että raskaana oleva on ennen raskauden tilansa neljännen kuukauden päättymistä käynyt terveystarkastuksessa terveyskeskuksessa tai lääkärin vastaanotolla. Kansaneläkelaitos voi kuitenkin erityisestä syystä kuultuaan tarvittaessa hyvinvointialuetta myöntää avustuksen terveystarkastuksen laiminlyömisestä huolimatta.

Jos avustukseen oikeutettu nainen kuolee ennen kuin avustus on suoritettu, avustus suoritetaan lapsen hoitoon käytettäväksi.

Jos avustukseen oikeutettu kuolee ennen kuin avustus on suoritettu, avustus suoritetaan lapsen hoitoon käytettäväksi.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

4.

Laki

kansaneläkelain 40 §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan kansaneläkelain (568/2007) 40 §:n 3 momentti seuraavasti:

Voimassa oleva laki

Ehdotus

40 §

40 §

Oikeus lapseneläkkeeseen

Oikeus lapseneläkkeeseen

Täysorvolla lapsella on oikeus
lapseneläkkeeseen samanaikaisesti kahden
edunjättäjän jälkeen, joista toinen voi olla
muukin kuin lapsen oma vanhempi. Lapsi on
täysorpo, kun hänen molemmat omat
vanhempansa ovat kuolleet. Täysorpona
pidetään myös lasta, jonka äiti on kuollut ja
lapsen isän isyyttä ei ole vahvistettu.

Täysorvolla lapsella on oikeus
lapseneläkkeeseen samanaikaisesti kahden
edunjättäjän jälkeen, joista toinen voi olla
muukin kuin lapsen oma vanhempi. Lapsi on
täysorpo, kun hänen molemmat omat
vanhempansa ovat kuolleet. Täysorpona
pidetään myös lasta, jonka *ainoa oma*
vanhempi on kuollut.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta
20 .

5.

Laki

lääketieteellisestä tutkimuksesta annetun lain muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan lääketieteellisestä tutkimuksesta annetun lain (488/1999) 2 §:n 2 ja 3 kohta, 9 §, 11 §:n 1 momentti ja 12 §:n 1 ja 3 momentti, sellaisina kuin niistä ovat 2 §:n 2 ja 3 kohta, 9 § ja 12 §:n 1 momentti laissa 984/2021 ja 11 § 1 momentti laissa 1486/2019, seuraavasti:

Voimassa oleva laki

Ehdotus

2 §

2 §

Määritelmät

Määritelmät

Tässä laissa tarkoitetaan:

Tässä laissa tarkoitetaan:

2) *alkiolla* hedelmöityksen tuloksena syntynyttä elävää solujoukkoa, joka ei ole kiinnittynyt naisen elimistöön;
3) *sikiöllä* naisen elimistöön kiinnittynyttä elävää alkiota;

2) *alkiolla* hedelmöityksen tuloksena syntynyttä elävää solujoukkoa, joka ei ole kiinnittynyt *ihmisen* elimistöön;
3) *sikiöllä ihmisen* elimistöön kiinnittynyttä elävää alkiota;

9 §

9 §

*Raskaana oleva tai imettävä **nainen** tutkittavana*

Raskaana oleva tai imettävä tutkittavana

Raskaana oleva tai imettävä *nainen* saa olla tutkittavana raskauteen tai alkion, sikiön, vastasyntyneen tai imeväisikäisen lapsen terveyteen liittyvässä tutkimuksessa vain, jos samoja tieteellisiä tuloksia ei voida saavuttaa muita tutkimalla ja on olemassa tieteellisesti perustellut syyt olettaa, että:

1) tutkimukseen osallistumisesta koituu kyseiselle raskaana olevan tai imettävän *naisen* taikka alkion, sikiön tai lapsen terveydelle välitöntä hyötyä, joka on siitä koituvia riskejä ja rasituksia suurempi; tai
2) tutkimukseen osallistumisesta koituu hyötyä raskaana olevien tai imettävien *naisten* taikka alkioiden, sikiöiden, vastasyntyneiden tai imeväisikäisten lasten terveydelle ja tutkimuksesta aiheutuu raskaana olevalle tai imettävälle *naiselle*, alkionle, sikiölle tai lapselle vain erittäin pieni riski ja rasitus.

Raskaana oleva tai imettävä saa olla tutkittavana raskauteen tai alkion, sikiön, vastasyntyneen tai imeväisikäisen lapsen terveyteen liittyvässä tutkimuksessa vain, jos samoja tieteellisiä tuloksia ei voida saavuttaa muita tutkimalla ja on olemassa tieteellisesti perustellut syyt olettaa, että:

1) tutkimukseen osallistumisesta koituu kyseiselle raskaana olevan tai imettävän taikka alkion, sikiön tai lapsen terveydelle välitöntä hyötyä, joka on siitä koituvia riskejä ja rasituksia suurempi; tai
2) tutkimukseen osallistumisesta koituu hyötyä raskaana olevien tai imettävien taikka alkioiden, sikiöiden, vastasyntyneiden tai imeväisikäisten lasten terveydelle ja tutkimuksesta aiheutuu raskaana olevalle tai imettävälle, alkionle, sikiölle tai lapselle vain erittäin pieni riski ja rasitus.

Jos tutkimus ei liity raskauteen tai alkion, sikiön tai vastasyntyneen tai imeväisikäisen lapsen terveyteen, raskaana oleva tai imettävä nainen voi olla tutkittavana, jos tutkimuksesta koituu raskaana olevalle tai imettävälle naiselle, alkionle, sikiölle tai lapselle vain erittäin pieni riski ja rasitus.

Jos tutkimus ei liity raskauteen tai alkion, sikiön tai vastasyntyneen tai imeväisikäisen lapsen terveyteen, raskaana oleva tai imettävä voi olla tutkittavana, jos tutkimuksesta koituu raskaana olevalle tai imettävälle, alkionle, sikiölle tai lapselle vain erittäin pieni riski ja rasitus.

11 §

11 §

Alkiotutkimuksen edellytykset

Alkiotutkimuksen edellytykset

Naisen elimistön ulkopuolella olevaan alkioon kohdistuvaa lääketieteellistä tutkimusta saa tehdä vain niissä laitoksissa, jotka ovat saaneet siihen luvan Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskuksesta. Luvan myöntämisen edellytyksistä säädetään valtioneuvoston asetuksella.

Ihmisen elimistön ulkopuolella olevaan alkioon kohdistuvaa lääketieteellistä tutkimusta saa tehdä vain niissä laitoksissa, jotka ovat saaneet siihen luvan Lääkealan turvallisuus- ja kehittämiskeskuksesta. Luvan myöntämisen edellytyksistä säädetään valtioneuvoston asetuksella.

12 §

12 §

Suostumus alkiotutkimukseen

Suostumus alkiotutkimukseen

Naisen elimistön ulkopuolella olevaan alkioon kohdistuvaan lääketieteelliseen tutkimukseen ei saa ryhtyä ilman sukusolujen luovuttajan kirjallista suostumusta. Luovuttajalle on annettava 5 a §:n 2 ja 3 momentissa tarkoitetut tiedot 5 a ja 6 §:ssä säädettyllä tavalla. Suostumuksen peruuttamiseen sovelletaan, mitä 5 a §:n 6 momentissa säädetään.

Ihmisen elimistön ulkopuolella olevaan alkioon kohdistuvaan lääketieteelliseen tutkimukseen ei saa ryhtyä ilman sukusolujen luovuttajan kirjallista suostumusta. Luovuttajalle on annettava 5 a §:n 2 ja 3 momentissa tarkoitetut tiedot 5 a ja 6 §:ssä säädettyllä tavalla. Suostumuksen peruuttamiseen sovelletaan, mitä 5 a §:n 6 momentissa säädetään.

Naisen elimistössä olevan alkion tutkimukseen ei saa ryhtyä ilman hänen kirjallista suostumustaan.

Ihmisen elimistössä olevan alkion tutkimukseen ei saa ryhtyä ilman hänen kirjallista suostumustaan.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

6.

Laki

raskauden keskeyttämisestä annetun lain muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti

lisätään raskauden keskeyttämisestä annettuun lakiin (239/1970) uusi 14 a § seuraavasti:

Voimassa oleva laki

Ehdotus

(uusi)

14 a §

Mitä tässä laissa säädetään naisesta, sovelletaan raskaana olevaan henkilöön sukupuolen vahvistamisesta riippumatta.

Tämä laki tulee voimaan _____ päivänä _____ kuuta 20 ____.

7.

Laki

väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan väestötietojärjestelmästä ja Digi- ja väestötietoviraston varmennepalveluista annetun lain (661/2009) 12 §:n 2 momentin 3 kohta ja 3 momentti, 13 §:n 8 kohta ja 40 §:n johdantokappale, sellaisina kuin niistä on 12 §:n 2 momentin 3 kohta ja 3 momentti laissa 1175/2019, seuraavasti:

Voimassa oleva laki

Ehdotus

12 §

Henkilötunnuksen korjaaminen ja muuttaminen

Väestötietojärjestelmään talletettu henkilötunnus voidaan muuttaa, jos:

3) henkilö on transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain (563/2002) mukaisesti vahvistettu vastakkaiseen sukupuoleen kuuluvaksi.

Henkilötunnuksen muuttamisesta päättää 2 momentin 1 ja 2 kohdassa tarkoitettussa tapauksessa Digi- ja väestötietovirasto ja 3 kohdassa tarkoitettussa tapauksessa transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta annetun lain 3 §:ssä tarkoitettu viranomainen. Asianosaisen on haettava henkilötunnuksen muuttamista kirjallisesti.

12 §

Henkilötunnuksen korjaaminen ja muuttaminen

Väestötietojärjestelmään talletettu henkilötunnus voidaan muuttaa, jos:

3) henkilö on *sukupuolen vahvistamisesta* annetun lain (/) mukaisesti vahvistettu *toiseen* sukupuoleen kuuluvaksi.

Henkilötunnuksen muuttamisesta päättää 2 momentin 1 ja 2 kohdassa tarkoitettussa tapauksessa Digi- ja väestötietovirasto ja 3 kohdassa tarkoitettussa tapauksessa *sukupuolen vahvistamisesta* annetun lain 2 §:ssä tarkoitettu viranomainen. Asianosaisen on haettava henkilötunnuksen muuttamista kirjallisesti.

13 §

Henkilöstä järjestelmään talletettavat tiedot

Väestötietojärjestelmään talletetaan rekisteröinnin kohteena olevasta henkilöstä seuraavat tiedot:

13 §

Henkilöstä järjestelmään talletettavat tiedot

Väestötietojärjestelmään talletetaan rekisteröinnin kohteena olevasta henkilöstä seuraavat tiedot:

Voimassa oleva laki

8) lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevat tiedot;

40 §

Sukupuolen vahvistamista koskevan tiedon luovuttamisen rajoitukset

Väestötietojärjestelmään talletettu transseksuaalin sukupuolen vahvistamista koskeva tieto *sekä* tieto hänellä välittömästi ennen sukupuolen vahvistamista olleesta entisestä henkilötunnuksesta ja mahdollisesta entisestä etunimestä voidaan luovuttaa vain:

Ehdotus

8) *vanhemmuusnimike* *sekä* lapsen ja vanhemman perheoikeudellista asemaa koskevat tiedot;

40 §

Sukupuolen vahvistamista koskevan tiedon luovuttamisen rajoitukset

Väestötietojärjestelmään talletettu transseksuaalin sukupuolen vahvistamista koskeva tieto, tieto hänellä välittömästi ennen sukupuolen vahvistamista olleesta entisestä henkilötunnuksesta ja mahdollisesta entisestä etunimestä *sekä tieto aiemmasta vanhemmuusnimikkeestä* voidaan luovuttaa vain:

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

8.

Laki

kotikuntalain 2 ja 6 a §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan kotikuntalain (201/1994) 2 §:n 1 momentti ja 6 a §:n 2 momentti, sellaisena kuin niistä on 6 a §:n 2 momentti laissa 669/2016, seuraavasti:

Voimassa oleva laki

Ehdotus

2 §

2 §

Kotikunta

Kotikunta

Henkilön kotikunta on jäljempänä tässä laissa säädetyn poikkeuksin se kunta, jossa hän asuu. Vastasyntyneen lapsen kotikunta on se kunta, jossa hänen äidillään on kotikunta lapsen syntyessä.

Henkilön kotikunta on jäljempänä tässä laissa säädetyn poikkeuksin se kunta, jossa hän asuu. Vastasyntyneen lapsen kotikunta on se kunta, jossa *hänet synnyttäneellä vanhemmalla* on kotikunta lapsen syntyessä.

6 a §

6 a §

Väestökirjanpitokunta

Väestökirjanpitokunta

Jos Suomen kansalaisella ei ole ollut kotikuntaa Suomessa, hänen väestökirjanpitokuntansa määräytyy äidin, isän tai puolison kotikunnan taikka väestökirjanpitokunnan mukaan mainitussa järjestyksessä. Väestökirjanpitokunta on se kunta, joka hänen saadessaan Suomen kansalaisuuden oli hänen vanhempansa tai puolisonsa kotikunta tai väestökirjanpitokunta. Jos vanhemmilla tai puolisollla ei ollut tällöin kotikuntaa eikä väestökirjanpitokuntaa Suomessa, väestökirjanpitokunta on Helsinki. Merkintä väestökirjanpitokunnasta tehdään, kun henkilön tiedot merkitään ensimmäisen kerran väestötietojärjestelmään.

Jos Suomen kansalaisella ei ole ollut kotikuntaa Suomessa, hänen väestökirjanpitokuntansa määräytyy *synnyttäneen vanhemman, toisen vanhemman* tai puolison kotikunnan taikka väestökirjanpitokunnan mukaan mainitussa järjestyksessä. Väestökirjanpitokunta on se kunta, joka hänen saadessaan Suomen kansalaisuuden oli hänen vanhempansa tai puolisonsa kotikunta tai väestökirjanpitokunta. Jos vanhemmilla tai puolisollla ei ollut tällöin kotikuntaa eikä väestökirjanpitokuntaa Suomessa, väestökirjanpitokunta on Helsinki. Merkintä väestökirjanpitokunnasta tehdään, kun henkilön tiedot merkitään ensimmäisen kerran väestötietojärjestelmään.

Voimassa oleva laki

Ehdotus

Tämä laki tulee voimaan _____ päivänä _____ kuuta
20 ____ .

9.

Laki

lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 6 ja 6 a §:n muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) 6 §:n 1 momentti ja 6 a §:n 2 momentti, sellaisina kuin ne ovat laissa 190/2019, seuraavasti:

Voimassa oleva laki

Ehdotus

6 §

Huoltajat lapsen syntymän perusteella

Lapsen vanhemmat, jotka lapsen syntyessä ovat avioliitossa keskenään, ovat kumpikin lapsensa huoltajia. Jos vanhemmat eivät lapsen syntyessä ole avioliitossa keskenään, on huoltaja tällöin äiti, joka on synnyttänyt lapsen.

6 a §

Eräiden vanhemmuutta koskevien ratkaisujen vaikutus lapsen huoltoon

Jos lapsen synnyttänyt *äiti* on yksin lapsensa huoltaja ja hän menee avioliittoon henkilön kanssa, jonka tämän jälkeen vahvistetaan olevan lapsen vanhempi, myös tästä vanhemmasta tulee lapsen huoltaja, kun vanhemmuus on vahvistettu.

6 §

Huoltajat lapsen syntymän perusteella

Lapsen vanhemmat, jotka lapsen syntyessä ovat avioliitossa keskenään, ovat kumpikin lapsensa huoltajia. Jos vanhemmat eivät lapsen syntyessä ole avioliitossa keskenään, on huoltaja tällöin *se*, joka on synnyttänyt lapsen.

6 a §

Eräiden vanhemmuutta koskevien ratkaisujen vaikutus lapsen huoltoon

Jos lapsen synnyttänyt on yksin lapsensa huoltaja ja hän menee avioliittoon henkilön kanssa, jonka tämän jälkeen vahvistetaan olevan lapsen vanhempi, myös tästä vanhemmasta tulee lapsen huoltaja, kun vanhemmuus on vahvistettu.

*Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta
20 .*

11.

Laki

rikoslain 21 ja 22 luvun muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan rikoslain (39/1889) 21 luvun 4 §:n 1 momentti sekä 22 luvun 1 §:n 3 momentti, 2 §:n 1 momentti ja 3 §:n 1 kohta,
sellaisina kuin ne ovat, 21 luvun 4 §:n 1 momentti laissa 578/1995 sekä 22 luvun 1 §:n 3 momentti, 2 §:n 1 momentti ja 3 §:n 1 kohta laissa 373/2009, seuraavasti:

Voimassa oleva laki

Ehdotus

21 luku

Henkeen ja terveyteen kohdistuvista rikoksista

4 §

Lapsensurma

Nainen, joka synnytyksestä johtuvassa uupumuksessa tai ahdistuksessa surmaa lapsensa, on tuomittava *lapsensurmasta* vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi.

21 luku

Henkeen ja terveyteen kohdistuvista rikoksista

4 §

Lapsensurma

Joka synnytyksestä johtuvassa uupumuksessa tai ahdistuksessa surmaa lapsensa, on tuomittava *lapsensurmasta* vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi.

22 luku

Sikiön, alkion ja perimän loukkaamisesta

1 §

Laiton raskauden keskeyttäminen

Naista, jonka raskauden keskeyttämisestä 1 tai 2 momentissa tarkoitettussa teossa on kyse, ei rangaista tekijänä eikä osallisena laittomaan raskauden keskeyttämiseen tai sen yritykseen. Nainen voidaan kuitenkin tuomita rangaistukseen raskauden keskeyttämisestä annetun lain 13 §:ssä tarkoitettusta rikoksesta.

22 luku

Sikiön, alkion ja perimän loukkaamisesta

1 §

Laiton raskauden keskeyttäminen

Henkilöä, jonka raskauden keskeyttämisestä 1 tai 2 momentissa tarkoitettussa teossa on kyse, ei rangaista tekijänä eikä osallisena laittomaan raskauden keskeyttämiseen tai sen yritykseen. *Hänet* voidaan kuitenkin tuomita rangaistukseen raskauden keskeyttämisestä annetun lain 13 §:ssä tarkoitettusta rikoksesta.

2 §

Törkeä laiton raskauden keskeyttäminen

Jos laittomassa raskauden keskeyttämisessä
1) aiheutetaan vakava vaara naisen hengelle tai terveydelle taikka
2) rikos tehdään vastoin naisen tahtoa

ja rikos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, rikoksentehtijä on tuomittava *törkeästä laittomasta raskauden keskeyttämisestä* vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi.

3 §

Laiton alkioon puuttuminen

Joka ryhtyy
1) alkiotutkimukseen ilman lääketieteellisestä tutkimuksesta annetun lain (488/1999), jäljempänä *tutkimuslaki*, 11 §:n 1 momentissa tarkoitettua Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontaviraston lupaa tai tutkimuslain 12 §:ssä tarkoitettua *sukusolujen luovuttajien tai naisen* kirjallista suostumusta taikka *sikiötutkimukseen ilman tutkimuslain 14 §:ssä tarkoitettua raskaana olevan naisen* kirjallista suostumusta,

on tuomittava *laittomasta alkioon puuttumisesta* sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi.

2 §

Törkeä laiton raskauden keskeyttäminen

Jos laittomassa raskauden keskeyttämisessä
1) aiheutetaan vakava vaara *raskaana olevan* hengelle tai terveydelle taikka
2) rikos tehdään vastoin *raskaana olevan* tahtoa

ja rikos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä, rikoksentehtijä on tuomittava *törkeästä laittomasta raskauden keskeyttämisestä* vankeuteen vähintään neljäksi kuukaudeksi ja enintään neljäksi vuodeksi.

3 §

Laiton alkioon puuttuminen

Joka ryhtyy
1) alkiotutkimukseen ilman lääketieteellisestä tutkimuksesta annetun lain (488/1999), jäljempänä *tutkimuslaki*, 11 §:n 1 momentissa tarkoitettua *toimivaltaisen viranomaisen* lupaa tai tutkimuslain 12 §:n 1 tai 3 momentissa tarkoitettua kirjallista suostumusta,

on tuomittava *laittomasta alkioon puuttumisesta* sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi.

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

12.

Laki

vankeuslain muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan vankeuslain (767/2005) 5 luvun 9 §:n 2 momentti sekä 20 luvun 1 §:n 1 momentin 5 kohta ja 2 §:n 3 kohta, sellaisina kuin ne ovat 5 luvun 9 §:n 2 momentti laissa 222/2022 ja 20 luvun 1 §:n 1 momentin 5 kohta ja 2 §:n 3 kohta laissa 393/2015 ja
lisätään 5 luvun 1 §:ään uusi 4 momentti seuraavasti:

Voimassa oleva laki

Ehdotus

5 luku

5 luku

Sijoittaminen vankilassa

Sijoittaminen vankilassa

1 §

1 §

Vankilan osastot

Vankilan osastot

Vanki, jonka sukupuoli on vahvistettu toiseksi, sijoitetaan hänen vahvistetun sukupuolensa mukaiseen asunto-osastoon. Tästä voidaan kuitenkin poiketa, jos se on välttämätöntä vangen tai muun henkilön turvallisuuden suojelemiseksi.

9 §

9 §

Päätösvalta

Päätösvalta

Osastolle sijoittamisesta päättää toiminnoista vastaava taikka ohjauksen tai valvonnan esimiestehtävissä toimiva virkamies taikka rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätty ohjaus- tai valvontatehtävissä toimiva virkamies. Vangen erillään asumisesta omasta pyynnöstä päättää toiminnoista tai turvallisuudesta vastaava virkamies taikka ohjauksen tai valvonnan esimiestehtävissä toimiva virkamies. Vankiterveydenhuollon yksikön sairaalaan ottamisesta ja sieltä poistamisesta päättää sairaalan toiminnasta vastaava ylilääkäri tai hänen määräämänsä lääkäri.

Osastolle sijoittamisesta päättää toiminnoista vastaava taikka ohjauksen tai valvonnan esimiestehtävissä toimiva virkamies taikka rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätty ohjaus- tai valvontatehtävissä toimiva virkamies. Osastolle sijoittamisesta 1 §:n 4 momentin nojalla päättää kuitenkin asiakasarvioinnin yksikön yksikönpäällikkö tai muu Rikosseuraamuslaitoksen työjärjestyksessä määrätty asiakasarvioinnin yksikön virkamies. Vangen erillään asumisesta omasta pyynnöstä päättää toiminnoista tai turvallisuudesta vastaava virkamies taikka ohjauksen tai valvonnan esimiestehtävissä

toimiva virkamies. Vankiterveydenhuollon yksikön sairaalaan ottamisesta ja sieltä poistamisesta päättää sairaalan toiminnasta vastaava ylilääkäri tai hänen määräämänsä lääkäri.

20 luku

Muutoksenhaku

1 §

Muutoksenhakukelpoiset päätökset

Vanki tai tuomittu saa vaatia oikaisua tai valittaa Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee:

5) 5 luvun 3 §:ssä tarkoitettua erillään asumista omasta pyynnöstä, 6 §:ssä tarkoitettua varmuusosastolle sijoittamista ja 7 §:ssä tarkoitettua varmuusosastolle sijoittamisen jatkamista;

2 §

Muutoksenhakukielto

Vanki tai tuomittu ei saa vaatia oikaisua eikä valittaa Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee:

3) 5 luvun 1 ja 2 §:ssä tarkoitettua osastolle sijoittamista ja 4 §:ssä tarkoitettua sopimusosastolle sijoittamista;

20 luku

Muutoksenhaku

1 §

Muutoksenhakukelpoiset päätökset

Vanki tai tuomittu saa vaatia oikaisua tai valittaa Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee:

5) 5 luvun 1 §:n 4 momentissa tarkoitettua vangin sijoittamista, 3 §:ssä tarkoitettua erillään asumista omasta pyynnöstä, 6 §:ssä tarkoitettua varmuusosastolle sijoittamista ja 7 §:ssä tarkoitettua varmuusosastolle sijoittamisen jatkamista;

2 §

Muutoksenhakukielto

Vanki tai tuomittu ei saa vaatia oikaisua eikä valittaa Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee:

3) 5 luvun 1 §:n 2 ja 3 momentissa ja 2 §:ssä tarkoitettua osastolle sijoittamista ja 4 §:ssä tarkoitettua sopimusosastolle sijoittamista;

Tämä laki tulee voimaan päivänä kuuta 20 .

13.

Laki

tutkintavankeuslain muuttamisesta

Eduskunnan päätöksen mukaisesti
muutetaan tutkintavankeuslain (768/2005) 3 luvun 9 §:n 2 momentti sekä 15 luvun 1 §:n 1 momentin 1 kohta ja 2 §:n 2 kohta, sellaisina kuin ne ovat 3 luvun 9 §:n 2 momentti laissa 223/2022 ja 15 luvun 1 §:n 1 momentin 1 kohta ja 2 §:n 2 kohta laissa 394/2015, ja lisätään 3 luvun 1 §:ään, sellaisena kuin se on osaksi laeissa 394/2015 ja 326/2019, uusi 5 momentti seuraavasti:

Voimassa oleva laki

Ehdotus

3 luku

3 luku

Sijoittaminen vankilassa, perushuolto ja siirtäminen

Sijoittaminen vankilassa, perushuolto ja siirtäminen

1 §

1 §

Sijoittaminen vankilassa

Sijoittaminen vankilassa

Tutkintavanki, jonka sukupuoli on vahvistettu toiseksi, sijoitetaan hänen vahvistetun sukupuolensa mukaiseen asunto-osastoon. Tästä voidaan kuitenkin poiketa, jos se on välttämätöntä tutkintavangin tai muun henkilön turvallisuuden suojelemiseksi.

9 §

9 §

Päätösvalta

Päätösvalta

Tutkintavangin sopimusosastolle sijoittamisesta ja erillään asumisesta omasta pyynnöstä päättää rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätty toiminnoista tai turvallisuudesta vastaava virkamies taikka ohjauksen tai valvonnan esimiestehtävissä toimiva virkamies. Tutkintavangin siirtämisestä päättää asiakasarvioinnin yksikön yksikönpäällikkö tai muu Rikosseuraamuslaitoksen työjärjestyksessä määrätty asiakasarvioinnin yksikön virkamies. Tutkintavangin 6 a §:ssä

Tutkintavangin sopimusosastolle sijoittamisesta ja erillään asumisesta omasta pyynnöstä päättää rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätty toiminnoista tai turvallisuudesta vastaava virkamies taikka ohjauksen tai valvonnan esimiestehtävissä toimiva virkamies. Tutkintavangin osastolle sijoittamisesta 1 §:n 5 momentin nojalla ja siirtämisestä päättää asiakasarvioinnin yksikön yksikönpäällikkö tai muu Rikosseuraamuslaitoksen työjärjestyksessä määrätty asiakasarvioinnin yksikön

tarkoitetusta lyhytaikaisesta siirtämisestä toiseen vankilaan päättää vastaanottavan vankilan yksikönpäällikkö tai rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätty turvallisuudesta vastaava virkamies sijoitusvankilan yksikönpäällikköä kuultuaan.

virkamies. Tutkintavangin 6 a §:ssä tarkoitetusta lyhytaikaisesta siirtämisestä toiseen vankilaan päättää vastaanottavan vankilan yksikönpäällikkö tai rikosseuraamuskeskuksen työjärjestyksessä määrätty turvallisuudesta vastaava virkamies sijoitusvankilan yksikönpäällikköä kuultuaan.

15 luku

Muutoksenhaku

1 §

Muutoksenhakukelpoiset päätökset

Tutkintavanki saa vaatia oikaisua tai valittaa Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee:

1) 3 luvun 2 §:n 2 momentissa tarkoitettua erillään asumista omasta pyynnöstä, 3 §:ssä tarkoitettua omien vaatteiden käyttöä tai 4 §:ssä tarkoitettua perusuokavaliosta poikkeamista;

2 §

Muutoksenhakukielto

Tutkintavanki ei saa vaatia oikaisua eikä valittaa Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee:

2) 3 luvun 1 §:ssä tarkoitettua sijoittamista vankilassa, 2 §:n 1 momentissa tarkoitettua asumaan sijoittamista, 2 a §:ssä tarkoitettua sopimusosastolle sijoittamista, 6 ja 6 a §:ssä tarkoitettua siirtämistä toiseen vankilaan tai 8 §:n 2 momentissa tarkoitettua tutkintavangin päästämistä muun viranomaisen kuin tuomioistuimen kuultavaksi;

15 luku

Muutoksenhaku

1 §

Muutoksenhakukelpoiset päätökset

Tutkintavanki saa vaatia oikaisua tai valittaa Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee:

1) 3 luvun 1 §:n 5 momentissa tarkoitettua tutkintavangin sijoittamista, 2 §:n 2 momentissa tarkoitettua erillään asumista omasta pyynnöstä, 3 §:ssä tarkoitettua omien vaatteiden käyttöä tai 4 §:ssä tarkoitettua perusuokavaliosta poikkeamista;

2 §

Muutoksenhakukielto

Tutkintavanki ei saa vaatia oikaisua eikä valittaa Rikosseuraamuslaitoksen päätöksestä, joka koskee:

2) 3 luvun 1 §:n 1-4 momentissa tarkoitettua sijoittamista vankilassa, 2 §:n 1 momentissa tarkoitettua asumaan sijoittamista, 2 a §:ssä tarkoitettua sopimusosastolle sijoittamista, 6 ja 6 a §:ssä tarkoitettua siirtämistä toiseen vankilaan tai 8 §:n 2 momentissa tarkoitettua tutkintavangin päästämistä muun viranomaisen kuin tuomioistuimen kuultavaksi;

Voimassa oleva laki

Ehdotus

Tämä laki tulee voimaan _____ päivänä _____ kuuta
20 ____ .